НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ГАЛЬЧЕНКО Вікторія Миколаївна

УДК 159.9(053.4)

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ВИНАХІДЛИВОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Науковий керівник:
Кузьменко Віра Ульянівна,
доктор психологічних наук,
професор

Київ – 2011

ЗМІСТ

ВСТУП……... 4

РОЗДІЛ І ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИНАХІДЛИВОСТІ У ПРОЦЕСІ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ……..... 12

1.1. Поняття про творчість та винахідливість. Структура, умови та чинники розвитку творчої особистості……... 12

1.2. Дослідження особливостей розвитку винахідливості у процесі творчої діяльності дітей дошкільного віку…… 26

1.3. Шляхи, умови, засоби та чинники розвитку винахідливості як особистісної властивості дошкільників…….. 46

Висновки до першого розділу…….. 61

РОЗДІЛ ІІ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ РОЗВИТКУ ВИНАХІДЛИВОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ……... 64

2.1. Методика вивчення особливостей прояву винахідливості та чинників її розвитку в дітей дошкільного віку…….. 64

2.2. Результати експериментального дослідження психологічних особливостей прояву винахідливості та внутрішніх чинників її розвитку в дошкільників…….. 90

2.3. Аналіз експериментальних даних вивчення зовнішніх чинників розвитку винахідливості дітей дошкільного віку……... 131

Висновки до другого розділу……... 151

РОЗДІЛ ІІІ АКТИВІЗАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ РОЗВИТКУ ВИНАХІДЛИВОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ……..... 153

3.1. Обґрунтування наукових засад програми розвитку винахідливості дітей дошкільного віку…… 153

3.2. Комплексна програма активізації психологічних чинників розвитку винахідливості дошкільників…… 166

3.3. Оцінка ефективності системи роботи з розвитку винахідливості дітей дошкільного віку…… 199
Висновки до ІІІ розділу……. 245
ВИСНОВКИ…….. 248
ДОДАТКИ…….. 252
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……. 277

ВСТУП

Актуальність теми

В умовах зміцнення української державності, коли Україна наполегливо інтегрується в європейське суспільство, постає завдання кардинального оновлення системи національної освіти. Таке реформування передбачає реалізацію принципів гуманізації та демократизації. З проголошенням незалежності України питання гуманізації набуло особливої актуальності, оскільки його вирішення призводить до можливості розкриття і самореалізації обдарованої, творчої особистості. Відповідно до Закону України «Про освіту», Закону України «Про дошкільну освіту» пріоритетним напрямом реформування системи освіти є її особистісна орієнтація, а саме: формування активної й творчої особистості, яка здатна до успішної адаптації, прогресивних перетворень у житті суспільства. У документах також зазначено, що сучасна система освіти має створити умови для особистісного розвитку і творчої самореалізації кожного громадянина.

У Концепції Державної цільової програми розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року передбачено модернізацію змісту дошкільної освіти шляхом забезпечення різнобічного розвитку дітей дошкільного віку відповідно до їхніх задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних, психічних та фізичних особливостей, культурних потреб. Особлива увага в документі надається особистісно орієнтованій моделі дошкільної освіти, яка базується на розумінні процесу розвитку як свого роду єдиномножинності і охоплює такі основні форми: індивіда (складної природи організму дитини); суб'єкта (активного діяча рухової, ігрової, навчально-пізнавальної, елементарної трудової, предметно-практичної та комунікативно-мовленнєвої діяльностей); особистості (комплексного ставлення до оточуючого світу та себе); індивідуальності (унікальної своєрідності кожної дитини).

Проблема розвитку творчої особистості посідає чільне місце серед багатьох наук – психології, педагогіки, соціології, етики, естетики тощо. Але перш за все, це стосується філософії. Сучасні дослідження спрямовані на особистість, її духовний

світ. За філософськими засадами, у феномені творчості закладена життєстверджуюча, зорієнтована на майбутнє енергія. Лише творчій індивідуальності під силу змінити сьогодення на краще. Творення майбутнього повинно спиратися на принципи гуманізму, соціальної свободи, плюралізму думок, свідомої моральної відповідальності. Розвиток творчого потенціалу кожної особи, нації й суспільства в цілому – найактуальніше завдання нового тисячоліття.

Феномен творчості привертав увагу багатьох дослідників в усі часи розвитку людства. Дослідженню креативності присвятили свої праці ряд видатних психологів, а саме: Л. С. Виготський, Д. Б. Ельконін, О. В. Запорожець, Г. С. Костюк, Р. С. Нємов, Я. О. Пономарьов, В. А. Роменець, С. Л. Рубінштейн та інші. На їхню думку, креативність характеризується наявністю таких рис особистості, як творчий потенціал, ініціативність, творча активність, імпровізаційність, творча спрямованість. Ці риси підкреслюють індивідуальність особистості, допомагаючи їй з меншими перешкодами інтегрувати в соціум.

Питанню розвитку дитячої творчості присвятили свої праці Л. А. Венгер, Л. С. Виготський, О. В. Запорожець, Д. Б. Єльконін, Г. С. Костюк, В. С. Мухіна, М. М. Поддьяков, С. Л. Рубінштейн. Вчені довели, що дошкільний вік є сензитивним періодом у розвитку творчої особистості.

Такі вчені, як Н. О. Ветлугіна, В. В. Давидов, Т. Г. Казакова, Т. С. Комарова досліджували прояви творчості особистості в різних видах діяльності (музичній, мовленнєвій, ігровій, образотворчій). Це дало змогу визначити основні критерії креативності – прагнення до власної досконалості, до перетворення навколишньої дійсності, самостійність, оригінальність думок та ідей, гнучкість і варіативність.

У сучасних дослідженнях (І. Д. Бех, А. М. Богуш, І. С. Булах, І. Г. Іванчук, І. І. Карабаєва, В. У Кузьменко, В. О. Моляко, Є. А. Панько, Н. І. По’вякель, Е. О. Помиткін, В. В. Рибалка, О. В. Скрипченко, В. М. Чорнобровкін, В. М. Ямницький) доведено, що допитлива і творча думка народжується в дієвій мисленнєвій діяльності, тоді, коли дитина відносно своїх знань займає активну життєву позицію. Тому вивчення мислиннєвої діяльності дошкільника, вміння

майстерно зацікавити, пробудити допитливість, пізнавальний інтерес складають необхідне підґрунтя для формування креативної особистості.

Серед вітчизняних дослідників психології творчості особливої уваги заслуговують праці О. В. Губенка, В. В. Клименка, С Д. Максименка, В. О. Моляки та ін. Вивченню творчості присвятили свої праці такі зарубіжні психологи, як: Д. Гілфорд, Е. Еріксон, А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Торренс, Д. Треффінгер, Е. Фромм. Вони розглядають творчість як комплекс інтелектуальних і особистісних особливостей індивіда, а поряд з тим, і як процес якісних змін особистості.

Найяскравішим проявом творчості є винахідництво (Н. О. Ветлугіна, В. В. Давидов, Н. О. Менчинська, Я. О. Пономарьов, С. А. Рубінштейн, П. М. Якобсон та інші). На думку вчених, винахідництво – це найвищий рівень науково-технічної творчості. Ґрунтовним положенням для нашого дисертаційного дослідження стало дослідження С. А. Рубінштейна, цінність якого полягає в тому, що особливістю винахідництва є утворення в результаті діяльності реального предмету, механізму або прийому, який вирішує конкретну проблему.

Проблему дитячого винахідництва вивчали науковці минулого й сучасності, серед яких О. А. Андрєєв, В. Л. Богат, Н. А. Ваганова, М. А. Віднічук, В. А. Крутецький, В. У. Кузьменко, Я. О. Пономарьов, О. В. Ревуцька, М. П. Туров П. М. Якобсон та інші. Дослідники вважать, що винахідництво дошкільників характеризується специфічними особливостями: по-перше, створений дитиною винахід вирізняється своєю неочевидністю, складністю пошуку рішення, відмінністю від існуючих у досвіді дитини зразків, по-друге, такий продукт є корисним лише для тих видів діяльності дошкільника, що відповідають її віку (перш за все, ігрової, а також образотворчої, конструктивної, музично-ритмічної тощо), та характеризується відносною новизною, тобто, у своїй переважній більшості винаходи дошкільника не є соціально значущими.

Беручи до уваги дослідження таких учених, як Л. С. Виготський, В. В. Давидов, Т. С. Комарова, В. У. Кузьменко, В. О. Моляко, Я. О. Пономарьов, визначаємо винахідливість як здатність дошкільника створювати нове, наявність оригінальних думок та ідей, самостійність, гнучкість та варіативність, прагнення до

власної досконалості, перетворення навколишньої дійсності, пошук нестандартних варіантів розв'язання проблем в різних видах діяльності, виконанні навчальних завдань, відхилень від шаблонів, спроможність створювати і використовувати нові прийоми у спілкуванні з оточуючими людьми.

Проте, особливості розвитку винахідливості дошкільників на сьогодні вивчені не достатньо. Детального обґрунтування вимагає проблема визначення вікових, змістових та гендерних особливостей прояву винахідливості та психологічних чинників її розвитку в дітей дошкільного віку.

Актуальність окресленої проблеми обумовила вибір теми нашого дисертаційного дослідження: **«Психологічні чинники розвитку винахідливості у дітей дошкільного віку»**, а також його об'єкт, предмет та завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження є складовою частиною комплексної теми науково-дослідної роботи кафедри теоретичної та консультативної психології Інституту соціології, психології та управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за напрямком «Теорія та технологія навчання та виховання у системі народної освіти»». Тема дослідження затверджена Вченою Радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол №06 від 01 лютого 2007 року) та узгоджена і затверджена рішенням бюро Ради з координації наукових досліджень в галузі педагогіки і психології в Україні (протокол №06 від 19 червня 2007 року).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальному вивченні особливостей прояву винахідливості та психологічних чинників її розвитку в дітей дошкільного віку, перевірці ефективності розробленої програми розвитку винахідливості дошкільників.

Визначена мета зумовила такі **завдання дослідження**:

1. Здійснити теоретичний аналіз та обґрунтувати методологічні засади дослідження психологічних чинників розвитку винахідливості дошкільників.
2. Експериментально дослідити особливості прояву винахідливості дітей дошкільного віку.

3. Виявити психологічні чинники розвитку винахідливості дошкільників.
4. Обґрунтувати, розробити та апробувати комплексну програму розвитку винахідливості дошкільників шляхом активізації психологічних чинників.

В основу дослідження було покладено **припущення** про те, що розвиток винахідливості дітей дошкільного віку обумовлюється психологічними чинниками, що концентруються в таких особистісних сферах, як ціннісна, мотиваційна, пізнавальна та смислова, а успішність розвитку винахідливості зростає внаслідок активізації цих чинників.

Об'єкт дослідження – творча діяльність дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження – особливості прояву винахідливості та психологічні чинники її розвитку в дошкільників.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети й завдань дисертаційного дослідження використано такі методи: *теоретичні* (аналіз, систематизація та узагальнення філософської, психологічної, педагогічної, методичної літератури з теми дослідження, метод моделювання); *емпіричні* (спостереження за дітьми під час навчально-виховного процесу в дошкільному навчальному закладі, індивідуальні та групові бесіди з дорослими (вихователями та батьками), анкетування педагогів та батьків, аналіз дитячих робіт, вивчення та аналіз документації дошкільного навчального закладу, психологічний експеримент (констатувальний, формувальний)); *математичні*: методи статистичної обробки даних дисертаційного дослідження – кількісний аналіз, факторний аналіз, дисперсійний аналіз, непараметричний критерій.

У роботі застосовано комплекс психодіагностичних методик: модифікований варіант Тесту «Творчість» (Л. В. Артемова, О. І. Кульчицька, Н. І. Литвинова, І. Н. Снитко, Л. Г. Чорна), в основу якого покладено методики Дж. Гілфорда та Е. Торренса («Білі кружечки», «Звичайні предмети», «Закінчи малюнок», «Малюнок», «Автопортрет», «Малюнок сім'ї», «Соціальний розвиток»), модифікований варіант методики М. І. Каратаєвої щодо виявлення рівня творчого потенціалу педагогів та з'ясування міри компетентності батьків та педагогічних працівників з питань розвитку винахідливості дошкільників.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів полягають у тому, що:

- *уперше* експериментально досліджено особливості прояву винахідливості дітей дошкільного віку, визначено чинники її розвитку, серед яких виділяємо внутрішні (цінування дитиною власної системи правил розв'язання завдань; інтерес дитини до перетворення навколишньої дійсності шляхом створення нових, раніше неіснуючих у досвіді дитини образів чи предметів; прагнення дошкільника переосмислювати функції об'єктів з метою використання їх у новій якості; потреба дошкільника у творчому самовираженні) і зовнішні (соціально-психологічні – творчий характер взаємин з оточуючими, наявність позитивного психологічного клімату в родині, компетентність батьків з питань розвитку винахідливості дітей та освітні – створення креативно збагаченого навчально-виховного середовища, високий творчий потенціал педагога); охарактеризовано вікові особливості розвитку винахідливості, встановлено рівні її прояву (високий, середній, низький); виокремлено змістові особливості та типи винахідливості у дошкільників (продуктивна, словесна, предметна, соціальна); введено та обґрунтовано поняття «продуктивна винахідливість», «словесна винахідливість», «предметна винахідливість», «соціальна винахідливість»; визначено та охарактеризовано види дитячих винаходів (винахід-доповнення, винахід-незвичне застосування, винахід-модифікація, винахід-інтеграція, винахід-відкриття);
- *розширено й уточнено* понятійний апарат у сфері вивчення винахідливості особистості, зокрема, доповнено й розширено сутність понять «винахідливість дошкільника», «дитячий винахід», «психологічні чинники розвитку винахідливості дошкільника»; критерії прояву винахідливості дошкільника (евристичність, творча уява, гнучкість мислення, самостійність);
- *набуло подальшого розвитку* питання вивчення сутності винахідливості як особистісної властивості, обґрунтування особливостей прояву винахідливості молодших і старших дошкільників та діагностика факторів впливу на її розвиток у дітей дошкільного віку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що дібраний комплекс діагностичних методик, спрямований на виявлення рівня прояву винахідливості дошкільників та обґрунтована, апробована і впроваджена в педагогічну практику програма розвитку винахідливості дошкільників шляхом активізації психологічних чинників можуть бути використані практичними психологами дошкільних навчальних закладів та методистами міських та районних відділів освіти. Одержані наукові положення доповнюють навчальні курси з педагогічної та вікової психології, які можуть використовуватися викладачами вищих навчальних закладів у процесі викладання дисципліни «Педагогічна та вікова психологія», «Психологія творчості» при підготовці майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів та практичних психологів, на курсах підвищення кваліфікації вихователів та управлінців системи дошкільної освіти.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та експериментальні дані доповідалися, обговорювалися і отримали схвалення на І Міжнародній науково-практичній конференції «Екотрофологія. Сучасні проблеми» (м. Біла Церква, 2005 р.), ІІ Міжнародній науково-практичній конференції «Практическая психология: от фундаментальных исследований до инноваций» (м. Тамбов, Росія, 2007 р.), Міжнародній науково-практичній конференції студентів та молодих учених «Виховання, освіта, психологія. Право: історичний аспект» (м. Євпаторія, 2009 р.), ХІ Міжнародній науково-практичній конференції «Європейська інтеграція і перспективи розвитку економічного, соціального та інформаційного потенціалу України» (м. Біла Церква, 2009 р.), ХІІ Міжнародній науково-практичній конференції «Економічні, соціальні та інформаційні проблеми розбудови державності: теорія, методологія, практика» (м. Біла Церква, 2010 р.), І Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів та молодих науковців «Наука, освіта, суспільство очима молодих» (м. Рівне, 2008 р.), науково-практичній конференції «Європейські орієнтири освіти в Україні в умовах глобалізації» (м. Біла Церква, 2004 р.), науково-практичній конференції «Стан і перспективи розвитку освіти України в умовах євроінтеграції» (м. Біла Церква, 2005 р.), науково-практичні конференції «Актуальні питання освіти і мовознавства у вищій школі» (м. Біла

Церква, 2009 р.), науковому семінарі до 150-річчя від дня народження С. Ф. Русової (м. Біла Церква, 2006 р.), щорічних звітних конференціях викладачів та аспірантів кафедри теоретичної та консультативної психології Інституту соціології, психології та управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (2007 – 2010 рр.).

Результати дисертації *впроваджено* в навчально-виховний процес дошкільних навчальних закладів м. Білої Церкви (довідка управління освіти і науки Білоцерківської міської ради №470 від 15.10.2010 р.), міста Славутича (ДНЗ №1 «Калинка», довідка №179 від 13.10.2010 р.), міста Хмельницького (ДНЗ №26 «Кульбабка», довідка №44 від 20.10.2010 р.) та Сквирського району (довідка відділу освіти Сквирської районної державної адміністрації №1567 від 12.10.2010 р.). Розроблені автором методичні поради до серії власно створених пісень-загадок з розвитку творчої особистості дошкільника використовуються в практичній діяльності музичних керівників та вихователів дошкільних навчальних закладів України (Всеукраїнський часопис «Дитячий садок. Мистецтво», №1, 2010 року).

Публікації. Основний зміст і результати теоретичного і експериментального дослідження відображено в 17 одноосібних наукових публікаціях, серед яких 4 у фахових виданнях, затверджених ВАК України, 13 у матеріалах конференцій, наукових семінарів, методичних виданнях.

Структура дисертації зумовлена логікою дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (253 найменування, з яких 4 іноземною мовою), 17 додатків. Основний зміст дисертації викладено на 240 сторінках комп’ютерного набору. Робота містить 17 таблиць та 9 рисунків на 23 сторінках. Загальний обсяг роботи 297 сторінок.

РОЗДІЛ І
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИНАХІДЛИВОСТІ У ПРОЦЕСІ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Поняття про творчість та винахідливість. Структура, умови та чинники розвитку творчої особистості

У цьому розділі нами представлено огляд розуміння природи творчості, викладено основні характеристики понять «творчість», «креативність», «винахідливість», окреслено критерії творчості та креативності, а також виокремлено структуру, функції та чинники розвитку творчої особистості.

Поняття “творчість” за своєю природою містке та глибоке. Це своєрідний симбіоз філософських, теологічних, мистецьких та психологічних аспектів. З давніх часів дослідники-теоретики спрямовувалися на вивчення джерел та сутності творчості, а вчені-практики – на пошук дієвих прийомів її розвитку. Сучасні дослідження довели, що лише інтегративний підхід здатен відобразити тенденцію пошуку єдиної теорії творчості [113].

Українськими філософами (П. П. Соболем, Л. В. Сохань, В. І. Шинкаруком) була розроблена концепція “життєтворчості”, яка передбачає постійну працю суб’єкта над розвитком власної особистості через творчу діяльність, в наслідок чого людина відчуває себе частиною великого світу, за який вона несе відповідальність. Дослідники визначають життєтворчість як мистецтво жити. Теорія життєтворчості передбачає розробку наукових методик щодо навчання вміння жити: самостійно й творчо здійснювати вибір стратегії свого життя, розробляти свої життєві плани, конструктивно впливати на перспективу життя, добирати та впроваджувати в дію засоби необхідні для реалізації індивідуального життєвого проекту [184; 157].

Філософи (І. Г. Єрмаков, Л. В. Сохань) зазначають, що творчість є родовою властивістю як людства, так і окремої людини, однак у різні історичні епохи вона

реалізується різною мірою. Саме на особистісному рівні формуються і реалізуються дійсні людські можливості, з яких і складаються можливості суспільства. Завдяки реалізації свого творчого потенціалу особистість здатна перетворювати світ [184].

За тлумаченням психологічного словника, творчість – людська діяльність, яка має на меті створення чогось нового, що не схоже на створене раніше. З психологічної точки зору, під творчістю розуміємо не тільки процес створення принципово нового, але й діяльність, яка передбачає відкриття нового для конкретного індивіда, розв'язання задачі, яку він ніколи ще не розв'язував [181].

Інший психологічний тлумачний словник дає таке визначення творчості: «творчість – психічний процес створення нових цінностей, ніби продовження і заміна дитячої гри». Творчість тут визначається і «як діяльність, результат якої – створення нових матеріальних і духовних цінностей, будучи по суті культурно-історичним явищем, має і психологічний аспект – особистісний і процесуальний. Продукт, відмінний новизною, оригінальністю, унікальністю, створюється на основі наявності у суб'єкта здібностей, мотивів, знань і умінь. Вивчення цих властивостей особистості виявило важливу роль уяви, інтуїції, неусвідомлюваних компонентів розумової активності, а також потреби особистості в актуалізації, розкритті і розширенні своїх творчих можливостей. Особливе місце у творчості посідає творча уява, разом з якою творчість включає інтенсивну роботу мислення, що пронизане емоційністю і волею» [219; 215].

Дослідженню творчості присвятили свої праці ряд видатних психологів, а саме: Л. С. Виготський, Д. Б. Ельконін, О. В. Запорожець, Г. С. Костюк, Р. С. Нємов, Я. О. Пономарьов, В. А. Роменець, С. Л. Рубінштейн та інші. Творчість визначається психологами як системне явище, що включає взаємопов'язані компоненти: творчу активність, творчі здібності, творчий процес, творчу діяльність, творчий потенціал [46], [240], [74], [99], [146], [169], [192], [194].

Передумовою заснування вітчизняної психології творчості стали дослідження О. Потебні та його послідовників: А. Білецького, А. Горнфельда, П. Енгельмейєра, І. Лапшина, Б. Лєзіна, Д. Овсяникова-Куликовського, Л. Погодіна, Т. Райнова В. Харцієва та інших. Усі ці вчені є представниками Харківської психологічної

школи. Їхні думки про особливості художньої та наукової творчості, соціально-психологічну детермінацію творчих актів, стадіальність творчості, природу евристичного акту в різних видах людської діяльності є актуальними і сьогодні. Справжня творчість, стверджували дослідники, виявляється лише за умов, коли творець активно спостерігає дійсність [130; 2-7].

За словами дослідника творчості І. Головінського, творчість, подібно до обдарованості, – поняття широке. Але обдарованість вказує на можливості, а під творчістю розуміємо досягнення [57; 181]. Вчений інтерпретує творчість від раціонального до фантастичного, а також виділяє наступні складові творчості: інтелект, раціональне і семантичне, особистісність, дія, яку можна інтерпретувати з різних точок зору (за психоаналізом З. Фрейда, з точки зору необмеженої фантазії). І. Головінський наголошує, що творчим людям притаманні почуття свободи думки, впевненості в собі, настрій, який сприяє прояву творчості, тенденція до ризикованого мислення [57].

Життя зазвичай демонструє нам, що в скрутних умовах найкраще поводить себе творча людина. Вона швидко орієнтується в ситуації, приймає правильні рішення. Але й у кожної творчої особистості існує притаманний їй стиль поведінки, який підкреслює унікальність.

Індивідуальність забезпечує властивий тільки певній людині стиль взаємозв'язків з середовищем (В. В. Давидов, Г. С. Костюк, О. М. Леонтьєв, А. В. Петровський, С. Л. Рубінштейн та ін.) Природа індивідуальних відмінностей у проявах творчої активності й у наш час лишається предметом дискусій. А саме це стосується питання: що обумовлює вияв творчості у людини – зовнішні чи внутрішні детермінації. Зовнішні детермінації пов'язують з умовами виховання, впливом соціального оточення, системою освіти і навчання. Внутрішні передумови розглядаються дослідниками не однаково. З одного боку вчені твердять, що креативність особистості базується на особливих поєднаннях творчих здібностей, які мають свої задатки. Це поєднання може виявлятися в будь-якій діяльності і забезпечувати її успішність. З іншої позиції, творчі здібності не є специфічними утвореннями. Вони походять з інших якостей індивідуальності, найчастіше їх

пов’язують із специфікою когнітивної сфери людини, або з її нейрофізіологічними задатками [63], [99], [117], [158], [194].

Психолог Б. Г. Ананьєв відзначав, що здібності є проявом творчого розвитку і розуму, а не простого накопичення знань, отже, проявом творчого застосування цих знань, які він засвоює, самостійності і свідомості [2]. Тобто здібності розвиваються в діяльності й пов’язані з розвитком особистості. На думку вченого сучасності В. О. Моляки, «придатність до діяльності (здатність успішно здійснювати діяльність, здібність у широкому розумінні слова) не може бути зумовлена тільки наявністю здібностей у власному розумінні слова. Вона може бути зумовлена тільки всім комплексом необхідних властивостей особистості, які стосуються як інтелектуальної, так і емоційної і вольової сфер” [138; 67].

Торкаючись питання творчих здібностей, В. О. Моляко звертає увагу на здібності прагнення людини до оригінальності в рішеннях, пошуку нового, самостійності у досягненні результату, який до цього моменту був не відомий. Але щоб стати справді творчою особистістю необхідно поєднувати цю якість з іншими: наполегливістю, самокритичністю, гнучкістю мислення, вірою в себе, сміливістю, енергійністю та іншими. Тобто гармонійне поєднання загальних і спеціальних здібностей призводить до народження творчої особистості [140].

Спираючись на вище перераховане можна дійти до висновку, що всі зовнішні впливи, переломлюючись через внутрішні, складають неповторну індивідуальність (Я. О. Пономарьов). Тобто на сучасному етапі постає завдання комплексного вивчення природи творчості [179].

Сучасна психологічна наука на основі системного підходу детально вивчає процесуальний та особистісний аспекти творчості (І. Д. Бех, І. С. Булах, В. У. Кузьменко, Н. І. Литвинова, С. Д. Максименко, В. О. Моляко, О. Л. Музика). Теорія відображення виступає методологічною основою такої психологічної закономірності як потяг до неповторності, що засвідчує активну природу психічного, яка в свою чергу і є поясненням природи творчої активності людини [11], [24], [107], [66], [123], [140], [142].

Діяльнісний підхід у розкритті сутності психічної активності обґрунтували вчені-психологи П. Я. Гальперін, О. В. Запорожець, О. М. Леонтьєв, В. М. Ямницький та інші, які довели, що стратегія життя людини вибудовуються на основі її активності як першооснови творення самого себе та навколишнього світу [50], [74], [116], [247].

В. А. Роменець, автор вчинкової теорії, виділяє основні принципи творчого процесу: матеріалізація ідеї або її вираження, інтеріоризація та оригінальність (якісний бік трансдукції). Вчений зазначає, що активність на рівні індивідуума виступає у таких формах: поведінки як пристосування, діяльності як освоєння, вчинку як самореалізації, творчості як надситуативної активності. Отже, тоді як діяльність може мати відтворювальний, стереотипний характер, творча активність відзначається пошуковістю, продуктивністю, спонтанністю [192].

У своїх дослідженнях К. О. Абульханова-Славська доводить, що відмінність активності й діяльності полягає в тому, що активність виникає із потреби в діяльності, тоді як діяльність виходить із потреби у предметі [1]. Тобто активність визначає діяльність, є рушійною силою творчих потенцій людини. Активність як особлива якість суб'єкта в системі його соціальних взаємодій виступає координатором між елементами систем (спілкуванням, діяльністю тощо).

Психолог В. В. Клименко стверджує, що активність є умовою реалізації й змін кожного виду діяльності, внутрішнім станом самостійного саморушного діяння людини [90].

Дослідження багатьох учених (Д. Б. Богоявленська, Н. Ф. Вишнякова, М. В. Дружинін, А. М. Матюшкін, В. В. Рибалка, М. А. Холодна, Г. Д. Чистякова) підтвердили той факт, що творча активність є здатністю творчої особистості як генератора оригінальних ідей, створювача нових цінностей [14], [40], [68], [129], [188], [229], [236].

Але підхід до питання новизни як критерію творчості сьогодні є неоднозначним, оскільки деякі вчені вважають, що новизна не є єдиним критерієм творчості (С. Меднік, В. Татаркевич). Дослідники додають ще такі критерії, як нестандартність (тобто вміння комбінувати те, що не комбінувалося раніше),

осмисленість як відповідність поставленим вимогам, духовна енергія як найвища ефективність [251], [212].

Сучасність ставить перед психологією запитання: чи можна навчати творчості? За твердженням деяких вчених (В. О. Моляко, В. М. Мясищев, Я. О. Пономарьов) творчості навчити не можливо, можна лише створити певні умови, в яких особистість отримає можливість для розвитку мотивації на нестандартне бачення та оригінальне вирішення проблем. Дослідники також вважають, що творчий розвиток є результатом творчої активності особистості, самостійної та нерегламентованої діяльності [140], [143], [179].

Творчій людині на своєму шляху доводиться долати багато перешкод та труднощів. До зовнішніх бар'єрів В. О. Моляко відносить незручне оточення (приміщення), зовнішні подразники (галас, холод, спека), негативний психологічний клімат у колективі, неадекватна оцінка діяльності (занижена). Внутрішніми бар'єрами дослідник вважає: лінь, незацікавленість в роботі, хворобу, погані звички, не вміння організувати свій час тощо. Для подолання цих перешкод необхідно застосувати такі заходи: загальні (покращення зовнішніх умов творчої праці), спеціальні (розширення знань людини з одночасним формуванням критичного ставлення до інформації; консультації, обговорення результатів роботи; спеціальне стимулювання, тренування мислення, здібностей особистості) [213; 40-41].

Таким чином, стимулювання творчої діяльності – це не тільки застосування спеціальних методів активізації творчої діяльності, а й турбота й увага до кожної особистості, правильна організація умов творчої праці.

О. І. Кульчицька виокремлює такі риси творчої діяльності, як оригінальність і новизна творіння, значний обсяг створеного та ретельність у його оформленні, наполегливе прагнення робити результат своєї праці надбанням людей, мотиваційне забезпечення творчого процесу, інтерес до певного виду діяльності й захопленість нею [78; 286].

На думку дослідників, продукти людської творчості відображають особистість творця (Л. С. Виготський, О. І. Кульчицька, Р. С. Нємов). Уява відображає психологічний стан людини у певний проміжок часу. Індивідуальні особливості

уяви пов’язують із специфікою сприйняття оточуючого, з особливостями пам’яті і мислення. У володарів художнього типу мислення домінує конкретне образне сприйняття світу, що виражається у різноманітності фантазій. Людям, що володіють оперуванням абстрактними символами і поняттями, притаманний науковий тип мислення [147].

Л. С. Виготський пояснює виникнення нових творчих образів випадковими своєрідними комбінаціями елементів, які самі собою не є новими [43]. Дослідження вченого стверджують, що творча комбінуюча діяльність виникає не одразу, проходить складний шлях розвитку: від елементарних форм до більш складніших. Повне коло, що описує уява, доводить психолог, містить у собі фактори емоційного та інтелектуального, що є необхідними елементами акту творчості. «Чувство, как и мысль движет творчеством человека» [43; 17].

Звертаючись до визначення поняття творчої особистості, більшість дослідників у цій галузі схильні виділяти пізнавальні функції особистості (Б. Г. Ананьєв, Г. С. Костюк, К. К. Платонов та інші). Як відомо, одним із центрів, що визначає структуру особистості є її мотиваційна сфера, іншими є пізнавальна та емоційно-вольова, та епіцентром залишається свідомість як вершина особистісної системи. Особистісний підхід розглядає особистість як єдність внутрішніх умов та зовнішніх впливів [162].

Розглядаючи творчість як готовність до пізнання, необхідно звернути увагу на те, що здібність до розвитку діяльності не є якістю лише інтелекту, а пояснюється цілісністю особистості – єдністю мотиваційної, пізнавальної та емоційної сфер. Психолог Д. Б. Богоявленська, спираючись на положення С. Л. Рубінштейна, в якому мислення розглядається як процес і як діяльність, розвиває теорію взаємозв’язку творчості і моралі [14].

Зарубіжні дослідники Є. Ізард, А. Маслоу, надаючи значущості емоційній сфері в розвитку творчості, з’ясували, що емоції впливають на утворення основної мотиваційної системи. Вчені, виділяючи емоцію інтересу як найважливішу, вказують, що людина у стані натхнення повністю занурюються у певне явище,

захоплюється ним, втрачаючи майбутнє й минуле. Це і є наслідком потужного збудження й інтенсивного інтересу [85], [127].

За визначенням Е. Торренса, творчість – це вмінні схопити і передбачити цілий образ, починаючи від формулювання гіпотез до пояснення наслідків, а також уміння модифікувати та перевіряти гіпотези [252].

На основі детального аналізу психолого-педагогічної літератури ми з'ясували, що на сучасному етапі існують різні підходи до визначення понять «творчість» та «креативність», окреслення ознак креативності та творчості.

Ототожнення поняття «творчості» з поняттям «креативність» характерне для багатьох дослідників (Л. С. Виготський, Д. Б. Ельконін, О. В. Запорожець, Г. С. Костюк, Р. С. Нємов). На їхню думку, креативність характеризується наявністю таких рис особистості, як творчий потенціал, ініціативність, творча активність, імпровізаційність, творча спрямованість. Ці риси підкреслюють неповторність особистості, допомагаючи їй з меншими перешкодами інтегруватися в соціум.

О. М. Степанов у психологічній енциклопедії дає таке визначення креативності: «креативність (від латинського – створення, творіння) – рівень творчої обдарованості, здібності до творчості, які проявляються у мисленні, спілкуванні, окремих видах діяльності і становлять відносно стійку характеристику особистості». Розвитку креативності, за твердженням автора, перешкоджають стійкі стереотипи в мисленні та поведінці людини, схильність перед авторитетами, намагання уникнути ризику, прагнення до успіху за будь-яку ціну [176; 181].

В. Д. Шапар визначає креативність, як «здатність породжувати незвичайні ідеї, відхилятися від традиційних схем мислення, швидко вирішувати проблемні ситуації» [239; 226].

Ознаки креативності як особистісної категорії виділяє Н. Ф. Вишнякова. Це такі ознаки, як творча активність, творчий потенціал, інтелектуально-творча ініціатива, здібність до саморозвитку та самоактуалізації. Дослідниця пропонує запровадження креативної освіти, що надасть можливості для самоактуалізації і розвитку творчої індивідуальності особистості [40].

Психологи О. І. Кульчицька, О. Л. Музика, Т. В. Улькіна, В. М. Ямницький та інші розглядають феномен креативності в аспекті проблеми здібностей. Зокрема, на думку Т. В. Улькіної, креативність – це загальна творча здібність, здібність до перетворення знань, яка взаємопов'язана з творчою уявою і фантазією, а поєднання високо розвиненого інтелекту особистості з потужнім творчим потенціалом визначає загальну обдарованість людини [220], [248].

Н. І. Булка розглядає креативність, як гіпотетичну здатність до створення чогось принципово нового, укоріненого у несвідомі процеси і появляється у будь-якій людській діяльності та описується в термінах нестандартності, гнучкості, спонтанності; як специфічну діяльність, що має свою структуру, до компонентів якої дослідник відносить: «свіжість погляду»; гнучкість як бачення альтернатив, різних варіантів та різних аспектів проблеми; оригінальність мислення, яка визначається прагненням до самостійності, незвичності, дотепності розв'язання поставленої задачі; мотиваційні механізми креативності; емоційна забарвленість творчої діяльності; несвідомі механізми креативності («миттєве осяяння») [25].

Психологи Н. І. Пов'якель та Т. М. Розова на підставі детального аналізу психолого-педагогічної літератури прийшли до висновку, що креативність, з одного боку, розвивається і формується в залежності від умов творчості, а, з іншого боку, реалізується у творчому процесі і представляє його мотиваційно-потребову основу. Вчені також довели, що креативність формується і виявляється у процесі вирішення завдань, розвиток і удосконалення її відбувається під час міжособистісної взаємодії і є умовою розвитку самої особистості. Дослідники виділять основні показники креативності, до яких відносять такі, як оригінальність, гнучкість та швидкість мислення, розробленість теми, винахідливість, розвинену уяву, незалежність мислення, розвинену рефлексію, впевненість в собі та прийняття себе, схильність до ризику, допитливість тощо [164].

Такі науковці, як А. В. Брушлінський, П. К. Енгельмейєр, Я. О. Пономарьов та інші розглядають креативність як процес творчого мислення. Дослідники виділяють наступні етапи творчого мислення: підготовка або свідома робота, дозрівання,

натхнення або перехід від свідомої до несвідомої роботи, кінцеве оформлення результатів (свідома робота) [21], [242], [178].

Дослідник творчості В. М. Дружинін стоїть на позиції, що інтелект і креативність протилежні процеси. Інтелект є необхідною, але недостатньою умовою творчої активності людини. Ці два процеси відіграють різну роль на шляху розв'язання мисленнєвих завдань. Вченим була розроблена теорія загальних здібностей, серед яких розглянемо пізнавальні здібності, що мають такі складові:

- інтелект – здібність до розв'язання завдань на основі знань особистості;
- навчальність – здібність до набуття знань;
- креативність – здібність народжувати оригінальні ідеї, нові комбінації [68].

Розглядаючи питання креативності, О. Л. Яковлєва визначає креативність як реалізацію особистістю власної індивідуальності, унікальності. Головною характеристикою креативності дослідниця вважає її процесуальність. Тобто, лише під час міжособистісної взаємодії, коли одна людини приймає та підтримує емоційні реакції іншої людини відбуваються прояви її креативності [246].

Досліджуючи креативність або здатність до творчості, американський психолог Дж. Гілфорд виявив існування двох принципово відмінних типів мислительних операцій: конвергенції та дивергенції. Результати багатьох досліджень вченого підтвердили той факт, що основою креативності є дивергентне мислення, тобто таке мислення, яке відбувається в різних напрямках і допускає варіації шляхів розв'язання проблеми. За Дж. Гілфордом існують такі критерії креативності: оригінальність як здатність до нестандартних відповідей; семантична гнучкість як здатність запропоновувати нові підходи до використання об'єктів; образна гнучкість як здатність бачити в об'єкті нові ознаки; спонтанна гнучкість як здатність генерувати нові різноманітні ідеї у непередбачуваних ситуаціях [250]. Ознаки креативності за Дж. Гілфордом вважаються сьогодні загальновизнаними. До них відносяться: вміння ставити проблему, генерувати нові ідеї, оригінальність, здібність вирішувати проблеми, удосконалювати об'єкт.

Дещо іншими є ознаки креативності у А. Маслоу. Автор виділяє наступні ознаки: евристичність, сконцентрованість, фантазія, оригінальність, активність.

Психолог також зазначає, що творчість притаманна всім людям без винятку ще від народження [127].

Мотивацію особистісного зростання вважає першоджерелом творчості зарубіжний дослідник К. Роджерс, який пов'язує креативність з особистісними рисами людини [190].

Таким чином, досліджуючи креативність зарубіжні вчені дійшли висновку, що креативність – це сукупність особливостей психіки, які забезпечують продуктивні перетворення в діяльності людини. Як суб'єктивна детермінація творчості креативність реалізується в процесі творчості, а як об'єктивна детермінація, креативність формується в залежності від умов, в яких вона протікає (Д. Гілфорд, Е. Еріксон, К. Роджерс, Е. Торренс, Д. Треффінгер, Е. Фромм та ін.) Креативна особистість відрізняється від некреативної тим, що бачить побічні результати діяльності, тобто новизну [250], [243], [190], [252], [253], [226].

Е. Фромм запропонував своє визначення поняття креативності, а саме, креативність – це здатність дивуватися і пізнавати, вміння знаходити рішення в нестандартних ситуаціях, це спрямованість на відкриття нового і здатність до глибинного усвідомлення свого досвіду [152; 332].

Ученими-психологами доведено, що найяскравішим та найхарактернішим проявом творчості є **винахідництво** (Н. О. Ветлугіна, В. В. Давидов, Т. С. Комарова, В. О. Моляко, Я. О. Пономарьов, М. О. Холодна та інші).

На думку Я. О. Пономарьова, винахідництво – це найвищий рівень науково-технічної творчості. Вчений стверджує, що в деяких психологічних дослідження винахідництво протиставляється навіть відкриттю і є результатом розвиненої творчої активності і продуктивності мислення особистості. Якщо відкриття базується на аналізі реальних ідей, теорій, то винахід є результатом конструювання об'єкта кращого, ніж той, що аналізується. Дослідник вважає, що винахідницька діяльність вирішує проблему навчання творчості, тобто дає відповідь на питання: як навчити іншого тому, чого сам не знаєш? [178].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови винахідництво визначається як «діяльність винахідника» [32].

«Винаходити» за тлумачення короткого тлумачного словника означає, «придумувати, створювати у процесі творчої роботи зовсім нове, невідоме раніше; виявляти щось у результаті спеціальних досліджень; відкривати» [101; 33].

Винахідливість, в свою чергу, визначається як «здатність вигадати що-небудь, знайти вихід із складного становища і таке інше; здатність винаходити» [32; 102].

Ґрунтовним положенням для нашого дисертаційного дослідження вважаємо дослідження С. А. Рубінштейна, цінність якого полягає в тому, що особливістю винахідництва психолог визначає утворення в результаті діяльності реального предмету, механізму або прийому, який вирішує конкретну проблему. Дослідник прийшов до висновку, що винахідник має внести щось нове у протікання будь-якої діяльності, що і визначає своєрідність винаходу [194; 52].

П. М. Якобсон вважав винахідництво масовим явищем, яке виникає з трудової практики і поширюється серед робітників. При цьому, зазначає автор, елементи винахідництва зосереджуються не лише у винаході або удосконаленні якогось обладнання, а й у введенні нового способу дії або прийому щодо організації роботи. На думку психолога, важливого значення у процесі винахідництва набуває мисленнєве експериментування, яке тісно пов’язане з діяльністю уяви. Розвинена уява допомагає винахіднику знайти конкретну річ або механізм, а не якусь абстрактну ідею щодо розв’язання теоретичної проблеми. Тобто, розв’язання задачі винахідника відбувається безпосередньо в діяльності уяви [245].

Дослідник також вважає, що весь процес історичного розвитку техніки супроводжувався рядом винаходів, що засвідчує органічний зв'язок творчої роботи винахідника з працею.

Психолог виділяє такі стадії творчої роботи винахідника: період інтелектуальної готовності; бачення проблеми; зародження ідей (формулювання завдання); пошук рішення; отримання принципу винаходу; перетворення принципу на схеми; технічне оформлення та розгортання винаходу.

Спираючись на результати власних досліджень, П. М. Якобсон був переконаним, що творчість є більш ширшим поняттям, ніж винахід, оскільки творчістю вважається діяльність людини, в результаті якої створюється щось нове,

оригінальне, що в свою чергу входить в історію розвитку науки, мистецтва тощо [245].

Г. С. Альтшуллер, який ще у 1946 році заклав основи своєї Теорії розв'язання винахідницьких задач, відстоював думку, що очікувати появу талановитого мислення або обдарованості не потрібно, талант потрібно виплекати, спираючись на певні закономірності його розвитку [6].

Особливістю цієї теорії є те, що вона постійно розвивається за своїми законами, а не є догмою або застиглою методикою. Головні принципи ТРВЗ відображають суть теорії: розв'язання суперечностей, системний підхід до вирішення проблем, вміння віднайти та доцільно використати прихований резерв – власні потенційні можливості. Г. С. Альтшуллер доводить, що винахідництво полягає в усуненні протиріч у технічній системі. Дослідником було розроблено ряд технік для класифікації винахідницьких задач та їх розв'язання, серед них наступні: матриця протиріч, алгоритм рішення винахідницьких задач, закони розвитку технічної системи тощо [6].

Учений стверджував, що методика винахідництва потрібна для того, щоб винахідницькі задачі вчасно потрапляли в поле зору винахідника, втілювалися в життя з найбільшим коефіцієнтом корисної дії, а також використовувалися винахідником під час рішення інших задач [3].

Г. С. Альтшуллер ввів поняття «АРІЗного» мислення, тобто мислення, яке характеризується такими ознаками, як: тенденція до постійного ускладнення вимог завдання; намагання рухатися шляхом зростаючої «дикості»; чітке зорове уявлення про об'єкт; «об'ємне» уявлення про об'єкт (розглядається не тільки сам об'єкт, а його надсистема і підсистеми; об'єкт розглядається в історичному русі за умов збереження лінії його розвитку (його стан вчора, сьогодні, завтра); «пластичне» уявлення про об'єкт (його вагомі зміни у просторі та часі); наявність у пам'яті сильних аналогій, запас інформації постійно поповнюється шляхом нових збірних принципів і прийомів; руйнація бар'єру спеціалізації; бачення винахідником ходу власного мислення, як такого, що піддається управлінню, легке виконання мисленнєвих експериментів [6].

Такими вченими, як М. Джеймс, Д. Джонгвард, Д. Діксон було доведено, що прояви винахідливості в людини залежать від наявності дивергентних (здатність висувати велику кількість правильних ідей відносно одного й того ж об'єкта) та конвергентних (спроможність швидко і правильно віднаходити єдино можливі відповіді) інтелектуальних здібностей, а також схильності особистості до виникнення «озаріння» як раптового розуміння сутності існуючої проблеми [64], [66].

Таким чином, аналізуючи науковий доробок дослідників феномену творчості, ми пересвідчилися в тому, що погляди на цю проблему та підходи до її вивчення різноманітні, судження авторів своєрідні й неоднозначні. Це засвідчує відсутність чіткої диференціації у визначенні понять «творчості» і «креативності», їхніх характерологічних особливостей. Однак, слід підкреслити той факт, що більшість психологічних досліджень спрямовані на вивчення творчої особистості, її активності та унікальності. Діалектичне поєднання процесуального й особистісного аспектів творчої людини привертає увагу більшості дослідників. Створення творчого продукту в процесі діяльності особистості відображає процесуальність творчості, а мотивація, потреби, здібності суб'єкта, його знання, вміння, навички, особливості перебігу психічних процесів, почуття, емоції, прийоми мисленнєвої діяльності, вміння застосувати свій творчий потенціал відображають особистісний аспект творчості. Це засвідчує, що творчість є системним явищем, що містить ряд взаємопов'язаних компонентів таких як, творча активність, творча діяльність, творчий процес, творчий потенціал, індивідуальний розвиток творчої особистості. Результатом розвиненої творчої активності і продуктивності мислення особистості є винахідництво як найяскравіший прояв творчості.

1.2. Дослідження особливостей розвитку винахідливості у процесі творчої діяльності дітей дошкільного віку

Дошкільне дитинство – важливий період для формування особистості. Психологи зазначають, що саме в цей період відбувається інтенсивний розвиток психічних інтелектуальних, емоційних процесів (Л. А. Венгер, Н. О. Ветлугіна, Л. С. Виготський, О. В. Запорожець, С. О. Ладивір та інші). У дошкільному віці відбувається початкове становлення індивідуальності дитини. Максимальні прояви індивідуальності спостерігаються в процесі творчості (Д. Б. Богоявленська, В. У. Кузьменко, Я. О. Пономарьов, Ю. О. Приходько).

Учені-психологи (Г. С. Костюк, В. У. Кузьменко, О. І. Кульчицька, В. О. Моляко та інші) довели, що у процесі свого розвитку дитина активно оволодіває необхідними способами орієнтації в навколишній дійсності. Дошкільнику властиві пізнавальна та розумова активність, прагнення постійно відкривати для себе щось невідоме раніше, наполегливість під час подолання труднощів при відкритті нового. Дитині цікаво пізнавати світ, створювати власні деталі, які органічно доповнюють та прикрашають оточуючу дійсність [99], [107], [110], [138].

У цьому розділі ми розглянемо особливості розвитку творчості та винахідливості дітей дошкільного віку, розкриємо поняття «винахідливість дошкільника», «дитячий винахід», визначимо критерії винахідливості дошкільників.

Процес навчання й виховання обдарованих дітей сьогодні потребує докорінних змін. Закон України «Про освіту» передбачає «рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку» (Розділ І, ст. 6). Провідна роль у вирішенні цього питання належить освіті [71]. Тому оптимізувати навчально-виховний процес, зробити його більш досконалим та універсальним в контексті формування творчо мислячої особистості, здатної до успішної самореалізації у соціальному житті, покликана саме креативна освіта [151].

Провідна роль дошкільного віку як початкового етапу розвитку творчості продемонстрована в роботах таких психологів, як Л. С. Виготський, В. В. Давидов, О. В. Запорожець, Г. С. Костюк, В. Т. Кудрявцев, М. М. Подд'яков.

Важливими для нашого дисертаційного дослідження стали праці таких учених, як А. В. Брушлінський, В. М. Дружинін, В. О. Просецький, С. Л. Рубінштейн, Р. Д. Стернберг, Н. В. Хазратова, які довели, що включення дитини в ігрову та продуктивну діяльність в умовах креативно збагаченого середовища сприяє розвитку творчої активності, призводить до отримання дошкільником результатів, відмінних від зразка [21], [68], [172], [194], [206], [228].

Креативна особистість завжди прагне до духовного вдосконалення, постійного самовираження і самоствердження, до перебування на самоті в роздумах. Здатність діяти подумки є загальною здібністю творчої особистості, без цієї здатності неможлива творчість взагалі [178].

Дослідження психологів Л. А. Венгер, А. Л. Венгер підтвердили значущість для загального розумового розвитку дитини старшого дошкільного віку переходу від розгорнутої гри до гри подумки, у власній уяві, що сприяє появі здатності до мисленнєвого перетворення дійсності [34].

Тому можна прийти до певного припущення, якщо лише старшим дошкільникам характерні окремі дії подумки, то про творчість доречно вести мову лише відносно саме цієї вікової категорії дітей. Але елементи творчої діяльності проявляються ще на початку дошкільного дитинства. Це можна прослідкувати в продуктивних видах діяльності, коли малюки виготовляють власними руками вироби з глини, пластиліну, пап'є-маше, природного та покидькового матеріалу, в їхніх малюнках, аплікаціях, конструктивній діяльності. Якщо дошкільник діє не за шаблоном, а власною уявою і фантазією, спираючись на здобуті знання, він виявляє власні індивідуальні творчі здібності [179].

Також Я. О. Пономарьов експериментально довів, що дошкільники під час маніпулювання уявленнями про речі у внутрішньому плані дій здатні розв'язувати задачі не тільки шляхом «спроб і помилок», а й аналізуючи задачу та вибудовуючи план її розв'язання [178].

Отже, у дошкільному віці творча діяльність має важливу роль для розумового та загального розвитку дитини. На думку вчених, творчість можна вважати критерієм оцінки загального психічного розвитку дошкільника [140; 7].

Дослідження вчених-психологів (Л. С. Виготського, В. В. Давидова, Г. С. Костюка, Б. М. Теплова та інших) стали підґрунтям для побудови «вікової шкали» творчості. Ранні прояви здібностей до творчості характерні лише для окремих його видів. Найвідомішими серед них є музична, математична, конструкторська творчість, словотворчість. Дитина в невідомому їй світі постійно робить відкриття, пізнаючи незнайомі йому речі, робить у своєму світі мікровідкриття, тобто виявляє творчість. Але характер цієї творчості переважно несвідомий. Найяскравіші прояви дитячої спонтанної творчості спостерігаємо в ігровій діяльності, в якій діти вдаються до оперування найабстрактнішими символами. Особливу велику роль тут відіграє комбінаторика – безконтрольне структурування різноманітних, логічно несумісних ознак і символів [140].

У дослідженнях Я. О. Пономарьова з'ясовано, що підставою для розвитку креативності дітей дошкільного віку постає дослідницька діяльність, в основі якої лежить рефлекс: «Що з цим можна зробити?» Тому в дитячому закладі під час занять з художньої діяльності, вихователю необхідно створити вільну ігрову атмосферу, ситуацію комфортності спілкування, сприятливі умови для реалізації творчого потенціалу дошкільнят. Завдяки образному мисленню, комфортній емоційній ситуації і за допомогою системи методів, орієнтованих на симуляцію творчої активності, відбувається розвиток неусвідомлених складових творчості [178].

На думку багатьох учених (П. Я. Гальперіна, Д. Б. Ельконіна, М. І. Іванчук, Н. Ф. Тализіної, В. М. Чорнобровкіна та ін.) провідна роль у формуванні знань і способів розумової діяльності надається дорослим. Менш досліджуваним питанням наданому етапі залишається самостійне набуття дітьми дошкільного віку знань про навколишню дійсність, предмети і явища, про внутрішні зв'язки і перетворення [50], [240], [82], [211], [237].

На думку психолога О. Л. Яковлєвої, розвитку творчої обдарованості дітей сприяє прийняття дорослими будь-яких емоційних реакцій та станів дитини в умовах безоціночного ставлення до неї, атмосфери безпеки і підтримки, дотримання принципів розвивального навчання [246]. Дослідження А. І. Савєнкова довели, що творчий дар не терпить застою, він існує тільки в динаміці – або розвивається або згасає. Тому дорослі повинні з раннього дитинства помітити й розвинути цей дар [195].

В. О. Сухомлинський був переконаний в тому, що вихованою дитину роблять радість, щастя, життєрадісне світовідчуття. Дитина не просто пізнає оточуючий світ, але своїм розумом, своїми творчими силами, використовуючи сили природи, перетворює життя [209].

Ключовим моментом у формуванні творчості особистості є розвиток мислення дітей дошкільного віку. Дослідження психологів Л. С. Виготського, П. Я. Гальперіна, В. О. Запорожця, М. М. Поддьякова показали, що темп розумового розвитку дошкільників значно вищий у порівнянні з подальшими віковими періодами. Діти спроможні пізнавати не лише зовнішні ознаки предметів і явищ, а й їхні суттєві внутрішні зв’язки та відношення. У них формуються початкові форми абстрактного мислення. З приводу цього Л. С. Виготський писав що, якщо для дитини переддошкільного віку «мислити» означає розбиратися у видимих зв’язках, то для дитини дошкільного віку «мислити» означає розбиратися у своїх загальних уявленнях [44].

Допитлива і творча думка, як зазначав В. О. Сухомлинський, народжується в дієвій мисленнєвій діяльності, тоді, коли дитина відносно своїх знань займає активну життєву позицію. Тому вивчення мисленнєвої діяльності дошкільника, вміння майстерно зацікавити, пробудити допитливість, пізнавальний інтерес складають необхідне підґрунтя для формування творчої особистості. Для поліпшення дискретності мозку педагог пропонує проводити спеціальні уроки мислення від дошкільного віку до закінчення 8 класу школи. Під час цих уроків діти пізнають природу, навколишній світ, працю, експериментують, осмислюють явища

життя, роблячи певні висновки. Дитяче словотворення, складання казок дає змогу створювати неповторні образи, які народжуються уявою [210].

Творча активність з'являється у дітей як наслідок впливу креативогенних (сприятливих) факторів, які її оточують ще з малечку, що стосується мислення як творчості, то воно виникає, коли людина потрапляє в проблемно-конфліктну ситуацію. Я. О. Пономарьов зазначає, що експериментальне моделювання таких ситуацій є одним із шляхів творчого мислення людини. Процес творчого мислення здійснюється за умов його самоорганізації, джерелом якої є пізнавальна активність особистості як цілісного «Я», що саморозвивається. «Я» спонукається до саморозвитку під час розв'язання творчих завдань шляхом подолання особистісних конфліктів, які виникають у зв'язку з неможливістю безпосереднього їх рішення і потребують активної особистісної само перебудови. Відбувається певне переосмислення як спосіб активного втілення «Я» в проблемно-конфліктній ситуації. Це визначає самозміну й саморозвиток суб'єкта, що трактує переосмислення як рефлексію [178].

Розглядаючи саморозвиток дитячого мислення, М. М. Поддьяков зауважує, що в основі такого саморуху лежить внутрішнє протиріччя, яке полягає в тому, що кожен наступний крок мислення дитини, з одного боку, щось прояснює, а, з іншого, дозволяє бачити контури маловідомих сторін об'єкту, що пізнається, поставити з цього приводу нові запитання [166].

З огляду на це, в дитячому експериментуванні достатньо чітко можна прослідкувати процес саморуху мислення дошкільника. Під час цього особливого виду діяльності дитина виявляє все складніші приховані зв'язки і відношення між предметами і явищами навколишньої дійсності. Нові ж знання сприяють постановці нових цілей для здійснення складніших перетворень, що в кінцевому випаду призводить до відкриття.

Ж. Піаже зазначав, що людина протягом свого життя залишається активною, допитливою та винахідливою. І дорослі, і діти постійно нагромаджують і перебудовують свої знання про світ, намагаються систематизувати набуті знання, переосмислити свій досвід. Дослідження вченого довели, що в дошкільному

дитинстві відбувається перехід від сенсомоторного до понятійного інтелекту. Старший дошкільник, починаючи мислити подумки, уявляє ті дії, які можуть привести до успішного розв'язання завдання. Ж. Паже й А. Валон у процесі дослідження умов цього переходу прийшли до думки, що у формуванні образного мислення дошкільників провідна роль належить ігровій і наслідувальній діяльностям, під час яких діти вчаться уявляти одну річ за допомогою іншої, розуміти відношення «модель-оригінал» [30], [159].

Дитяча творчість, за твердженням багатьох дослідників, має своєрідний відтінок, вона характеризується, як «творчість для себе». І особливістю цієї творчості є те, що дитина в творчій праці самоудосконалюється, змінює себе на краще, оволодіває новими знаннями, вміннями та навичками, отримує життєвий досвід (Н. О. Ветлугіна, Г. С. Костюк, В. Т. Кудрявцев, В. С. Юркевич). Поступово ця «творчість для себе» починає слугувати іншим. Тобто, дитина, пізнаючи себе, починає розуміти навколишній світ, застосовувати набуте раніше, удосконалювати довкілля, творити красу [231], [99], [104], [244].

Психолог Т. С. Комарова, серед критеріїв оцінки успішності виконання малюнків виокремлює творчість, показниками якої автор визначає наступні: що нового внесла дитина в зображення, самостійність задуму та оригінальність зображеного [94].

На заняттях і в повсякденному житті дошкільники знаходяться у стані творчості, тобто створюють оригінальні продукти своєї діяльності – малюнки, вироби з глини, пластиліну, паперу, конструкції з будівельного матеріалу, добирають рими до слів, складають вірші. Але новизна цих витворів є суто суб'єктивною. Це вкотре вказує на відмінність дитячої творчості від дорослої [231].

Ми вважаємо, що покращити ставлення дошкільника до оточуючого світу, знайти з ним порозуміння допомагають різні форми дослідницької діяльності, її пошуковий, творчий характер. Розв'язання проблеми спочатку є невимушеною діяльністю, яка поступово захоплює дитину, надихає її до пошуку, експериментування, що зазвичай і призводить до досягнення позитивних результатів. Така легкість у розв'язанні проблем пояснюється відсутністю в

дошкільника потреби створювати суспільно цінний продукт, а також внутрішнього критика, який є у дорослої людини. Незаангажованість дитячого мислення, невимушеність, розкутість стають причиною легкого включення дошкільника у процес розв'язання творчих завдань [112; 34].

Дослідження О. Л. Музики доводять, що диференціація розвитку дітей за критеріями творчості зумовлена особливостями задоволення потреби у визнанні. Орієнтація дошкільника на схвалення чи визнання визначає розвиток творчої спрямованості особистості. Якщо дитина орієнтується виключно на схваленні її дій дорослим, виявляє тенденцію до постійного, навіть недоречного, копіювання, вести мову про творчість немає сенсу. Отже, творча діяльність сприяє не лише створенню оригінального продукту або ідеї, а й стає підґрунтям для самоствердження особистості дошкільника, отримання визнання в групі ровесників та серед дорослого оточення [78].

Отже, необхідними умовами розвитку творчої особистості дошкільника мають бути наступні: наявність сприятливих психологічних компонентів (атмосфери визнання, поваги, свободи), соціально-емоційних (відчуття захищеності, безпеки), наявність необхідного обладнання й матеріалів для творчості, розвивально-інтелектуальних чинників (завдань творчого характеру) [178].

Звертаючись до проблеми дитячого винахідництва, такі психологи сучасності, як О. Андрєєв та М. Віднічук вважають, що дитяче винахідництво – це своєрідний пошук, щоденне відкриття нового, це діяльність, в якій дитина вчиться творчо мислити, активно фантазувати, конструювати й винаходити щось оригінальне й унікальне [41].

На нашу думку, значущим щодо окреслення особливостей винахідливості дітей дошкільного віку є твердженням Г. С. Альтшуллера про те, що продуктом винахідницької творчості мають стати ідеї, які сприятимуть ефективному розв'язанню будь-яких задач [5].

П. М. Якобсон зазначає, що в процесі індивідуального розвитку зачатки винахідництва знаходяться в перших доцільних практичних діях дитини, коли

малюк починає використовувати одні речі для того, щоб оволодіти іншими, тобто, в перших проявах дитячого винахідництва [245].

Отже, результатом винахідливості дошкільників, на нашу думку, є створення конкретного продукту (нової ідеї, слова, виробу, прийому у спілкуванні тощо), особливістю якого є його корисність для тих видів діяльності, які характерні дошкільникам (ігрової, художньої, спілкування з однолітками й дорослими тощо).

Беручи до уваги дослідження психолога В. У. Кузьменко виділяємо такі критерії дитячих винаходів, як:

- корисність для ігрової діяльності, спілкування з дорослими та однолітками;
- новизна, оригінальність, відмінність від існуючих зразків;
- неочевидність, складність пошуку рішення.

Орієнтуючись на вищезазначене, ми схиляємось до думки, що *дитячими винаходами* можуть бути не тільки конкретні предмети, а й нові способи дій, слова, ідеї, які допомагають дошкільникам вирішувати виникаючі проблеми.

У своїх дослідженнях Г. С. Альтшуллер довів, що винаходом слід вважати лише ті рішення, які допомагають усувати протиріччя [4; 57]. Його теорія (ТРВЗ) дає можливість розв’язувати задачі, які раніше здавалося розв’язати не можливо. В ТРВЗ такі задачі поділяють на п’ять рівнів:

1. Перший рівень – «найдрібніші відкриття» (розв’язанню підлягають задачі, які не пов’язані з усуненням протиріч і призводять до найдрібніших винаходів).
2. Другий рівень – «дрібні відкриття» (задачі з протиріччями , які легко можна подолати за допомогою способів, що застосовуються у споріднених системах).
3. Третій рівень – «добротні середні відкриття» (при розв’язанні протиріччя повністю змінюється один з елементів системи, а також частково змінюються інші елементи).
4. Четвертий рівень – «велике відкриття» (протиріччя усуваються засобами, що далеко виходять за межі однієї науки).
5. П’ятий рівень – «найбільше відкриття» (розв’язанню підлягає велика кількість складних проблем, кількість варіантів яких є необмеженою. Тобто, створюється

повністю нова система, яка поступово може примножитися іншими менш вагомими винаходами).

Орієнтуючись на ці рівні розв'язання винахідницьких задач, ми виокремлюємо такі види дитячих винаходів, як:

- винахід-доповнення (додавання нового, незвичного елемента до цілого відомого);
- винахід-незвичне застосування (використання як замінника у несподіваному, оригінальному значенні);
- винахід-модифікація (перетворення з урахуванням потреб, можливостей, інтересів самої дитини);
- винахід-інтеграція (об'єднання різних елементів, деталей або істотних характеристик у нове утворення);
- винахід-відкриття – створення абсолютно нового, такого, що не існувало раніше.

На нашу думку, розв'язання винахідницьких завдань допомагає дошкільнику сприймати життя цілісно, креативно, сформувати позицію «Я можу», сприяє розвитку мислення, формуванню індивідуальності. Теорія Розв'язання Винахідницьких Задач (ТРВЗ) стала однією з найбільш розроблених концепцій цього напрямку, яка успішно використовується в дошкільних закладах України [41].

За допомогою спеціально організованих вправ дітей практично знайомлять із законами діалектики. Розв'язуючи низку проблемних питань шляхом дослідницького пошуку, дошкільників вчать системно аналізувати, даючи при цьому не готові знання, а такі, що примушують дитину подивитись на предмет чи явище з різних сторін, виявити наявність протиріч (чогось корисного у певному явищі, і, водночас, чогось шкідливого). З дітьми проводяться спеціальні ігри та вправи, які спонукають аналізувати предмет в різних часових і просторових вимірах («Добре-погано», «Якщо б…», викладання візерунків з камінчиків, малювання камінчиками тощо). Тобто, створивши атмосферу комфортного спілкування на заняттях з розвитку творчості, педагог може проводити в ігровій формі тренінг

спеціальних творчих моментів, а саме: бачення задачі, її самостійна постановка, формування задуму, подальший розвиток подій тощо [168].

Такими вченими, як П. П. Блонський, В. В. Зеньковський, В. У. Кузьменко та іншими було доведено, що систематичне проведення спостережень з дошкільниками з включенням до них обговорення та усвідомлення сприйнятого, аналізу, синтезу та інших операцій, поступово ускладнює дитяче мислення, збагачує його складними образами, призводить до вміння оперувати ними, видозмінювати, винаходити нове [19], [79], [105].

Зокрема, П. П. Блонський наголошував на тому, що знаходження дошкільниками аналогій – це шлях до формування проблематичних суджень, які й сприяють розвитку дитячого мислення, фантазії, пізнавальної активності [19]. Для дошкільника кожна річ, кожне явище навколишньої дійсності наповнені життям, все, з чим стикається дитина, працює, як єдина система. Тобто малюк, порівнюючи явища, діючи за певною аналогією, робить спроби у своєму мисленні поєднати те, що для дорослої людини здається абсурдним [79].

На нашу думку, це засвідчує, той факт, що аналогії дитячого мислення недостатньо глибокі, але надзвичайно важливі для подальшого розвитку мислення і є підґрунтям винахідливості.

Важливим моментом у розвитку винахідливості є розуміння дошкільниками нової інформації. Н. А. Ваганова [29] характеризує це розуміння за домінуючими тенденціями в мисленнєвій діяльності, а саме:

- аналогізуючим (знаходження подібності з іншими об’єктами);
- комбінуючим (шляхом поєднання структур і функцій)
- реконструктивним (встановленням відмінностей).

Т. М. Третяк зазначає, що людина в процесі своєї життєдіяльності постійно розв’язує творчі задачі, намагається вибратись із чергової проблемної ситуації, і знову потрапляє в наступну, оскільки «кожен фініш є по суті старт» [216]. У свою чергу, психолог В. О. Моляко вказує, що діти досягають ефекту розуміння завдяки аналогізуванням та комбінуванням знань, починаючи від простих дій на впізнавання до творчого розв’язання задач. Увагу малят спонукає новизна інформації, яка

стимулює їх до діяльності. Детермінують розуміння, спрямовують його на трансформацію образів і понять суб'єктивні орієнтири дітей, які в старшому дошкільному віці стають важливим атрибутом «суб'єктивної дитячої логіки» [213; 82].

Розв'язання дітьми творчих завдань відбувається як на заняттях, так і в повсякденному житті. Перед дошкільником постає нова задача, з якою він раніше не стикався і у своєму досвіді не має алгоритму її розв'язання. Проблемні ситуації дуже часто виникають стихійно. Тому дорослий повинен уважно відслідковувати особливості їх протікання, як дитина поводить себе в різних ситуаціях, а саме: як відбувається процес випробування успіхом, свободою, критикою, авторитетом, схваленням тощо. Проблемні ситуації мають стати уроками життя, творчості найвищого ґатунку [213].

Отже, процес розуміння дітьми нових завдань проходить складний шлях розвитку від окремого сприймання розрізнених явищ до узагальненого абстрактного пояснення з використанням аналітико-синтетичних розумових операцій (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення). Це стає підґрунтям до розуміння старшими дошкільниками протиріч у предметах та явищах навколишнього світу. Люди, які вміють бачити ці протиріч, на думку В. О. Моляко, стають винахідниками в тій чи іншій сфері творчості [213; 129].

Дослідження розвитку винахідливості дітей дошкільного віку, на нашу думку, повинні концентруватися на таких елементах діяльності малят, за допомогою яких вони знаходять нові шляхи освоєння й подальшого перетворення навколишньої дійсності, удосконалення самого себе.

Психолог В. У. Кузьменко, спираючись на дослідження таких учених, як Л. С. Виготський, В. В. Давидов, В. О. Моляко, Я. О. Пономарьов, М. О. Холодна дає таке визначення винахідливості: винахідливість – це «здатність створити нове, наявність оригінальних думок та ідей, самостійність, гнучкість та варіативність мислення, прагнення до власної досконалості, перетворення навколишньої дійсності, пошук нестандартних варіантів розв'язання проблем в різних видах діяльності, виконанні навчальних завдань, відхилень від шаблонів» [107; 76].

Розглядаючи винахідливість, як показник креативності, психологи Н. І. Пов’якель, Т. М. Розова відзначають, що особистості з високим рівнем прояву винахідливості спроможні бачити у предметах щось нове чого не бачать інші, характеризуються самостійністю сприйняття, здатністю сприймати відхилення, помічати головне, бачити потенційно те, що ще не проявилося [164; 38]. Таке бачення засвідчує той факт, що прояви винахідливості залежать від швидкості та правильності переробки інформації, володіння мисленнєвими операціями, самостійності процесу мислення тощо.

Учений І. К. Цхай, встановлюючи зв'язок креативності з регуляторно-динамічними і мотиваційно-змістовими характеристиками винахідливості, з’ясувала, що винахідливість є основою творчої активності особистості та найбільше пов’язана з таким показником креативності як оригінальність [234].

Отже, при визначенні критеріїв винахідливості ми брали до уваги наявні критерії, ознаки та характеристики творчості та креативності (див. розділ І.1.).

Зокрема, Я. О. Пономарьов виділяє наступні особистісні характеристики «креативів»: оригінальність, ініціативність, винахідливість, відхилення від шаблону у поведінці, прямота судження, чесність, безпосередність, незалежність, відвага, лабільність, критичність, сміливість, мужність, внутрішня зрілість, впевненість під час невизначеності та ін. [179].

У своїх дослідженнях А. І. Савєнков виокремив характеристики творця, які можуть бути притаманними і дітям дошкільного віку. Серед них такі, як допитливість, надчутливість до проблем, пізнавальна самодіяльність, оригінальність та гнучкість мислення, легкість генерування ідей, здатність до прогнозування, легкість асоціювання, відмінна пам'ять, здатність до оцінки, перфекціонізм як прагнення робити все якомога краще, творче сприйняття випадковостей, почуття гумору тощо [195].

В психології існують різні підходи до визначення критеріїв творчості.

Загальне визначення поняття «критерій в психології» дає психологічний словник, де критерій визначається як «ознака за якою класифікуються, оцінюються відповідним індикатором психічні явища, дії або діяльність» [20].

Вченими-психологами доведено, що основними критеріями розвитку творчості дитини дошкільного віку є її продуктивна уява (В. В. Давидов, О. М. Дьяченко), пізнавальна (С. О. Ладивір, Н. І. Пов'якель, О. В. Проскура), дослідницька (М. М. Подд'яков, Я. О. Пономарьов) та мовленнєва (А. М. Богуш, Л. М. Гурович, Т. О. Піроженко) активність.

Загальновизнаними серед критеріїв креативності вважаються запропоновані американським вченим Дж. Гілфордом (оригінальність, семантична гнучкість, образна адаптативна гнучкість, семантична стихійна гнучкість). На думку В. О. Моляко, їх можна застосовувати для оцінки творчості дітей дошкільного віку [139].

Розглянемо ці критерії більш детально.

- Оригінальність – це здатність дитини продукувати нестандартні рішення та незвичайні відповіді.
- Семантична гнучкість – здатність пропонувати нові шляхи використання певних функцій об'єкта або предмета.
- Образна адаптативна гнучкість – здатність так змінювати форму об'єкта, щоб бачити в ньому нові ознаки та можливості їх застосування..
- Семантична стихійна гнучкість – здатність продукувати різноманітні ідеї у визначеній ситуації (це стосується дитячої словотворчості та віршотворчості, коли дитина ставиться до мовних конструкцій, як до «живих», уявляючи конкретний образ) [152; 280].

Беручи до уваги дослідження психологів з проблеми розвитку винахідливості (Л. С. Виготський, В. В. Давидов, Т. С. Комарова, В. У. Кузьменко, В. О. Моляко, Н. І. Пов'якель, Я. О. Пономарьов та інші), ми прийшли до висновку, що винахідлива особистість характеризується постійним прагнення до самовдосконалення та самовираження, спроможністю вносити нове у буденну діяльність, оригінальністю та нестандартністю мислення, сміливістю під час розв'язання проблемних ситуацій, готовністю приймати відповідальні рішення, своєрідністю життєвих орієнтирів, унікальним стилем поведінки.

Спираючись на загальновизнані критерії творчості та креативності, аналіз науково-психологічних досліджень у галузі розвитку творчості в дошкільників та на сучасні дослідження щодо визначення характеристик винахідливості, окреслимо основні критерії винахідливості в дітей дошкільного віку.

До **критеріїв винахідливості** ми відносимо наступні:

- *евристичність (*здатність виявляти раніше невідомі властивості та закономірності під час виконання вже знайомих завдань).
- *творча уява* (здатність до відображення навколишнього світу, створення нових образів на основі раніше набутих конкретно-чуттєвих вражень)
- *гнучкість мислення* (спроможність пропонувати різні варіанти розв'язання завдань)
- *самостійність* (спроможність діяти творчо без допомоги дорослого)

Тепер перейдемо до детального опису кожного з цих критеріїв.

Під час розв'язання дошкільниками проблемних ситуацій інколи виникає потреба в їх попередній оцінці, виборі з-поміж безлічі варіантів одного оптимального, виробленні стратегії дій тощо. В такому випадку необхідно звузити «зону пошуку», зробити цей пошук вибірковим. Розв'язанню складних проблемних ситуацій сприяє евристичне мислення, яке спирається на критерії вибіркового пошуку.

Ученими-психологами (Д. Б. Богоявленська, Н. О. Менчинська, Л. А. Парамонова, А. В. Хуторський та ін.) доведено, що таке мислення допомагає дитині за творчого підходу до проблеми винайти власну систему правил розв'язання нестандартних завдань шляхом неодноразового використання знайомих способів дій та певної їх трансформації з подальшим перенесення в інші контексти діяльності, утворювати нові способи дій, почувати себе впевнено за будь-яких умов [14], [135], [155], [232].

Р. С. Нємов евристичним називає таке мислення, що відрізняється від логічного, поетапного, а характеризується раптовим винайденням того рішення задачі, яке шукається. В основі такого мислення, зазначає автор, лежить евристика –

інтуїція, здогадка, раптово виникаюча думка, відчуття, що підказує потрібне рішення [148; 312].

Дослідник технічної творчості Г. Я. Буш, описуючи в своїх наукових роботах евристичні методи аналогій в природі, підкреслює, що великим винахідником стає той, «хто засвоїв діалектику аналогізування в процесі трансформації проблемної ситуації з допомогою евристичних властивостей» [26; 130]. У свою чергу, А. Маслоу виокремлював евристичність як одну з ознак креативної особистості [127].

Аналізуючи особливості прояву евристичності, ми прийшли до висновку, що *евристичність* у дошкільників характеризується здатністю виявляти раніше невідомі властивості та закономірності під час виконання вже знайомих завдань, одержувати нові знання, винаходити власну систему правил розв'язання нестандартних задач.

Вченими доведено, що важливу роль в розвитку винахідливості як найяскравішого прояву творчості має **творча уява** і фантазія (Н. О. Ветлугіна, Л. С. Виготський, О. М. Дьяченко, Е. Еріксон, О. В. Запорожець, Т. Г. Казакова, І. І. Карабаєва, Г. С. Костюк, В. О. Моляко, Р. С. Нємов, В. О. Проскура, В. О. Сухомлинський та ін.).

Зокрема, психолог В. О. Моляко зазначає: «Чтобы овладеть вершинами творчества, следует осуществить и предварительную подготовку – развивать качества памяти, восприятия, воображения, мышления» [141; 49].

Ученими доведено, що уява дитини починає розвиватися ще в ранньому віці, в кінці другого на початку третього року життя (Л. С. Виготський, О. В. Запорожець, Т. Рибо та інші). Під час слухання невеликих розповідей, казок, коли малюки співпереживають героям, з'являються образи як результат ще мимовільної уяви, яка протягом дошкільного дитинства зростає і у ході розвитку перетворюється у відносно самостійну психічну діяльність, стає новоутворенням дошкільного дитинства [43], [74], [187].

Фантазування, розвинена уява дають змогу дошкільнику по-своєму бачити предмети та явища навколишньої дійсності, спонукають створювати довкола красу,

спричинюють бачення наслідків власної поведінки або діяльності. Але, щоб фантазування дійсно було творчою дією, необхідно щодня збагачувати пам'ять дитини через пізнання й розуміння сутності світу: дивитися й бачити, слухати й чути, торкати й відчувати тощо. В. О. Сухомлинський підкреслював, що завдяки фантазуванню й творчій уяві людина здатна створювати красу, бачити наслідки власної поведінки або діяльності [209].

Такі вчені-психологи, як В. М. Гамезо, І. А. Домашенко, І. І. Карабаєва, В. Т. Кудрявцев, Л. Д. Столяренко, Б. М. Теплов вважають, що творча уява – це універсальна психологічна система, діяльність якої полягає у самостійному створенні нових образів на основі раніше набутих конкретно-чуттєвих вражень [52], [87], [103], [205], [215].

Тобто, про творчу уяву взагалі може йти мова, якщо дитина подумки створює нові образи, а про творчу уяву як критерій винахідливості – якщо дошкільник з цих нових образів спонтанно формує незвичайні опредмечені (або неопредмечені) поєднання.

Отже, *творча уява* як критерій винахідливості характеризується здатністю дошкільників до самостійного створення нових образів на основі раніше набутих конкретно-чуттєвих вражень.

Досліджуючи особливості розвитку винахідливості в дошкільників, ми виокремили такий критерій як **гнучкість мислення**.

Такі психологи, як Л. А. Венгер, Л. С. Виготський, О. В. Запорожець, А. М. Леонтьєв, М. М. Поддьяков та інші висунули, а в подальшому експериментально підтвердили, ідею опосередкування психічної діяльності, в центрі якої знаходиться образ як один із найважливіших засобів мисленнєвої діяльності дітей дошкільного віку [37], [44], [74], [117], [166].

На думку Д. Гілфорда, гнучкість мислення є здатністю до переосмислення функцій об’єкта з метою використання його у подальшому в новій якості [54].

Сьогодні у психології найбільш повним визначенням поняття гнучкості мислення вважається введене Н. О. Менчинською. На її думку, гнучкість мислення

проявляється в доцільному варіюванні способів дії, в легкості перебудови наявних знань, переходу від однієї дії до іншої [134].

Важливим моментом у трактуванні феномену гнучкості мислення є те, що за умови, коли необхідно розкрити потенційні можливості знайомих предметів у нових умовах, діти спроможні, не порушуючи початкової цілісності предмета, перетворити його за допомогою образних засобів мислення в цілісність більш високого ґатунку (В. Т. Кудрявцев). Мова йде про часткове використання дошкільниками принципу структурування протиріччя як проблемного цілого. Тобто, гнучкість мислення, яка ґрунтується на здатності дитини оперувати протилежними якостями і відношеннями деякі психологи (Н. Є. Веракса, О. С. Єрмакова) визначають як діалектичну гнучкість [39], [80].

Таким чином, *гнучкість мислення* розглядається нами як здатність дитини продукувати різні варіанти способів дій з предметами (варіативність), спроможність застосовувати раніше набуті знання, вміння та навички в нестандартних ситуаціях (компетентність).

Варіативність визначається нами як здатність малят виділяти нові якості, властивості, відношення предметів у знайомій для дитини ситуації, продукувати різні варіанти способів дій з предметами.

Компетентністю вважаємо вміння дошкільників, не порушуючи початкової цілісності предмета, перетворити його за допомогою образних засобів мислення в цілісність більш високого ґатунку; спроможність застосовувати раніше набуті знання, вміння та навички в нестандартних ситуаціях, що, за дослідженням психолога В.У. Кузьменко, і є засобом створення дитячий винаходів.

Виокремлюючи **самостійність** як критерій розвитку винахідливості, ми орієнтувалися на дослідження таких психологів, як Б. Г. Ананьєв, Д. Б. Богоявленкська, З. В. Гуріна, В. В. Давидов, О. Л. Кононко, В. К. Котирло, В. У. Кузьменко, Г. О. Люблінська, Н. Я. Менчинська, М. М. Поддьяков, В. І. Селиванов та інші. Психологи вважають самостійність показником допитливості особистості, її здатністю до пізнавального пошуку, особистісним

утворенням, що забезпечує характер поведінки дитини, особливості її діяльності [2], [14], [60], [63], [96], [100], [108], [119], [135], [165], [200].

Крім цього, вченими (О. Г. Ковальов, В. О. Крутецький, В. І. Селиванов) доведено, що самостійність особистості виявляється в незалежності, ініціативності, впевненості в собі та відповідальності за власні дії [200].

У дослідженнях останніх років помітні деякі зміни щодо трактування самостійності. Багатьма психологами сучасності (О. Л. Кононко, В. У. Кузьменко, О. М. Удіна та ін.) самостійність розглядається як інтегральна якість, що поєднує одразу кілька сторін особистості: морально-вольову, комунікативну, продуктивну, емоційну та інтелектуальну [95], [108], [218].

На думку дослідників (Л. І. Божович, Г. М. Годіна, Т. В. Гуськова, Г. О. Люблінська) для дітей дошкільного віку характерний поетапний процес формування самостійності за схемою: намір-потреба-здатність [18], [55], [62], [119].

Перші прояви пізнавальної самостійності спостерігаються в молодшому дошкільному віці (П. Я. Гальперін, С. О. Ладивір, М. М. Поддьяков, О. В. Проскура та ін). Поступово в процесі оволодіння різними видами діяльності (ігрової, трудової, навчальної) дитяча самостійність розгортається від простого репродуктивного характеру до самостійності з елементами творчості [50], [111], [165], [173].

Психологи Н. О. Ветлугіна, Т. Г. Казакова, Т. С. Комарова та інші вважають, що найяскравіше незалежність суджень дошкільника, його прагнення до творчого самовираження виявляється в художньо-естетичній діяльності [231], [86], [94].

Також ученими (Л. О. Головей, Є. Ф. Рибалко) було доведено, що до кінця дошкільного дитинства оформлюються основні елементи вольової дії, а саме: здатність ставити мету діяльності, самостійно приймати рішення, планувати дії, додавати відповідних зусиль щодо подолання труднощів, оцінювати результати власної діяльності [170].

Розглядаючи **самостійність** в якості критерію винахідливості та орієнтуючись на результати досліджень учених-психологів (Л. І. Божович, Н. О. Ветлугіної, Г. М. Годіної, З. В. Гуріної, Т. В. Гуськової, Г. О. Люблінської), ми схиляємося до думки, що *самостійність* виявляється у здатності дитини здійснювати ініціативні

дії, у вмінні без сторонньої допомоги діяти творчо і продуктивно, адекватно оцінюючи при цьому результати власної діяльності, у здатності самотужки переносити відомі способи дії в нові умови, виявляти винахідливість в процесі розв'язання проблемних ситуацій.

Ініціатива у психологічному словнику В. М. Копоруліної визначається як заповзятливість, здатність до активних самостійних дій. Учений С. Д. Максименко вважає ініціативність важливою вольовою якістю людини, тобто здатністю самостійно ставити перед собою завдання і без нагадувань і спонукань інших виконувати їх [123; 229].

Якщо розглядати ініціативність у контексті теорії розвитку винахідливості, то ми схиляємося до думки психолога О. П. Сергеєнкової, і визначаємо ініціативність як уміння й прагнення дитини виявляти активність і заповзятливість щодо покращення всього, що залежить від неї самої в оточуючому світі [202].

Дослідники самооцінки стверджують, що вміння оцінити самого себе та свого місця серед інших людей належить до ядра особистості [219]. Самооцінка також є вагомим регулятором поведінки людини, оскільки від рівня самооцінки залежить ефективність діяльності особистості, стан взаємовідносин між людьми, ставлення особистості до самої себе, до власних успіхів та невдач. Завдяки адекватності самооцінки людина усвідомлює своє місце в колективі, виробляє доцільний варіант поведінки, що відповідає запитам оточуючих, допомагає налагоджувати доброзичливі взаємини.

Таким чином, враховуючи все перераховане вище, можна прийти до певних висновків.

Творчість – це характерна для дитини дошкільного віку форма психічної активності, яка супроводжується створенням нового, оригінального, значущого для самої дитини продукту, засобу виразності або способу дій. Творчість найкраще виявляється в умовах креативно збагаченого середовища, в атмосфері максимального психологічного комфорту, особистісної свободи. Пошукова й дослідницька діяльності є домінуючими, такими, що дозволяють дошкільнику відкривати нове, незвідане раніше – реалізувати свій творчий потенціал.

Творча активність дошкільників, що є виявленням специфічних внутрішньо особистісних процесів, яка стимулюється ззовні дорослими – запорука успішної реалізації особистості дитини, самоактуалізаціїї її індивідуальності. Рушійною силою творчості виступає мотиваційна спрямованість будь-якої діяльності. В діяльності дошкільника (особливо ігровій) відбувається формування творчих здібностей, їх удосконалення, а також повне розкриття особистості, що формується.

Винахідливість дошкільника – це здатність створювати новий відмінний від існуючих, оригінальний продукт (ідею, спосіб виконання дії тощо), корисний для ігрової діяльності, вирішення конкретних проблем або подолання протиріч, вміння з легкістю вийти з проблемної ситуації, знайти нестандартні шляхи її розв'язання, винайти нові прийоми спілкування з іншими людьми, прагнення змінювати себе та навколишній світ на краще.

Дитячі винаходи характеризуються новизною, оригінальністю та своєю корисністю для того виду діяльності, який є провідним в дошкільному віці, тобто, ігрової. Винаходом дошкільника може бути не лише конкретний продукт діяльності, а й конкретна ідея, нове слово, спосіб виконання дії тощо. Винаходи дошкільнят також можуть вирізнятися своєю неочевидністю, складністю пошуку рішення. відмінністю від існуючих зразків.

Створений педагогами і батьками креативний простір, тобто необхідні умови, для прояву творчості, сприятиме саморозвитку особистості дошкільників, успішному виконанню різноманітних, не схожих між собою видів діяльності, кращій його інтеграції в суспільство дорослих, розвитку винахідливості.

Потрібно пам'ятати, що творча реалізація – це невід'ємна характеристика психічного здоров'я осіб. Людина, яка любить навколишній світ, людей, творчо працює, реалізує свої життєві здібності в гармонії з собою – найщасливіша людина. (А. Маслоу).

1.3. Шляхи, умови, засоби та чинники розвитку винахідливості як особистісної властивості дошкільників

У цьому розділі ми розкриємо наявні в психологічних працях підходи щодо визначення чинників та умов розвитку творчої особистості та винахідливості дітей дошкільного віку.

Проведений нами аналіз наукових досліджень засвідчив той факт, що основна увага психологів приділяється умовам та чинникам розвитку креативності в дітей дошкільного віку. Психологічні чинники розвитку винахідливості дошкільників чітко окреслені не були. Тому встановимо основні шляхи та умови, що сприяють розвитку творчої особистості та винахідливості дитини дошкільного віку та визначимо й систематизуємо психологічні чинники розвитку винахідливості.

Важливою умовою розвитку винахідливості в дошкільному дитинстві, на наш погляд, є забезпечення психологічного комфорту, як в умовах сімейного виховання, так і в навчальному закладі. Е. Торренс у своїх працях підкреслює, що спадковий потенціал не є найважливішим показником творчої продуктивності. Від батьків та оточення, в якому росте і розвивається дитина, залежить розвиток її творчої особистості, перетворення творчих імпульсів на творчий характер. Розвинути або знищити творчий потенціал дитини ще в дошкільні роки спроможні сім'я та найближчі дорослі люди [252].

Психологами доведено, що підґрунтям продуктивної творчої діяльності є наявність душевного комфорту, вміння зберігати високий психологічний статус, готовність змінювати форми власної поведінки в залежності від динаміки життєвих ситуацій (В. В. Клименко, В. О. Моляко, В. М. Мясищев та інші).

Таким чином, дитині необхідні любов і ніжність, увага, багатство емоцій, які вона має отримувати від батьків, вихователів, учителів, друзів. У разі правильної організації домашнього побуту, вибору ефективного стилю виховання в сім'ї (демократичного), дипломатичної поведінки батьків, взаєморозуміння й взаємоповаги, дитина зможе реалізувати свій творчий потенціал, проявляти

винахідливість в різних ситуаціях, почувати себе захищеною й потрібною, знайти своє місце в житті.

Тобто, творчу й винахідливу дитину потрібно «вирощувати» в особливій атмосфері, де панують взаємоповага, свобода особистісних проявів, позитивний емоційний настрій, психологічний комфорт, наявність необхідного обладнання, розвивальне середовище, можливість залишитись наодинці з самим собою тощо.

Дослідження Є. С. Синицина і О. Є. Синициної засвідчили, що творчий потенціал малят є їхньою «ахіллесовою п'ятою», оскільки необізнані дорослі знищують його, роблячи творчо обдаровану дитину звичайною посередністю [203].

Зарубіжні психологи-гуманісти (А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Фромм,) стверджують, що в умовах, коли відсутні стрес, надмірна критика й негативна оцінка з боку дорослих, дошкільники значно краще виконують творчі й інтелектуальні завдання, роблять винаходи [127], [190], [226].

Не менш значущим моментом в розвитку винахідливості в дошкільника є створення умов для його творчої самореалізація. Вчені довели, що саме творча самореалізація і є кінцевою метою евристичного навчання. А. В. Хуторський евристичним визначає таке навчання, яке передбачає конструювання учнем власного сенсу, цілей і змісту навчання, процесу його організації. Погляд на роль освітніх стандартів, культурно історичних досягнень є своєрідним. Лише за умов, коли дитина малює власну картину світу, відображає своє світобачення, вона готова сприйняти аналогічні уявлення про світ давніх або сучасних учень [232; 9].

При визнанні пріоритету природних можливостей дитини, вільного розвитку її здібностей, на думку А. В. Хуторського потрібно бути обережним, щоб зовнішніми діями не зашкодити внутрішньому світові особистості, не викривити внутрішні мотиви творчості. Такий підхід учений називає «вирощуванням внутрішньої сутності дитини» [232; 40].

«Перебільшенням і поклонінням зразкам дитячої творчості» називає цю позицію Л. С. Виготський, піддаючи її критиці. Психолог вводить поняття «врощування» – переведення зовнішніх дій у внутрішні (процес інтеріоризації), що передбачає домінуючу роль вчителя в процесі навчання. Такий підхід має назву

«розвиваюче навчання», в якому вчитель розвиває дитину, пристосовуючись до її «зони найближчого розвитку» [45]. Особливістю цього навчання є те, що малюк сам не розвивається в процесі діяльності. Ми вважаємо, що такий механізм заважає розвитку творчості й винахідливості дітей.

Оскільки серед критеріїв винахідливості ми визначили самостійність, евристичність, то, на нашу думку, не всі методи, пов'язані з поняттям «зона найближчого розвитку», можна використати в чистому вигляді в процесі розвитку винахідливості дошкільників. Винахід в будь-якому виді дитячої діяльності є самостійним кроком дитини, а опора на «зону найближчого розвитку» дитини, необхідність наслідування дій дорослого породжують несамостійність та пасивність у прояві винахідливості.

Погляд на процес інтеріоризації О. М. Леонтьєва дещо інший. Психолог, розглядаючи ідею переходу зовнішніх дій у внутрішні, додає їм розвиваючої функції, яка дозволяє дитині виходити за межі початкової зовнішньої діяльності, удосконалюючи її [117].

В евристичному навчанні до процесу інтеріоризації належать ті зовнішні функції і процеси, які мають характер способів дії. Продукти зовнішньої діяльності ні в якому разі не «врощуються» в дитину, а створюються нею відповідно до моделі евристичного навчання. Внутрішня діяльність дитини відбувається паралельно зовнішній. Наслідком такої діяльності є створення продуктів не тільки «інтеріоризованних», а й рефлексивно «знятих» у процесі діяльності [232; 143].

Для того щоб перейти від репродуктивних механізмів навчання до продуктивних у зоні найближчого розвитку дитини необхідно організувати таку діяльність, яка призводить до отримання якісно нових результатів і в навчанні, і в її розвитку. Оригінальна ідея, цікава рима, незвичайний виріб, припущення, визначення тощо стають новим навчальним результатом, проявом винахідливості дошкільника.

Отже, роль дорослого у процесі евристичного навчання полягає в тому, щоб не давати готові досягнення дітям, а створити умови для передачі способів діяльності, забезпечити психологічний супровід дитячої творчості.

Такими вченими, як Д. Н. Богоявленська, Н. О. Менчинська, Л. А. Парамонова було доведено, що способи діяльності є важливою складовою самостійних дитячих винаходів та відкриттів. В результаті неодноразового використання, ці способи узагальнюються шляхом перенесення їх дітьми в інші контексти діяльності. На основі їх трансформації утворюються нові способи дій, що є основою творчості й винахідливості. Розв'язання проблемних ситуацій вимагає від дошкільників або трансформації старих способів дій, або винаходження нових. Особливістю такого винаходу є суб'єктивність, тобто вона стосується діяльності конкретних дітей [155].

Для того, щоб подібні завдання з розвитку винахідливості не звужували пошукову діяльність дітей, не задовольняли лише їхнє прагнення до отримання успіху в кінцевому результаті, а спрямовували дошкільників до пошуку різних варіантів та оригінальних способів, потрібно організовувати широке експериментування з матеріалом. Це спонукатиме дітей до прояву інтелектуальної та творчої активності, сприятиме збільшенню варіантів рішень, отриманню оригінального продукту. Під час експериментування діти встановлюють зв'язки між предметами, відкривають для себе їхні нові якості й властивості, ставлять перед собою мету й досягають її непередбачуваними способами.

Розв'язання внутрішніх протиріч Н. О. Менчинська вважає рушійною силою пізнавальної діяльності дитини. Наприклад, звертаючись до особливостей дитячого словотворення, психолог виокремлює два взаємо виключаючі і в той же час взаємо обумовлюючі процеси: механічне копіювання дитиною мовлення дорослого поряд із власною інтенсивною словотворчістю. Тобто, словотворчість сприяє засвоєнню дитиною усталених норм мови. Вчений доводить єдність двох протилежних процесів (репродуктивного і продуктивного) в умовах творчого розв'язання нової задачі, коли відбувається якісно новий тип відтворення відомих способів дії, їх перебудова та модифікація [135].

«Наукові відкриття», які є суто суб'єктивними (дитячими), на думку Н. О. Менчинської, з'являються за умов проблемного навчання з використанням евристичних правил розв'язання завдань. Тобто, важливого значення набуває

виокремлення дорослим тих питань, які повинні бути розкриті самими дітьми у процесі самостійного здобуття знань [135].

Ми вважаємо, що створенню дитячих відкриттів сприяють елементи методики, розробленої Г. С. Альтшуллером (Теорія розвитку винахідницьких завдань). У дитячому навчальному закладі ТРВЗ має кілька напрямів, а саме: естетична діяльність; образотворче мистецтво; вигадування казок; розв'язання казкових завдань; розв'язання життєвих проблем і ситуацій (найперспективніший напрям, якому органічно поєднуються всі вище зазначені) [13; 29-31].

Насамперед, ТРВЗ має допомогти дитині розкрити закладені природні здібності і творчий потенціал. Однією з вимог цієї теорії є необхідність надати дитині змогу висловитися, навіть якщо її відповідь неправильна. Дитина має творити, народжувати нову оригінальну ідею в атмосфері свободи мислення.

Робота з ТРВЗ в дитячому садочку відбувається в чотири етапи, кожен з яких має низку послідовних завдань.

Завданнями першого етапу є:

- навчити дитину знаходити суперечності у предметах та явищах оточуючого світу, розв'язувати їх, не боятися негативних проявів
- навчити малюка бачити навколишній світ у взаємозв'язку його складових компонентів
- формувати вміння бачити і використовувати ресурси довкілля

Навчати дошкільників винаходити починають на другому етапі. Діти за допомогою методів ТРВЗ «оживлюють» предмети та явища, приписують одним якості інших і навпаки. Потім дошкільники знаходять найкращі варіанти, відкидаючи непотрібне.

Третій етап присвячується вирішенню казкових завдань та придумуванню казок. Зміст цього завдання полягає в тому, щоб навчити дошкільника, не змінюючи сюжет казки, уникнути сумного її закінчення. Також діти вчаться складати нові казки на основі вже відомих.

Четвертий етап – підсумковий. Діти, маючи певний досвід у рішенні винахідницьких завдань, спираючись на власну інтуїцію, вчаться приймати нестандартні й оригінальні рішення виходу з будь-якої життєвої ситуації.

Дослідження Д. Б. Ельконіна, довели, що діти можуть винаходити прийоми і на основі власного досвіду, і в результаті наслідування дій дорослого. «Узагальнююче наслідування» веде їх від відтворюючої діяльності до творчої. Діти усвідомлено ставляться до зразків, самостійно використовують набуті знання у незнайомих ситуаціях [240].

Ми вважаємо, що використання зразків дітьми необхідне для накопичення ними знань, умінь та навичок і подальшого використання в самостійній творчій діяльності. Ці зразки, набуваючи більш узагальненого характеру, стають основою для їх варіативного використання, однією з умов розвитку винахідливості дошкільників.

Важливість діяльнісних та психолого-педагогічних механізмів наслідування у процесі розвитку творчості відзначає у своїх дослідження О. Л. Музика. На його думку, діяльнісними механізмами творчості є орієнтація дошкільника на отримання творчого результату шляхом усвідомлення випадкових інвенцій та їх включення в актуальний досвід діяльності, а задоволення потреби у визнанні дорослими й ровесниками, до якого прагне дошкільник в процесі виконання будь-якої діяльності, дослідник відносить до соціально-психологічних механізмів розвитку творчості дітей дошкільного віку [78; 57].

Ученими доведено, що гармонійному розвитку особистості сприяють ігри (Л. А. Венгер, Д. Б. Ельконін, Т. С. Комарова, В. С. Мухіна, Е. О. Помиткін та інші).

Такі психологи, як Л. С. Виготський, В. В. Давидов, О. В. Запорожець довели, що правильно організована гра є джерелом розвитку творчої уяви. У процесі сюжетно-рольових ігор діти здатні дивитися на світ очима інших людей, що і є однією із фундаментальних характеристик творчої уяви. Саме в грі у дошкільників формуються компоненти соціальної творчості – вміння співпрацювати, розуміти один одного, співпереживати, допомагати у скрутному становищі, будувати доброзичливі взаємини, навички ефективного розв’язання конфліктних ситуацій, які

виникають у процесі спілкування, вміння знайти потрібний спосіб поведінки, щоб толерантно ухилитися від суперечки тощо. Це означає, що творча уява є ще й умовою творчого перетворення набутих раніше знань, умінь та навичок малят. У цьому полягає взаємозв'язок творчої уяви і попереднього досвіду дошкільників [43], [63], [77].

Психолог К. Хатт довела, що вільна ігрова діяльність, яка приносить малятам радість і задоволення, дозволяє мимовільно (в уяві) перетворювати оточуючу обстановку. Така перетворююча діяльність за своїми ознаками має багато спільного з дивергентним мисленням (гнучкість розуму, оригінальність, швидкість, точність). Це означає, що більшість з ознак креативності, зокрема здатність до продукування нових ідей і задумів, проявляються в ігровій діяльності дошкільнят [152; 353].

Такими психологами, як Ю. Д. Бабаєва, Н. С. Лейтес, А. А. Мелик-Пашаєв, В. С. Юркевич, доведено, що важливі передумови художньої творчості формуються саме в дитячій грі, під час якої малюк вчиться уявляти себе на місці іншого, входити в уявну ситуації, планувати свої дії та узгоджувати їх з діями інших, виявляти потрібні емоції та почуття, давати оцінку тому, що зображує [186; 270]

Ці ж дослідники виділяють п'ять основних якостей, які свідчать про готовність дитини до введення її в художню творчість, а саме:

- легкість прийняття дошкільником ролі в сюжетно-рольовій грі (вміння підтримувати діалог, використовувати засоби художньої виразності – міміку, жести, інтонацію, пантоміміку тощо);
- здатність до сюжетоскладання;
- планування наступних ігрових дій та їх узгодження з діями партнерів
- словене заміщення предметних ігрових дій
- здатність надавати образну інтерпретацію персонажам.

На основі аналізу рівня сформованості цих якостей можна скласти загальне уявлення про те, наскільки діти готові до творчої роботи. Допомогти дитині перетнути межу між грою і мистецтвом можуть лише дорослі, створивши спеціальні психолого-педагогічні умови [186].

Отже, ми вважаємо, що ігрова діяльність, яка є провідною в дошкільному віці, стає цариною прояву не лише творчості та винахідливості, а й особистісних якостей дитини. У зміст рольових дій входять не тільки маніпуляції з предметами та їх замінниками, а й взаємини між людьми, різні форми спілкування дитини з однолітками й дорослими. Сюжетно-рольова гра сприяє засвоєнню дошкільниками форм рольової поведінки, допомагає виявляти творчість, ініціативність, винахідливість, призводить до розвитку самостійності, знімає нервове напруження дитини, є засобом успішної соціалізації особистості. В ході гри малюк оволодіває правилами й нормами поведінки людей, моделює міжособистісні стосунки, вчиться орієнтуватися в різних сферах життя, спілкуватися з представниками різних верств населення, різних професій тощо.

З розвитком гри змінюється характер стосунків між дітьми. Як відомо, в ігровій діяльності існують ігрові й реальні стосунки. Саме реальні стосунки впливають на розподіл ролей, на покращення або погіршення взаємин між дітьми. Дитячі ігри формують здатність дитини до саморегуляції, прагнення до спілкування, удосконалення міжособистісних стосунків [198; 145].

Ученими доведено, що спілкування не обмежується контактом двох або декількох осіб, до нього входять усі явища ноосфери: природи, культури, суспільства, мистецтва тощо. Людина, лише виходячи за межі самої себе, вступаючи у стосунки з оточуючим середовищем, досягає гармонії. Особливістю такого спілкування є закон ноосфери: чим більше віддаєш, тим більше отримуєш. Тобто духовність стає однією для всіх, хто спілкується [89; 66].

У різних видах діяльності дошкільника утворюються відповідні форми спілкування, в яких у дитини формуються інтереси та мотиви, розвиваються нові потреби, тобто малюк, розширюючи свою сферу спілкування, отримує можливість для подальшого творчого розвитку. На думку О. М. Леонтьєва, нова стадія особистісного розвитку настає тоді, коли попередні мотиви втрачають свою спонукальну дію, народжуються нові, змінюючи сенс життя дитини. Дошкільник переосмислює відношення до оточуючих людей та власної поведінки. Спілкування з

людьми поступово ускладнюється та збагачується, відкриваючи перед дитиною можливості для особистісного зростання [116].

На нашу думку, дитина здатна до самовдосконалення лише за умови, якщо досягатиме цього власними силами, знаходячи своє місце в цьому світі, вивільняючи творчий потенціал.

Психолог О. Л. Кононко вважає, що соціально компетентний дошкільник здатен успішно реалізовувати свій потенціал, орієнтуватися в нових умовах життя, відстоювати власні інтереси, активно і творчо перетворювати дійсність на краще. Тобто соціальна компетентність дошкільника оцінюється крізь призму різних форм його життєдіяльності, серед яких значне місце належить креативній [95; 102].

Спроможність дошкільника знаходити шляхи виходу з конфліктних ситуацій, вміння запобігати виникненню таких ситуацій, налагоджувати доброзичливі стосунки, не залежно від прихильностей та симпатій, з різними людьми, а саме: з представниками різних соціальних прошарків та вікових категорій, на нашу думку, характеризують саме винахідливого дошкільника.

Отже, взаємодія дитини з оточуючими людьми, світом на основі пізнання, особливості взаємин з ними є одним з головних чинників розвитку винахідливості в дошкільному віці.

Особливою умовою розвитку винахідливості дошкільників є спілкування з природою. В. О. Сухомлинський стверджував, що природа не може бути тільки об’єктом людського впливу, вона є рівноправним суб’єктом плідної взаємодії. Дитина повинна розуміти, що природа – це єдине ціле, для якого характерна гармонія взаємозв’язків і взаємозалежностей. Видатний педагог сповідував єдність краси й добра [209].

Спілкування з високим мистецтвом також сприяє духовному збагаченню особистості, розвитку творчої активності. Спостерігаючи твори образотворчого мистецтва (картини, скульптури тощо) в дитини розвивається не лише сприйняття, а й фантазія. Дитина починає творчо мислити, уявляти, бачити поза картиною образи, події, подумки «домальовує» побачене, винаходить нові способи й засоби зображення. Музичні твори, особливо класична музика, впливають на емоційно-

чуттєву сферу дошкільника. На заняттях з образотворчого мистецтва у своїх роботах малята творчо відображають почуте. Читання художньої літератури сприяє розвитку розумових здібностей. А театралізована діяльність, поєднуючи елементи багатьох видів мистецтва, спонукає до розкриття прихованих творчих потенцій особистості дошкільника, створює сприятливі умови для прояву винахідливості [225; 317].

Дослідження Я. О. Пономарьова засвідчили, що активна життєва позиція дорослого стає зразком для наслідування. Допомогти дитині відчути радість життя може педагог, який помічає і схвалює всі творіння і досягнення маленької особистості, який сам є творцем, генератором ідей, або просто має широку й добру душу. Вчений вважає, що оптимальним стилем взаємин дорослих з підростаючим поколінням має бути демократичний, який надає можливості відчути радість самостійної праці, стимулює до творчості, відкриття нового, неповторно унікального [168].

Побідною є думка П. А. М'ясоїда, який стверджує, що у процесі педагогічної діяльності між вихователем і вихованцем складаються особливі взаємини, що супроводжуються комунікативним, інтерактивним і перцептивним процесами. Демократичний стиль спілкування, який реалізує педагог при цьому, сприяє створенню доброзичливої атмосфери в групі, відкриває можливості для творчої самореалізації особистості. Ненав'язливе й цікаве спілкування спонукає дитину творчо мислити, активно фантазувати, конструювати й винаходити щось нове та оригінальне. Врахування педагогом індивідуальних та вікових особливостей дошкільників підвищує ефективність такого спілкування [144; 221].

Вербальна творчість дітей, за твердженням А. Л. Савушкина, тісно пов'язана з процесом переробки наочних образів на мову символів. Учений переконаний, що дитина повинна мати багату уяву, володіти знаннями, навичками мовленнєвої культури, щоб успішно здійснювати таку трансформацію. Справжня мовленнєва творчість простежується в старшому дошкільному віці, коли малята свідомо конструюють свої твори [196; 11]. А ось дитяча винахідливість, на нашу думку, яскраво проявляється і в молодших дошкільників у процесі словотворення. Діти,

комбінуючи, іноді не сумісні частини слів (морфеми) або повні слова, відкривають для себе і оточуючих незвичайні словесні конструкції (наприклад, птахоліт, мухоляп, підсорочник тощо).

У дослідження таких учених, як О. М. Богуш, Л. М. Гурович, М. А. Орланова, О. С. Ушакова, доведено, що підґрунтям творчих розповідей дітей є уява, що потребує перетворення попереднього досвіду [61], [17], [221].

Оригінальні способи стимуляції уяви та прийоми навчання складанню віршів пропонує у своїй книзі «Граматика фантазії» Дж. Родарі. Автор намагається навчити дитину творчо дивитися на світ, не боятися труднощів та парадоксів думки [189]. Деякі прийоми, наприклад подолання проблемних ситуацій, на нашу думку, можна використати і в роботі з дошкільниками з метою розвитку винахідливості.

Учений А. Л. Савушкин довів, що спеціально організовані заняття поезією допомагають підготувати дошкільників до самостійного складання віршів. Такі творчі можливості визначаються наявністю у малят необхідних передумов, до яких психолог відносить наступні:

- постійна готовність дитини до сприйняття мистецтва й до діяльності;
- висока активність;
- нешаблонність мислення та сприйняття
- віра у власні сили, вміння не перейматися критикою з боку інших, розкутість у діях;
- емоційність та безпосередність сприйняття [196; 13].

Проблемою перевтілювання, зміненням загальновідомих казкових образів силою власної уяви, тобто особливостями придумування дітьми нових казок, займається М. П. Туров. Дослідник довів, що казка сприяє формуванню в малюка чітких філософсько-гуманістичних уявлень про навколишній світ [217].

За міркуваннями вченого творчий процес у роботі з казкою відбувається у такі три етапи:

- аналітичний або дослідницький (аналіз змісту казки-оригіналу)
- оперативний або творчий (змінення якостей персонажів з метою їх удосконалення або розв’язання певних проблем)

- синтетичний або впровадження ідей (змінення змісту казки відповідно до внесених змін, з'ясування можливих наслідків цих змін, можливостей розв'язання казкового конфлікту)

Новостворені казки є прикладом прояву творчості дошкільників, засобом розвитку винахідливості.

Важливим для нашого дисертаційного дослідження стало окреслення Є. С. Синициним та О. Є. Синициною низки психічних факторів, притаманних обдарованій особистості, серед яких: фантазія, уява, натхнення, спонтанність, захопленість, терпіння, прагнення до досконалості, зосередженість, почуття краси, почуття новизни, розвиток мислення, інтуїції тощо [203].

У психологічному словнику «фактор психічний» (або чинник) визначається, як будь-яке психічне явище, яке стає рушійною силою іншого психічного явища [20]. Відповідно і психологічні чинники – це ті чинники, що стимулюють до розвитку певні явища.

Фактор розвитку – це система чинників, що визначають психічний і поведінковий розвиток дитини. Вони містять зміст навчання і виховання, педагогічну підготовленість, методи навчання і виховання тощо [204].

Серед психолого-педагогічних чинників розвитку креативності молодших школярів психолог В. І. Фадєєв виділяє наступні: внутрішні (вікові та індивідуальні) і зовнішні (соціальні та педагогічні), а також позитивні та негативні чинники розвитку креативності особистості. До перших було віднесено такі позитивні: вікові (рефлексія, внутрішній план дій, довільність, адекватна самооцінка, впевненість у своїх силах, цілеспрямованість, критичність мислення, саморозвиток (у грі, експерименті), підвищена допитливість, чутливість до побічних результатів та високий рівень загальної культури особистості); індивідуальні чинники розвитку креативності молодших школярів: природні передумови (загальна обдарованість, задатки), досвід (знання, вміння, навички), характерологічні особливості (самостійність, ініціативність, вольові якості), мотивація (саморегуляція)); негативні - схильність до конформізму, різні форми страхів (тривожності): страх опинитись у ролі „білої ворони", екстравагантної людини, боязнь осуду з боку інших людей,

неадекватна самооцінка значущості власних ідей, надмірна критичність, психічна ригідність.

Серед зовнішніх чинників креативності молодших школярів психолог виокремлює позитивні: макросоціальні (вплив характеру національної культури, традиції і норми суспільної взаємодії), соціально-демографічні і соціально-психологічні характеристики сім'ї (структура сім'ї, професія батьків, їх соціальний статус, гендерні відмінності, креативність батьків, порядок народження дітей, вікові відмінності між батьками, стиль сімейного виховання), систему освіти (потенціал щодо створення креативного освітньо-виховного середовища), особистість творчого вчителя (гнучкість поведінки, самостійність, високий рівень розвитку професійної мотивації, емпатії, прагнення до особистісного зростання) та негативні (обмеження свободи дій, пасивність або догматизм оточуючих, стрес спричинений факторами оточуючого середовища) [222] .

Досліджуючи феномен креативного мислення, психолог Н.М. Макаренко прийшла до висновку, що основними чинниками його розвитку є когнітивно-операційні (стиль мислення, інтелектуальний рівень, психологічна компетентність у розв'язанні професійних задач) та мотиваційно-особистісні (особистісна креативність, внутрішня мотивація, рівень самооцінки, комунікативні, емфатичні професійно важливі якості) [121].

Нами було також з'ясовано, що серед факторів креативності вчений В. Шапар виокремлює такі, як швидкість, чіткість, гнучкість мислення, чутливість до проблем, конструктивність при їх вирішенні, оригінальність та винахідливість [239].

П. Торренс, виокремлюючи параметри креативності, водночас визначив їх як чинники творчих здібностей. До таких чинників автор відносить наступні:

- високу міру чутливості особистості до дисгармонії елементів в структурі проблеми (недостатність або надмірність інформації тощо);
- прагнення особистості до корекції дисгармонії у визначенні проблеми та ситуації;
- можливість корекції, що базується на відповідній інтелектуальній обізнаності та потенціалі фахівця [252].

Спираючи на результати досліджень В. У. Кузьменко, Н. С. Лейтеса, Н. М. Макаренко, В. О. Моляко, О. В. Петровського, М. М. Поддьякова, Є. С. Синицина, О. Є. Синиціної, П. Торренса, В. І. Фадєєва та інших, які були спрямовані на вивчення особливостей прояву творчості, креативності та винахідливості особистості, а також, беручи до уваги сфери особистісного розвитку (ціннісну, мотиваційну, пізнавальну, смислову), окреслимо психологічні чинники розвитку винахідливості дітей дошкільного віку, серед яких такі:

1. Внутрішні чинники розвитку винахідливості, до яких відносимо:

- *Цінування дитиною власної системи правил розв'язання завдань;*
- *інтерес дошкільника до перетворення навколишньої дійсність шляхом створення нових, раніше неіснуючих у досвіді дитини образів чи предметів;*
- *прагнення дитини переосмислювати функції об'єктів з метою використання їх у новій якості;*
- *потреба дошкільника у творчому самовираженні.*

2. Зовнішніми чинниками розвитку винахідливості в дошкільників вважаємо:

- **Соціально-психологічні** (*творчий характер взаємин з оточуючими; наявність позитивного психологічного клімату в родині* – атмосфери взаєморозуміння, підтримки, захищеності, особистісної свободи, прояву ініціативності; компетентність батьків в питаннях розвитку винахідливості в дітей)
- **Освітні** (*створення креативно збагаченого навчально-виховного середовища:* забезпечення відповідних умов для розвитку винахідливості, використання спеціальних методів розвитку винахідливості; *високий творчий потенціал педагога*: прагнення до постійного самовдосконалення та творчого зростання, готовність сприймати все нове та використовувати у своїй діяльності, сприяння творчій реалізації вихованців, розвитку їхньої винахідливості).

Таким чином, важливими чинниками розвитку винахідливості дошкільників є внутрішні, в основі яких лежать такі критерії, як творча уява, евристичність, гнучкість мислення, самостійність та зовнішні, серед яких соціально-психологічні та освітні.

Активізація цих чинників, на нашу думку, сприятиме активізації резервів винахідливості дітей дошкільного віку.

Ми вважаємо, що спілкування з оточуючим світом, дорослими, однолітками, природою, мистецтвом збагачує сферу когнітивної діяльності дошкільника, сприяє духовному, розумовому й творчому зростанню особистості, а вербальна й невербальна творчість стимулює дітей до створення нових засобів виразності, активізує творчу уяву, фантазію, розвиває мовлення дошкільників.

Слід підкреслити, що особливого значення в процесі розвитку творчості та винахідливості дітей дошкільного віку набуває роль дорослих – вихователів, вчителів, батьків, від яких залежить створення психологічного клімату й креативно збагаченого середовища, де дошкільник зможе реалізувати свій творчий потенціал, проявити винахідливість.

Таким чином, демократичний стиль виховання, забезпечення атмосфери взаєморозуміння й взаємоповаги в родині та в навчальному закладі, творча активність дорослих, позитивна емоційна забарвленість повсякденного життя, висока педагогічна майстерність вихователів, захоплююча ігрова діяльність сприяють розвитку винахідливості дітей дошкільного віку.

Висновки до І розділу

1. Актуальність проблеми розвитку творчої особистості засвідчує огляд теоретико-експериментальних та концептуальних підходів, проведений нами в першому розділі наукового роботи. У дослідженнях сучасних психологів творчість розглядається і як діяльність і як процес: творчість – психічний процес створення нових цінностей, ніби продовження і заміна дитячої гри; творчість – діяльність, результатом якої є створення нових матеріальних і духовних цінностей. У процесі творчості створюється продукт, новизна якого може бути об'єктивною (продукт не має аналогу в людській практиці) або суб'єктивною (новизна важлива лише для творця цього продукту). Суспільна значущість продукту може визначатися лише у творчості дорослих людей.

2. Творчість визначається як системне явище, що включає взаємопов'язані компоненти: творчу активність, творчі здібності, творчий процес, творчу діяльність, творчий потенціал. Способом самопрограмування людини, її творчого особистісного здійснення є життєтворчість.

3. Сучасна психологічна наука на основі системного підходу детально вивчає процесуальний та особистісний аспекти творчості. Процесуальність творчої діяльності визначає особливості перетворення суб'єктом предмета творчості у творчий продукт. Особистісне включає психічні якості, здібності суб'єкта творчої діяльності, його мотиви, потреби, інтереси, знання, вміння, навички, прийоми мисленнєвої діяльності, емоції та почуття. Епіцентром творчо обдарованої особистості є її творчий потенціал.

4. Розглянувши питання подібності і відмінності понять «творчість» і «креативність», з'ясували, що креативність – це загальна творча здібність, здібність до перетворення знань, яка взаємопов'язана з творчою уявою і фантазією. Аналізуючи творчість як готовність до пізнання, необхідно звернути увагу на те, що здібність до розвитку діяльності пояснюється цілісністю особистості – єдністю мотиваційної, пізнавальної та емоційної сфер.

5. Сензитивним періодом для творчості є дошкільне дитинство. Психологи стверджують, що творчість можна вважати критерієм оцінки загального психічного розвитку дошкільника. Для дитячої творчості характерними є домінування пізнавальної мотивації. Творчість активно розвивається в процесі пошукової, дослідницької, експериментальної видів діяльності, де діти вчаться бачити нове у звичайному, встановлювати внутрішні зв'язки між предметами та явищами навколишнього світу, продукувати безліч оригінальних ідей, реалізовувати свій творчий потенціал.

6. Найяскравішим проявом людської творчості є винахідництво. У свою чергу, винахідливість дошкільника визначається як здатність створити нове, наявність оригінальних думок та ідей, самостійність, гнучкість та варіативність, прагнення до власної досконалості, перетворення навколишньої дійсності, пошук нестандартних варіантів розв'язання проблем в різних видах діяльності, виконанні навчальних завдань, відхилень від шаблонів, спроможність створювати і використовувати нові прийоми у спілкуванні з оточуючими людьми.

7. Підґрунтям винахідливості є орієнтація дошкільника на перетворення оточуючого світу, наявність евристичного мислення, дитяче аналогізування, фантазування, вміння сприймати нову інформацію, розв'язувати творчі завдання, проблемні ситуації, встановлювати внутрішні зв'язки між предметами та явищами навколишньої дійсності, наявність психологічного комфорту в родині та навчальному закладі.

8. Умовами розвитку винахідливості вважаємо систематичне розв'язання творчих задач, урахування індивідуальних інтересів, нахилів та здібностей дітей, позитивні оцінки, заохочення й стимули творчої поведінки, відсутність догматизму дорослого, свобода дій, естетизація всіх форм діяльності – характерні компоненти креативно збагаченого середовища. Розвивати творчість дошкільників необхідно в умовах особистісно орієнтованого навчання та індивідуалізації навчально-виховного процесу з урахуванням мотивацій реалізації творчого потенціалу особистості.

9. Спираючись на загальновизнані критерії творчості Дж. Гілфорда та аналіз науково-психологічних досліджень у галузі розвитку винахідливості дошкільників

основними критеріями винахідливості вважаємо наступні: *евристичність (*здатність виявляти раніше невідомі властивості та закономірності під час виконання вже знайомих завдань); *творча уява* (здатність до відображення навколишнього світу, створення нових образів на основі раніше набутих конкретно-чуттєвих вражень); *гнучкість мислення* (спроможність пропонувати різні варіанти розв'язання завдань); *самостійність* (спроможність діяти творчо без допомоги дорослого).

10. Чинники винахідливості нами умовно поділяються на внутрішні (цінування дитиною власної системи правил розв'язання завдань; інтерес дошкільника до перетворення навколишньої дійсності шляхом створення нових, раніше неіснуючих у досвіді дитини образів чи предметів; прагнення дитини переосмислювати функції об'єктів з метою використання їх у новій якості; потреба дошкільника у творчому самовираженні), в основу яких було покладено такі критерії винахідливості, як евристичність, творча уява, гнучкість мислення, самостійність, та зовнішні, серед яких виділяємо наступні: соціально-психологічні (творчий характер взаємин з оточуючими; наявність позитивного психологічного клімату в родині; обізнаність батьків в питаннях розвитку винахідливості в дітей) та освітні (створення креативно збагаченого навчально-виховного середовища; високий творчий потенціал педагога).

РОЗДІЛ ІІ
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ РОЗВИТКУ ВИНАХІДЛИВОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ

2.1. Методика вивчення особливостей прояву винахідливості та чинників її розвитку в дітей дошкільного віку

Експериментальна частина нашого дослідження складається з констатувального, формувального та контрольного етапів. Експериментальна робота проводилася нами упродовж 2006-2009 років (2006-2007 навчальний рік – констатувальний експеримент, 2007-2008 навчальний рік – формувальний експеримент, 2008-2009 навчальний рік – контрольний етап експерименту) на базі дошкільних закладів №20 та №41 міста Білої Церкви, в якій взяли участь 80 дітей (40 молодших дошкільників та 40 дітей старшого дошкільного віку), 80 батьків та 40 педагогічних працівників.

Психодіагностичне дослідження розгорталося за такими провідними напрямками:

- Вивчення особливостей прояву винахідливості та внутрішніх чинників її розвитку в дітей дошкільного віку.
- Вивчення зовнішніх чинників, що впливають на особливості прояву винахідливості дошкільників.

Дослідження проводилося серійно з дітьми, їхніми батьками та педагогами. Загальна логіка діагностичної роботи представлена в рис. 2.1.

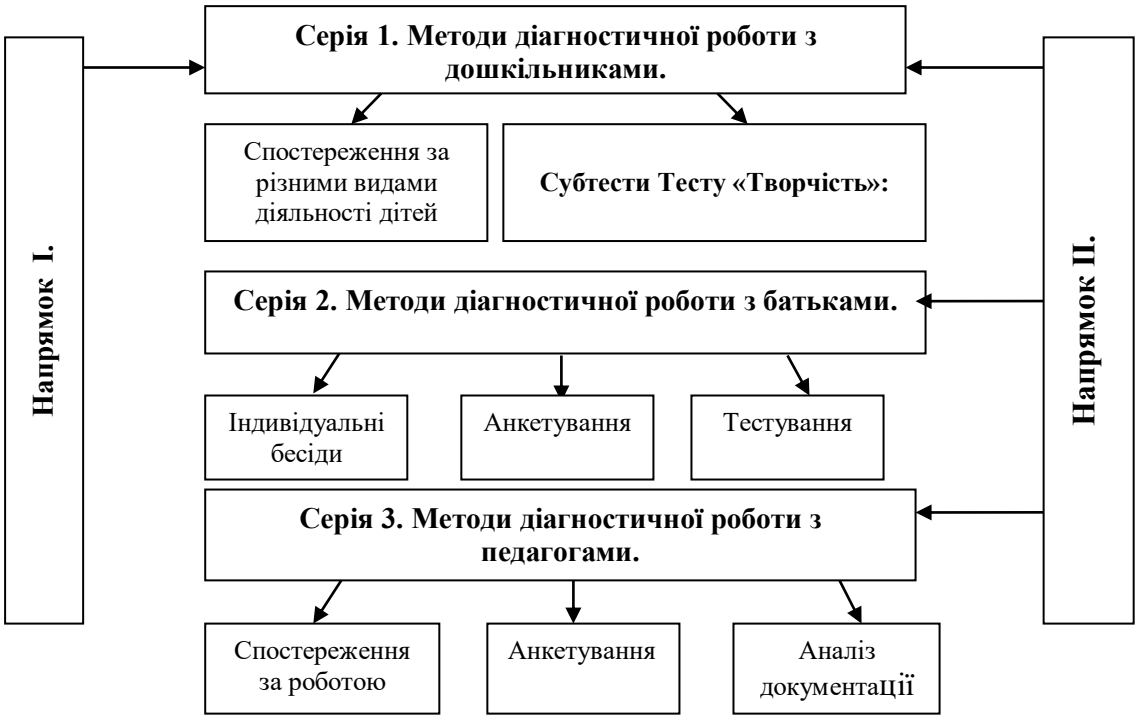

Рис. 2.1 **Загальна схема діагностичної роботи**

Мета констатувального експерименту полягає у виявленні особливостей прояву винахідливості дітей дошкільного віку за основними критеріями та визначенні психологічних чинників її розвитку шляхом застосування таких емпіричних методів, як спостереження, бесіда з батьками, анкетування батьків та педагогів, аналіз документації за допомогою спеціально підібраних і модифікованих методик (субтестів Тесту «Творчість»).

У відповідності до ***першого напрямку*** діагностичної роботи (виявлення особливостей прояву винахідливості та внутрішніх чинників її розвитку) нами було передбачено проведення серії спостережень за дітьми в різних видах діяльності (програму спостережень див. в додатку А), а також застосування таких субтестів Тесту «Творчість», як «Закінчи малюнок», «Малюнок», «Білі кружечки», «Звичайні предмети».

Мета спостережень за дітьми в різних видах діяльності дітей полягала у виявленні індивідуальних та вікових особливостей прояву винахідливості під час ігор, занять, трудової діяльності, спілкування з однолітками та дорослими тощо.

Тест «Творчість» був розроблений психологами (Л. В. Артемовою, О. І. Кульчицькою, Н. І. Литвиновою, І. Н. Снитко, Л. Г. Чорною) на основі модифікованих методик Дж. Гілфорда та Е. Торренса [65].

Дослідники виділяють методики, які вимірюють рівень розвитку словесної творчості, практичної творчості, соціальної творчості. Оцінка результатів відбувається за такими параметрами: оригінальність (нестандартність виконання), кількість створених дитиною образів або слів, гнучкість (здатність знаходити різноманітні ідеї).

Психологи орієнтувалися на такі параметри творчості, визначені Е. Торренсом, як оригінальність, семантична гнучкість, образна адаптативна гнучкість, семантична стихійна гнучкість – здатність продукувати різноманітні ідеї у визначеній ситуації.

Автори цієї методики спрямували тестові завдання, які входять до її складу, на розкриття таких особливостей дитячого мислення, як гнучкість, оригінальність, легкість, точність, а також уяву, тобто таких, що забезпечують творчість. Оскільки ці особливості покладені в основу визначених нами критеріїв винахідливості та їх показників, ми вважали, що за допомогою цієї методики можливо виявити особливості розвитку винахідливості як найяскравішого прояву творчості. При цьому нами були внесені модифікації, що полягають у поширеному аналізі даних про критерії винахідливості за основними їх показниками та у введенні додаткових (варіативних, ускладнених) завдань щодо варіативності застосування предметів під час виконання субтестів.

Тому *мета* застосування тесту «Творчість» під час нашого експериментального дослідження полягає в діагностуванні таких критеріїв винахідливості, як творча уява, евристичність, гнучкість мислення та самостійність.

З метою проведення діагностики рівня прояву винахідливості дошкільників ми вважали за потрібне обрати наступні завдання (субтести):

- «Білі кружечки»
- «Звичайні предмети»
- «Закінчи малюнок»

- «Малюнок»

На нашу думку, ці завдання дають змогу діагностувати наявність у дошкільників евристичності (здатність виявляти раніше невідомі властивості та закономірності під час виконання вже знайомих завдань), творчої уяви (здатність до відображення навколишнього з відносною та повною новизною образів, спонтанність як природна самодіяльність уяви), гнучкість мислення (здатність пропонувати різні варіанти розв'язання завдань), самостійність (бажання діяти творчо без допомоги дорослого) як критеріїв винахідливості.

Коротко означимо мету і особливості застосування вищезазначених субтестів.

Словесні завдання: *Субтести «Білі кружечки», «Звичайні предмети».*

Ці субтести відносяться до словесних, оскільки для їх виконання не потрібні практична або графічна діяльність.

Мета: виявити рівень прояву творчої уяви, евристичності, гнучкості мислення та самостійності під час словесного виконання завдання.

Під час виконання завдань словесних субтестів діти називають предмети та способи їх застосування, при цьому експериментатор повинен зафіксувати рівень прояву здатності продукувати оригінальні ідеї, вміння імпровізувати під час створення нових образів, а також спроможності з легкістю виконувати завдання як показників евристичності. Прояви творчої уяви оцінюються за здатністю дошкільника бачити і називати фантастичні образи та спонтанністю у їх продукуванні. Оцінка гнучкості мислення передбачає спроможність дитини називати різні варіанти застосування предметів та компетентність у сферах їх використання. Під час виконання субтестів експериментатор звертає увагу на самостійність виконання завдань, здатність діяти творчо, потребуючи або не потребуючи допомогу дорослого, на прояви ініціативності під час продукування варіантів застосування предметів, а також спроможність дітей адекватно оцінювати власні відповіді.

Розглядаючи два білих кружечки діаметром 6 см, які наклеєні на картоні темного кольору, дошкільник повинен назвати якомога більше предметів та речей, що оточують його у повсякденному житті.

Під час виконання *субтесту «Звичайні предмети»*, експериментатор пропонує дитині назви предметів, а дошкільник повинен запропонувати різноманітні способи їх застосування. Час для виконання цього завдання не обмежується. Всі відповіді дитини нотуються, а потім аналізуються. Для дітей 5-6 років пропонуються такі слова: газета, олівець, хусточка. Для дітей 6-7 років – парасолька, мотузочка, дзеркало. Виконання завдання припиняється після того, як дитина скаже, що нічого нового придумати не може.

Графічні завдання.

Тест «Закінчи малюнок» (Тест Е. Торренса, адаптований для дошкільників).

Мета: виявити рівень прояву винахідливості в процесі образотворчої діяльності.

Для виконання завдання дітям на аркушах паперу пропонується домалювати незакінчені зображення, а потім придумати назву для кожної з картинок. При аналізі малюнків автори вважають доцільним орієнтуватися на отримані ними результати. Також необхідно звернути увагу на те, що надмірно високий рівень оригінальності може засвідчувати наявність у дітей деяких психічних або невротичних розладів.

Оцінюючи рівень прояву творчої уяви, експериментатор звертає увагу на спроможність дітей відображати предмети навколишньої дійсності в незакінченому малюнку, здатність виявляти спонтанність та фантазування під час домальовування таких зображень. Евристичність оцінюється в цьому субтесті за легкістю виконання малюнків, імпровізаційності задумів та засобів виконання малюнку, оригінальності як унікальності й не повторюваності ідей у малюнках інших дітей, а також назв цих малюнків. Оцінюючи рівень прояву гнучкості мислення, експериментатор зосереджує увагу на зображеннях предметів, що за змістом віддалені від повсякденної сфери застосування їх дітьми. Оцінка рівня прояву самостійності відбувається за такими показниками, як здатність діяти творчо без допомоги дорослого й однолітків, ініціативність як здатність самостійно додавати нові елементи до малюнку, продукувати різні варіанти назв до одного й того є зображення, об’єднання кількох зображень в одне, спроможність адекватно оцінювати власні малюнки.

Тест «Малюнок». Мета: виявити в дітей рівень розвитку образної творчості та винахідливості.

При цьому використовується образотворча діяльність. Як відомо, в дитячому малюнку відбивається бачення малюком довколишнього світу, емоційні переживання, коло його інтересів. Дошкільнику для виконання тесту потрібно дати альбомний аркуш, шість кольорових олівців. Час для виконання завдання не обмежується. Дитині дається словесна інструкція намалювати що-небудь і назвати свій малюнок.

Рівень прояву творчої уяви визначається експериментатором за здатністю дошкільників відображувати розмаїття предметів та явищ навколишньої дійсності, спонтанністю сюжетів та образів, використанням фантастичних персонажів або їх дій. Основним показником розвитку евристичності дитини тут є оригінальність самого зображення, а також оригінальність стилю, техніки зображення. Оригінальність першого виду визначається через зворотно пропорційний показник частоти зображень, що зустрічаються на малюнку дошкільника. Про таку оригінальність ми судимо також за назвою малюнку, його сюжетом. Оригінальність техніки виконання малюнку оцінюється візуально. Найчастіше в основі такої оцінки лежить абстрактна манера зображення дитиною предметів. Евристичність також визначається за легкістю продукування задумів, ідей, а також за імпровізаційністю в застосуванні засобів художньої виразності. Гнучкість в цьому тесті розглядається як здатність до продукування сюжетів, і як здатність залучати до зображення предмети та явища з віддалених для дитини сфер життєдіяльності. Другий вид гнучкості – категоріальний (природа, людина, рослини, помешкання, транспорт, меблі, символи, спорт тощо). Самостійність як критерій винахідливості визначається за цим субтестом за такими показниками, як здатність дітей діяти творчо без допомоги дорослого і ровесників. Тобто виконання малюнку повинно бути цілком самостійним, без наслідування та копіювання образів, побачених у товаришів або обговорених з вихователем. При цьому експериментатор звертає увагу на виявлення дітьми ініціативи під час створення сюжету малюнку та придумування назви до нього. Не менш важливим моментом при оцінюванні самостійності є здатність

дошкільника адекватно оцінювати власну творчість – вказувати на недоліки, вносити пропозиції щодо покращення малюнку, давати реальну оцінку, не перебільшувати значущості зображення.

Ми передбачаємо, що застосування вищеописаних методик допоможе нам діагностувати рівень прояву винахідливості за всіма її критеріями й показниками та вивчити внутрішні чинники її розвитку.

Аналіз емпіричних даних дасть нам право говорити про валідність (доцільність, обумовленість) субтестів, а відповідність малюнків, словесних відповідей, ідей та задумів високому рівню прояву кожного з критеріїв засвідчить утворення дитячого винаходу як нового, унікального продукту, корисного для ігрової діяльності та спілкування з однолітками й дорослими.

Під час розробки загальних критеріїв прояву винахідливості ми інтегрували вже існуючі критерії творчості, що були виділені різними авторами (Л. С. Виготський, Дж. Гілфорд, В. В. Давидов, О. М. Дьяченко, В. У. Кузьменко, А. Маслоу, В. О. Моляко, Я. О. Пономарьов, Е. Торренс, А. В. Хуторський).

Виділені нами *критерії* винахідливості (евристичність, творча уява, гнучкість мислення, самостійність) стали основою при визначенні внутрішніх чинників її розвитку, оскільки їх активізації сприятиме розвитку винахідливості дошкільників.

Усе вище окреслене стало підставою для **оцінки** розвитку винахідливості дошкільників за її основними *критеріями та показниками*.

Оцінювання рівня розвитку **евристичності** здійснювалося нами за такими показниками, як:

- здатність продукувати оригінальні ідеї та задуми*;*
- вміння імпровізувати під час створення нових образів*;*
- спроможність дітей без довгих обдумувань з легкістю створювати новий продукт.

Ми вважаємо, евристичність знаходиться в основі такого внутрішнього чинника розвитку винахідливості, як *цінування дитиною власної системи правил розв'язання завдань, отриманої шляхом трансформації старих способів дій у нові.*

Оцінювання *здатності продукувати оригінальні ідеї* здійснювалося нами на основі запропонованих дітьми відповідей, які відрізнялися від інших своєю новизною і неповторністю. За умови, коли таких відповідей або творчих робіт було переважна більшість серед запропонованих (конкретна кількість визначається по кожній методиці окремо) і жодного разу не повторювали у відповідях однолітків, діти отримували 3 бали (високий рівень). Середній рівень (2 бали) ми ставили досліджуваним, яким також вдалося створити яскраві та оригінальні образи, але деякі з них повторювалися 2-3 рази в загальній вибірці відповідей. Низькому рівню (1 бал) відповідали дошкільники, задуми яких не вирізнялися яскравістю і мали тенденцію до повторюваності більше 3 разів у загальній вибірці дитячих робіт.

Оцінюючи *вміння імпровізувати під час створення нових образів* як показник евристичності, ми звернули увагу на те, чи дитина використовує додаткові імпровізаційні засоби оздоблення малюнки, що додають йому особливого колориту (колір, штрихування, додаткові ліній, візерунки, прикраси). Імпровізуючи з різними елементами, задумами дошкільники додавали нового значення предмету, «оживлюючи» або гіперболізуючи його. Високий рівень імпровізаційності оцінювався нами в 3 бали, коли оздоблення або додаткові елементи не повторювалися жодного разу, середній рівень – 2 бали (кількість повторень – не більше 3 з добірки), низький рівень – 1 бал (кількість повторень – більше 3 з добірки).

Високий рівень *спроможності дітей легко без довгих обдумувань створювати новий продукт* оцінювався нами в 3 бали, коли діти швидко, з легкістю виконали всі завдання. Середній рівень – 2 бали, якщо в дитини виникали нетривалі затримки при виконанні завдань, низький рівень – 1 бал, в разі довгих обдумувань та тривалих затримок під час домальовування предметів або створення задумів.

Таким чином, загальна оцінка за критерієм «евристичність» складає 9 балів (низький рівень – 0-3 бали, середній рівень – 4-6 бали, високий рівень – 7-9 балів).

Оцінюючи **творчу уяву** як наступний критерій прояву винахідливості, ми спиралися на дослідження таких видатних психологів, як Л. С. Виготський,

В. М. Гамезо, І. А. Домашенко, В. Т. Кудрявцев, Л. Д. Столяренко, Б. М. Теплов та інших.

Ми цілком переконані, що активізація такого внутрішнього чинника розвитку винахідливості, як *інтерес дитини до перетворення навколишньої дійсність шляхом створення нових, раніше неіснуючих у досвіді дитини образів та предметів* (в основу покладено творчу уяву) призведе до покращення рівня прояву винахідливості дошкільників.

Оцінювання рівня розвитку творчої уяви відбувалася нами за такими показниками:

- здатність до відображення навколишнього з відносною новизною образів;
- здатність спонтанно продукувати образи уяви;
- здатність до відображення з абсолютною новизною образів, тобто спроможність фантазувати.

Беручи до уваги означені нами показники творчої уяви, ми розробили власну систему оцінювання рівня прояву творчої уяви.

За умови, коли дитина виявляла здатність до повного *відображення дійсності* в різноманітності її предметів та явищ *з відносною новизною образів*, нами ставилася оцінка 3 бали, що відповідає високому рівню. 2 бали (середній рівень) отримали дошкільники, здатні до повного відображення навколишнє, але образів з відносною новизною використали обмежену кількість. Низькому рівню (1 бал) відповідали відповіді та роботи дітей, в яких було зафіксоване недостатньо повне відображення дійсності, а образів з відносною новизною не констатувалося.

Враховуючи той факт, що спонтанність – це *здатність дитини спонтанно продукувати задуми та поєднувати їх у незвичайні комбінації*, ми оцінювали дітей за цим показником таким чином: високий рівень (3 бали) отримали діти, відповіді та роботи яких вирізнялися невимушеністю, самостійністю та непередбачуваністю образів; середньому рівню (2 бали) відповідали досліджувані, варіанти відповідей яких були частково передбачуваними, а процес створення образу потребував незначної допомоги дорослого; низький рівень (1 бал) отримали діти, які потребували значної допомоги дорослого при створенні образів уяви, характерною

ознакою яких було наслідування відповідей товаришів, а створені образи у переважній більшості були передбачуваними.

Оцінюючи рівень прояву *здатності до відображення з абсолютною новизною образів (до фантазування)*, ми враховували міру застосування дітьми прийомів аглютинації, гіперболізації, типізації, схематизації тощо при створенні цих нових образів уяви. Використання таких прийомів творчої уяви додає особливого колориту новостворюваним образам, підвищує їх яскравість та виразність [215].

Діти з високим рівнем (3 бали) прояву фантазування при створенні нових образів використовували вищезазначені прийоми, поєднували кілька образів в один оригінальний, їх роботи вирізнялися виразністю та яскравістю вигаданого. 2 бали (середній рівень) отримали діти, роботи яких також характеризувалися яскравістю новостворених образів, але при цьому було використано лише один із прийомів, також простежувалося поєднання кількох задумів в один. Відповіді дітей з низьким рівнем (1 бал) характеризувалися спрощеністю образів, відсутністю поєднань кількох новостворених образів в один, недостатніми навичками використання прийомів продукування нових образів уяви.

Таким чином, загальна оцінка за критерієм «творча уява» складає 9 балів (низький рівень – 0-3 бали, середній рівень – 4-6 бали, високий рівень – 7-9 балів).

Проводячи діагностичне дослідження **гнучкості мислення** в дошкільників, ми орієнтувалися на такі два її показники, як

- *здатність продукувати різні варіанти способів дій з предметами (варіативність);*
- *спроможність застосовувати раніше набуті знання, вміння та навички в нестандартних ситуаціях (компетентність).*

На нашу думку покращенню рівня прояву винахідливості дітей дошкільного віку сприятиме активізація такого внутрішнього чинника її розвитку, як *прагнення дитини переосмислювати функції об'єктів з метою використання їх у новій якості,* в основу якого нами було покладено гнучкість мислення.

Оцінювання гнучкості мислення за основними показниками здійснювалося нами у відповідності з особливостями кожної з вищеокреслених методики.

Для діагностики гнучкості мислення в дошкільників, ми звертали увагу на рекомендації авторів тесту «Творчість», які, наприклад, пропонували оцінювати різноманітність ідей і стратегій, здатність переходити від одного аспекту проблеми до іншого, бачити різне в подібному.

Ми побудували власну систему оцінювання рівня прояву гнучкості мислення.

Оцінювання *здатності продукувати різні варіанти способів дій з предметами* відбувалося наступним чином: 3 бали (високий рівень) отримали діти, роботи яких вирізнялися різноманітністю ідей, переданих в зображеннях, їх назвах та відповідях, шляхом використання різних варіантів способів дій з предметами. 2 бали (середній рівень) отримали дошкільники, спроможність яких продукувати нові якості та відношення предметів шляхом варіативності способів дій з ними також була наявною, але кількість запропонованих варіантів становила 3-5. Діти з низьким рівнем (1 бал) виявили недостатню здатність виділяти нові якості та відношення предметів, а кількість запропонованих варіантів способів дій з ними була меншою трьох, або такі варіанти були відсутніми взагалі.

Високий рівень (3 бали) прояву *спроможності застосовувати раніше набуті знання, вміння та навички в нестандартних ситуаціях* отримали дошкільники, яким вдалося створити понад 3 нових образи більш вищого ґатунку шляхом збереження початкової цілісності предмета та за допомогою образних засобів мислення. Середній рівень (2 бали) ми ставили дітям, в чиїх роботах констатувалося 2-3 таких образи. Низький рівень (1 бал) отримали дошкільники, в малюнках яких було використано 1 подібний образ або таких варіантів зображень (відповідей) не було використано зовсім.

Отже, загальна оцінка за критерієм «гнучкість мислення» складає 6 балів (низький рівень – 0-2 бали, середній рівень – 3-4 бали, високий рівень – 5-6 балів).

Оцінювання рівня прояву **самостійності** нами здійснювалося за наступними показниками:

- *вміння діяти творчо без допомоги дорослого;*
- *вміння виявляти ініціативні дії;*
- *спроможність адекватно оцінювати результати діяльності.*

Ми переконані, активізація такого внутрішнього чинника, як *потреба дитини у творчому самовираженні* (в основу покладено самостійність) призведе до покращення рівня прояву винахідливості дітей дошкільного віку.

Рівень прояву *вміння діяти творчо без допомоги дорослого* оцінювався нами за трьохбальною системою оцінювання. 3 бали (високий рівень) ставилися нами за умови, якщо діти демонстрували не лише самостійне виконання завдання, а й додавали творчості у використанні способів та засобів його виконання, уміння свідомо діяти в нових умовах. 2 бали (середній рівень) отримали дошкільники, які діяли самостійно й творчо при звичайних умовах, але потребували незначної допомоги дорослого при зміні умов виконання завдання. У разі коли досліджувані зверталися за допомогою до товаришів або педагогів навіть у процесі репродуктивної діяльності та за звичних для них умов, ми оцінювали рівень прояву вміння діяти творчо без допомоги дорослого як низький (1 бал).

Оцінюючи рівень прояву *вміння виявляти ініціативні дії*, пріоритетним важелем ми обрали прагнення дитини до самостійного й активного перетворення предметів та явищ навколишньої дійсності. Таким чином, 3 бали (високий рівень) отримували діти які виконували завдання активно, самостійно, заповзятливо змінюючи предмети на краще, додаючи їм додаткових елементів, якостей та властивостей. 2 бали (середній рівень) ми ставили дошкільникам, які також виконували завдання активно й заповзятливо, але іноді вимагали незначного спонукання з боку дорослого. 1 бал (низький рівень) отримували діти, які виявилися неспроможними самостійно ставити перед собою завдання і без нагадувань інших виконувати їх, при цьому їм не вдавалося покращувати та перетворювати предмети оточуючого.

Оцінка рівня *спроможності адекватно оцінювати результати власної діяльності* здійснювалася нами таким чином: 3 бали (високий рівень) отримали малята, які вирізнялися критичністю самооцінки результатів діяльності, вимогливістю до себе, власних робіт і відповідей, позитивною реакцією на успіхи й невдачі, легкістю у налагодженні стосунків з оточуючими. 2 бали (середній рівень) ставилися дошкільникам, які також виявили вміння критично оцінювати результати

праці, вимогливість до себе, доброзичливість у стосунках з однолітками й дорослими, але не завжди позитивно реагували на власні невдачі. 1 бал (низький рівень) отримали діти, які виявилися не здатними критично оцінювати результати власної діяльності, неадекватно реагували, як на успіхи, так і на невдачі (плакали, демонстрували гнів, невдоволення), а у стосунки з товаришами й дорослими констатувалася конфліктність.

Отже, загальна оцінка за критерієм «самостійність» складає 9 балів (низький рівень – 0-3 бали, середній рівень – 4-6 бали, високий рівень – 7-9 балів).

Спираючись на все вищеозначене, до високого рівня прояву винахідливості ми відносимо дошкільників, які отримали від 26 до 32 балів, до середнього рівня – від 13 до 25 балів, а до низького рівня – від 0 до 12 балів. Також до середнього рівня нами були віднесені ті прояви винахідливості, в яких діти виявляли високий рівень за першим чи другим критерієм та низький за треті або четвертим критерієм.

У відповідності до ***другого напрямку*** психодіагностичного дослідження (виявлення рівня впливу *зовнішніх чинників* розвитку винахідливості) нами були використані соціально-орієнтовані субтести Тесту «Творчість», а саме: «Малюнок сім'ї», «Автопортрет», «Соціальний розвиток», бесіди з батьками, анкетування батьків та педагогічних працівників, аналіз планів навчально-виховної роботи.

Соціально-орієнтовані завдання були застосовані нами з метою вивчення ***соціально-психологічних чинників,*** що впливають на розвиток винахідливості дітей дошкільного віку.

Субтест «Соціальний розвиток» (модифікований варіант).

Мета: виявити рівень соціальної адекватності поведінки дітей дошкільного віку як чинника розвитку винахідливості.

Ця методика є адаптованим варіантом методики Рене Жиля. Ми модифікували субтест «Соціальний розвиток» для визначення рівня прояву тих особливостей, які свідчать про винахідливість дитини у процесі спілкування з ровесниками та дорослими. Вважаємо, що гнучкість дитини у стосунках з оточуючими, вміння виявляти творчість у встановленні контактів з представниками різних соціальних прошарків та вікових категорій, знаходити ефективні шляхи виходу із проблемних

ситуацій, уникати конфліктів, тобто, *винаходити власну модель взаємодії з навколишнім світом – нові прийоми спілкування з оточуючими людьми для отримання бажаного результату* є ознаками винахідливості. На нашу думку, виявлення рівня соціального розвитку дітей за основними його показниками (допитливість, конфліктогенність, комунікативність) на етапі констатувального експерименту в подальшому допоможе визначити корекційні методики щодо розвитку цих показників у дошкільників, що, в свою чергу, сприятиме розвитку винахідливості.

Дитині послідовно пропонуються картинки з зображенням певних ситуацій, а потім задаються відповідні запитання. В одному варіанті дошкільнику пропонується знайти своє місце серед дітей, зображених на малюнках, або співвіднести себе з персонажем, який займає вже певне місце серед групи дітей. Також дітям може бути запропонований перелік ситуацій, розташування персонажів в яких дошкільник робить словесно відносно себе або іншої людини. Наприклад: «Кого і де ти б посадив за обіднім столом? Яке б ти вибрав місце за цим столом?». Як модифікацію, ми внесли такі запитання: «Що б ти сказав незнайомим людям за обіднім столом? Біля кого з них ти б обрав місце? Як би ти вчинив, якщо тобі не вистачило місця за столом або тебе не взяли до гри друзі тощо?». Такі запитання, на нашу думку, спонукають дитину створити нові прийоми спілкування, щоб, наприклад, «опинитися серед гравців улюбленої гри чи отримати керівну роль у цій грі».

Підрахунок балів відбувається за допомогою спеціальних шкал за такими показниками: допитливість, конфліктогенність, комунікативність. Головна ж роль відводиться кількісному аналізу відповідей дитини. Отримані кількісні показники за трьома шкалами й аналіз відповідей дитини допомогли нам визначити: рівень допитливості дитини; намагання налагоджувати контакти з іншими або руйнувати їх, уособлюючись; знаходити нові способи спілкування з оточуючими; уподобання дитини у спілкуванні (батьки чи друзі), ступінь соціально адекватності поведінки, наявність конфліктів, стан фрустрації, агресивності, активності чи пасивності в різних ситуаціях.

У сукупності ці показники визначають рівень соціальної адекватності поведінки малюка як чинника розвитку винахідливості.

Отже, *при оцінюванні* рівня прояву соціальної адекватності поведінки дошкільників ми орієнтувалися на такі її показники, як *допитливість, уміння створювати нові прийоми спілкування, комунікативність.* Також ми використали бальну оцінку результатів діагностики, запропоновану авторами цього субтесту. Головна роль тут належить кількісному аналізу відповідей кожної дитини.

Максимальна оцінка *допитливості* складала 12 балів, *уміння створювати нові прийоми спілкування* – 18, комунікативності – 24 бали. Оцінювання комунікативності проводилося за двома параметрами – спілкування з батьками (9 балів) та спілкування з однолітками (15 балів). Рівень прояву цих показників визначався нами у відповідності до варіантів соціальних ситуацій, які обрали діти під час діагностичного дослідження.

Підраховуючи результати за трьома шкалами, ми визначили рівень прояву допитливості, вміння створювати нові прийоми спілкування з іншими людьми та комунікативності. Як власний внесок, за загальною сумою цих показників ми розробили оцінювання соціальної адекватності поведінки. Тобто, якщо сумарна кількість балів становила 0-18, ми оцінювали такий рівень як низький (1 бал). Набрані дитиною 19-36 балів відповідали середньому рівню прояву соціальної адекватності поведінки (2 бали), а 37-54 бали – високому рівню (3 бали).

Субтест «Малюнок сім'ї».

Мета: виявити особливості внутрішньосімейних відносин з урахуванням спрямованості на розвиток винахідливості дошкільників.

Так само, як творчість «вигодовується любов'ю» [24], винахідливість «виплекovується» шанобливим ставленням до дитини, наданням їй свободи творчості, створенням психологічного комфорту в умовах сімейного виховання (В. В. Давидов, Т. С. Комарова, В. О. Моляко, Л. А. Парамонова, Я. О. Пономарьов).

На основі продуктів діяльності дітей визначається емоційний стан дитини, самопочуття, наявність конфліктних ситуацій в сім'ї, характер взаємин між

батьками та іншими членами родини. Ми вважаємо, що позитивний характер внутрішньо-сімейної взаємодії є чинником розвитку винахідливості дошкільників.

Діти отримують білий аркуш паперу, олівці та словесну інструкцію намалювати свою сім'ю. Час виконання завдання – 30 хвилин. За такими показниками, як емоційне самопочуття дитини, конфліктність взаємин в сім'ї, ставлення батьків до дитини, взаємини між батьками, виявляються особливості внутрішньосімейних відносин. Малюнки розрізняють за такими характерними рисами: схематичність зображення, виразність образів, вишуканість ліній, емоційна виразність, реалістичність зображення.

Система оцінювання рівня впливу сімейного оточення на розвиток винахідливості дошкільників ґрунтується на таких показниках, як *емоційне самопочуття дитини, конфліктність взаємин у сім'ї, ставлення батьків до дитини, взаємини між батьками,* також були враховані додаткові зображення дітей.

За умови, коли емоційне самопочуття дитини констатувалося нами як позитивне за відсутності конфліктності між членами родини, партнерських відносин між батьками (іноді при домінуванні одного з батьків), а також при демократичному та доброзичливому ставленні до дитини, ми ставили 3 бали (високий рівень). При цьому враховувалися додаткові зображення предметів або явищ навколишнього з позитивно забарвленими характеристиками – квіти, сонце, небо, серця, повітряні кульки тощо. При наявності позитивного емоційного стану дітей, відсутності конфліктних взаємин між членами родини (або наявності у незначній мірі), партнерських стосунках між батьками (іноді при домінуванні одного з батьків), суворому ставленні до дитини ми констатували середній рівень (2 бали). До низького рівня (1 бал) було віднесено малюнки дітей, при аналізі яких було зафіксоване негативне емоційне самопочуття дошкільника, високий рівень конфліктності в сім'ї, індиферентне (іноді суворе) ставлення до дитини при будь-якому характері стосунків між батьками, а також при наявності додаткових зображень з негативним змістовим навантаженням (павуків, змій, драконів тощо).

Субтест «Автопортрет» (модифікований варіант).

Мета: виявити індивідуально-типологічні особливості дитини, її уявлення про себе, свою зовнішність, особистість, ставлення до себе і оточуючих, місце дитини серед інших, особливості взаємодії з найближчим оточенням.

Унесені нами модифікації полягають в тому, що окрім індивідуально-типологічних особливостей дошкільників, їх уявлення про себе та свою зовнішність, ми з'ясували особливості взаємодії з оточенням, здатність виявляти творчість та винахідливість в процесі взаємодії з навколишнім світом та людьми. За типом малюнку, трактуванням елементів зображення, ми визначили особливості взаємодії дітей з оточенням, і я наслідок, рівень творчого ставлення до себе і інших людей.

Під час аналізу автори субтесту пропонують поділяти малюнки на декілька типів, а саме:

- Схематичні зображення у вигляді обличчя, схеми тіла, бюста, що намальовані в профіль або анфас. Цей вид зображення дуже характерний для дітей дошкільного віку. Особливо для досліджуваних 3-5 років. До такого зображення вдаються особистості інтелектуального складу.
- Естетичне зображення належать дошкільникам, які мають художні здібності. Малюнки таких досліджуваних відрізняються легкістю, гнучкістю ліній, лаконічністю образу, виразністю рис.
- Реалістичне зображення виконується з усіма деталями (вимальовкою волосся, вух, шиї, одягу тощо). Такі зображення належать дітям з проявами педантичності.
- «Автопортрет в інтер'єрі». До цього виду зображення схильні діти, які володіють здібністю до сюжетного опису.
- Метафоричне зображення. Це коли дитина зображує себе у вигляді якогось предмета та живої істоти (тварини, рослини тощо). Такі зображення властиві дітям з розвинутою фантазією, творчими здібностями та гарним почуттям гумору.
- Зображення пози або руху. Дитина зображує себе під час виконання якоїсь дії. Такий тип зображення характерний дітям з виразними рухами, тим, хто захоплюється або займається спортом чи танцями.

- Емоційний автопортрет. Це, коли дошкільник зображує себе в певному емоційному стані. Такі діти володіють більш високою емоційністю, ніж інші. Але, емоція, яку він переживає, може бути зовсім протилежною, ніж та, що зображена на малюнку.

Другий етап обробки матеріалу пов'язаний з трактовкою елементів, які можуть бути зображені в автопортреті, за наступними показниками:

- Голова (сфера інтелекту, контролю)
- Шия (орган, що поєднує сферу контролю зі сферою фізичних потреб)
- Плечі (ознака фізичної сили або потреби влади)
- Тулуб (фізична сила-слабкість)
- Обличчя (риси обличчя)
- Кінцівки (руки, ноги)

На основі цих показників робиться психологічний портрет дитини, визначається рівень творчого ставлення дошкільника до самого себе та оточуючого світу.

Оцінювання рівня прояву дітьми творчого ставлення до оточуючого світу здійснювалося нами за трьохбальною системою. 3 бали (високий рівень) отримали діти, при трактовці елементів зображень та аналізі психологічних портретів яких було констатовано такі показники, як екстравертованість, допитливість, прагнення до незалежності, енергійність, хоробрість, безконфліктність у стосунках з оточуючими, а малюнки вирізнялися естетичністю та наявністю навичок зображувальної діяльності. Якщо за умов якісно виконаного зображення та наявності більшості з названих позитивних показників простежувався незначний прояв конфліктності, дитина отримувала 2 бали (середній рівень). У разі констатування таких показників, як інтровертованість, невпевненість у собі, слабкі соціальні контакти, відсутність прагнення до хоробрості та незалежності, за умов конфліктності з оточуючими (іноді безконфліктності) та при недостатньому рівні навичок зображувальної діяльності, ми ставили дитині 1 бал (низький рівень).

Також у відповідності з *другим напрямком* нашого дослідження ми провели діагностичну роботу з батьками досліджуваних дітей.

Для з'ясування *рівня сприяння батьків розвитку винахідливості дітей* ми провели індивідуальні бесіди з батьками та *анкетування*.

Мета індивідуальних бесід з батьками полягала у з'ясуванні особливостей творчого розвитку дошкільників в умовах родинного виховання, зацікавленості батьків у такому розвитку дітей, обізнаності членів родини щодо розвитку винахідливості дітей дошкільного віку, створення необхідних умов та позитивного емоційного клімату для виховання дитини-винахідника (Додаток Б).

Батькам для змістовних відповідей були надані три види анкет наступного змісту:

1. «Чи творча Ваша дитина?» (модифікована методика М. І. Каратаєвої) (Додаток В).

Мета: з'ясувати рівень зацікавленості батьків творчим розвитком малюка, міру сприяння такому розвитку, наявність умов для розвитку творчої особистості дошкільника.

2. «Художньо-творча діяльність дошкільників» (автор М. І. Каратаєва). (Додаток Е).

Мета: Допомогти батькам зорієнтувати у нахилах дитини до певного виду художньо-творчої діяльності та з'ясувати рівень компетентності батьків щодо особливостей художньо-творчої діяльності, пересвідчитися в зацікавленості батьків гуртковою роботою та інтересами власної дитини.

3 «Чи сприяєте Ви розвитку винахідливої дитини?» (авторська методика, створена нами). (Додаток Ж).

Мета: з'ясувати рівень обізнаності батьків щодо особливостей прояву винахідливості дошкільника, наявність креативно збагаченого середовища для її розвитку в умовах сімейного виховання, міру зацікавленості батьків розвитком винахідливості малюка та особливості взаємодії з дитиною.

4. Тест «Якщо Ви хочете перевірити творчі здібності Вашої дитини» (автор М. І. Каратаєва). (Додаток З).

Мета: З'ясувати рівень зацікавленості батьків розвитком творчих здібностей дитини-дошкільника, наявність прагнення допомогти дитині розвинути ці здібності.

При аналізі анкет з метою визначення рівня сприяння батьків розвитку винахідливості дошкільників в умовах сімейного виховання ми спиралися на наступні показники: чи чинять сприятливі дії щодо розвитку винахідливості, створюючи креативно збагачене середовище вдома, чи виявляють зацікавленість процесом формування винахідливої особистості дошкільника або нехтують ним, стиль ставлення до дитини (демократичне, суворе, індиферентне).

Оцінювання результатів анкетування здійснювалося за трьохбальною системою. За умови вживання батьками конкретних заходів, що сприяють розвитку винахідливості дошкільників, демократичного ставлення до дитини в сім'ї, зацікавленості батьків щодо розвитку винахідливої особистості, ми ставили 3 бали (високий рівень). 2 бали (середній рівень) отримували родини, зацікавлені в розвитку винахідливості дітей, де створюється креативно збагачене середовище, але при цьому стиль ставлення до дитини констатовано як суворий (або демократичний при недостатній зацікавленості батьків). Низькому рівню (1 бал) відповідають сім'ї, де виявлене індиферентне ставлення до дитини, нехтування (або недостатня зацікавленість) розвитком винахідливості дітей.

Таким чином, загальна оцінка рівня впливу *соціально-психологічних чинників* на розвиток винахідливості в дошкільників складає 12 балів (0-4 бали – низький рівень, 5-8 балів – середній рівень, 9-12 балів – високий рівень).

Діагностична робота з педагогічними працівниками (діагностика **освітніх чинників** розвитку винахідливості дошкільників) проводилася на допомогою таких методів, як спостереження, анкетування педагогічних працівників та аналізу документації (навчально-виховних планів).

Метою спостереження за роботою педагогічних працівників під час організації та проведення ними різних режимних процесів було з'ясування рівня здатності педагогів створювати креативно збагачене середовище для розвитку винахідливості дітей дошкільного віку (забезпечення необхідних умов, психологічного клімату, використання методів ТРВЗ, евристичного навчання, розвивальних ігор, експериментальних та виховних ситуацій тощо).

Для більш ефективної діагностики стану освітніх чинників та рівня їх впливу на розвиток винахідливості дітей дошкільного віку ми застосували наступні модифіковані та власне створені анкети для педагогічних працівників:

1. Анкета щодо виявлення творчого потенціалу педагога (модифікований варіант методики М. І. Каратаєвої). (Додаток К).

Мета: Виявити здатність педагогів оцінювати рівень власного творчого потенціалу, накреслювати шляхи для його примноження.

2. Експрес-анкета «Що таке творчість і винахідливість?» (авторська методика, створена нами). (Додаток Л)

Мета: З'ясувати рівень компетентності педагогів з питань творчості та винахідливості та особливостями їх розвитку в дітей дошкільного віку.

3. Анкета «Розвиваємо творчу особистість дошкільника» (авторська методика, створена нами). **(**Додаток М)

Мета: З'ясувати особливості організації роботи педагогів щодо створення креативно збагаченого середовища в умовах дошкільного закладу, наявність прагнення до саморозвитку та самоосвіти з питань розвитку творчості в дітей дошкільного віку, визначити характер стилю взаємодії вихователя з дітьми.

4. Анкета для музичного керівника «Розвиваємо винахідливість в дошкільників» (авторська методика, створена нами). (Додаток Н).

Мета: З'ясувати особливості активізації творчої активності дітей під час проведення музичних занять, наявність методів розвитку винахідливості дітей в різних видах музичній діяльності, прагнення музичного керівника до самоосвіти з питань розвитку винахідливості дошкільників.

Нами була створена система оцінювання рівня компетентності педагогічних працівників щодо розвитку винахідливості дітей дошкільного віку у відповідності з такими показниками:

- Вміння створити креативно збагачене середовище.
- Використання в роботі методів розвитку винахідливості дошкільників.
- Прагнення займатися самоосвітою з питань розвитку винахідливості дітей дошкільного віку.

- Наявність у планах навчально-виховної роботи заходів щодо розвитку винахідливості дітей.
- Міра впливу формувальної роботи на підвищення рівня компетентності педагогів щодо розвитку винахідливості дошкільників.

До високого рівня (10-12 балів) було віднесено роботу педагогів, які в груповій кімнаті (музичному залі) створили умови для прояву винахідливості, в навчально-виховній роботі активно застосовують методи розвитку творчості та винахідливості, систематично займаються самоосвітою щодо розвитку творчості та винахідливості в дітей, а в планах роботи констатовано використання заходів з розвитку творчості та винахідливості в достатній мірі. До середнього рівня (5-8 балів) ми віднесли роботу тих педагогічних працівників, які сприяють створенню креативно збагаченого середовища, але не в достатній кількості використовують методи з розвитку винахідливості в дітей, самоосвітою займаються не систематично, а в планах роботи заходів з розвитку винахідливості було констатовано недостатню кількість. Низькому рівню (1-4 бали) відповідала робота педагогів, які не створюють умов для розвитку винахідливості (або роблять це періодично), в своїй діяльності не застосовують методи з розвитку винахідливості в дошкільнят, самоосвітою з таких питань не займаються, а в планах навчально-виховної роботи подібних заходів нами констатовано не було.

При аналізі планів навчально-виховної роботи вихователів та музичних керівників ми орієнтувалися на такий показник, як *наявність спеціальних заходів навчально-виховної роботи щодо розвитку винахідливості дошкільників.*

Мета аналізу документації полягала у виявленні запланованих педагогами заходів щодо розвитку творчості та винахідливості дошкільників протягом календарного місяця.

На основі вказаних критеріїв та чинників розвитку винахідливості дітей дошкільного віку досліджуваних нами було розподілено на три групи, що відрізняються між собою рівнями її розвитку (Табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Розподіл дітей за рівнями розвитку винахідливості

Рівні	Критерії оцінювання	Кількість балів за критеріями				Загалом
		Тв. уява	Евристичність	Гнучк. мислення	Самостійність	
Низький	Визначається за всіма критеріями винахідливості за умови, коли рівень прояву цих критеріїв виявився низьким або середнім з перевагою низького рівня.	0-3	0-3	0-2	0-3	0-11
Середній	Визначається за всіма критеріями винахідливості за умови, коли рівень прояву цих критеріїв виявився середнім або високим з перевагою середнього рівня.	4-6	4-6	3-4	4-6	15-22
Високий	Визначається за всіма критеріями винахідливості за умови, коли рівень прояву цих критеріїв виявився високим або середнім з перевагою високого рівня.	7-9	7-9	5-6	7-9	26-33

Діагностичні показники рівнів розвитку кожного з критеріїв винахідливості занесені до таблиці (Додаток П).

Діагностуючи рівень прояву евристичності, творчої уяви, гнучкості мислення та самостійності, ми розподілили дітей на групи за трьома рівнями відповідно по кожному з цих критеріїв.

1. Евристичність.

До *високого рівня* прояву евристичності ми віднесли дітей, які характеризуються здатністю виявляти раніше невідомі властивості та закономірності під час виконання вже знайомих завдань, одержувати нові знання, винаходити власну систему правил розв’язання нестандартних задач, їх ідеї,

відповіді або вироби вирізняються оригінальністю, імпровізаційністю і легкістю під час виконання завдання.

До *середнього рівня* відносяться дошкільники, які під час виконання завдань також спроможні виявляти раніше невідомі властивості та закономірності, але ці прояви є не стабільними і періодичними залежними від настрою дитини та конкретних обставин. Такі дошкільники здатні продукувати оригінальні ідеї, імпровізувати у доборі засобів виконання завдання, але потребують більше часу на обдумування.

Діти з *низьким рівнем* прояву евристичності не здатні одержувати нові знання, знаходити шляхи розв'язання нестандартних завдань, виявляти оригінальність у процесі виконання завдання, імпровізувати.

2. Творча уява.

До *високого рівня* прояву творчої уяви ми відносимо дошкільників, здатних самостійно створювати нові цілісні образи шляхом перетворення раніше набутих вражень, вибудовувати їх незвичайні сполучення, та використовувати в діях, тобто, спроможних спонтанно продукувати незвичайні та фантастичні образи, яких раніше не існувало.

Дошкільники з *середнім рівнем* також спроможні самостійно створювати нові фантастичні образи, але такі прояви є нестабільними, залежними від певних обставин.

Діти *з низьким рівнем* прояву творчої уяви не здатні фантазувати, а лише відображати образи навколишньої дійсності.

3. Гнучкість мислення.

Дошкільники *з високим рівнем* прояву гнучкості мислення здатні виділяти нові якості, властивості, відношення предметів у знайомій для дитини ситуації, продукувати різні варіанти способів дій з предметами, застосовувати раніше набуті знання, вміння та навички в нестандартних ситуаціях, тобто створювати власні дитячі винаходи.

До *середнього рівня* прояву гнучкості мислення ми віднесли дітей, які спроможні виділяти нові якості та властивості предметів, продукувати різні варіанти

способів дій з ними, але ці прояви є нестабільними і не завжди призводять до створення винаходів.

Дошкільники *з низьким рівнем* прояву гнучкості мислення не здатні виділяти нові якості та властивості предметів, пропонувати різні варіанти способів їх застосування.

4. Самостійність.

До *високого рівня* прояву самостійності ми віднесли дітей, які здатні здійснювати ініціативні дії, без сторонньої допомоги діяти творчо і продуктивно, адекватно оцінювати результати власної діяльності, самотужки переносити відомі способи дії в нові умови, виявляти винахідливість в процесі розв'язання проблемних ситуацій.

До *середнього рівня* відносяться дошкільники, яким притаманна здатність здійснювати самостійні ініціативні дії, але періодично вони звертаються за незначною допомогою до дорослого або однолітків.

Діти *з низьким рівнем* не здатні самостійно діяти, постійно потребують допомоги з боку дорослого, не виявляють ініціативи та творчості під час виконання завдань.

Враховуючи наше припущення про те, що на розвиток винахідливості впливають не тільки внутрішні, а й зовнішні чинники, ми розподілили досліджуваних за відповідними трьома рівнями розвитку **винахідливості.**

До **високого рівня** розвитку винахідливості віднесено такі прояви винахідливості дошкільників, що характеризуються здатністю бачити у предметах і явищах навколишньої дійсності щось нове, винаходити власну систему правил розв'язання нестандартних задач; високим рівнем творчої уяви, спроможністю спонтанно продукувати незвичайні та фантастичні образи, яких раніше не існувало в досвіді дитини; застосовувати набуті знання, вміння та навички в нестандартних ситуаціях; виконувати завдання цілком самостійно, створюючи власну модель поведінки.

До **середнього рівня** віднесено такі прояви винахідливості, що характеризуються нестабільністю щодо спроможності продукувати оригінальні ідеї,

імпровізувати у доборі засобів виконання завдань; здатністю фантазувати зі створенням образів з відносною їх новизною; спроможністю продукувати різні варіанти способів використання предметів, періодичними проявами некомпетентності при застосовувати раніше набутих знань у нестандартних ситуаціях; нестабільністю щодо прояву ініціативних дій при виконанні завдань, потребою в незначній допомозі дорослого чи однолітків.

До **низького рівня** віднесено такі прояви винахідливості, що характеризуються неспроможністю продукувати нові й оригінальні ідеї та задуми; низькою здатністю до творчого відображення навколишньої дійсності; нездатністю продукувати різні варіанти способів застосування предметів; безініціативністю, неспроможністю виконувати завдання творчо і самостійно без допомоги дорослого.

Таким чином, рівень прояву винахідливості визначається сукупно за всіма її критеріями. Орієнтуючись на теоретичні позиції, результати проведення спостережень за різними діяльностями дітей, бесід з батьками, анкетування педагогічних працівників і батьків та використовуючи творчі завдання й елементи тесту «Творчість», ми сподіваємось виявити не лише загальний рівень розвитку винахідливості дошкільників, а й окреслити внутрішні й зовнішні чинники її розвитку. Це надасть нам можливість виявити та покращити умови організації творчої діяльності, отримати якісніші результати.

Детальний опис результатів дослідження буде представлений у наступних розділах. Дані констатувального експерименту занотовані в журналі досліджень та представлені у зведених таблицях.

2.2. Результати експериментального дослідження психологічних особливостей прояву винахідливості та внутрішніх чинників її розвитку в дошкільників

У цьому підрозділі ми охарактеризуємо проведення діагностичної роботи щодо виявлення особливостей прояву винахідливості та визначення чинників її розвитку в дітей дошкільного віку, що відповідатиме першому напрямку нашого психодіагностичного дослідження.

Організовуючи констатувальний експеримент ми, окрім спостережень за самостійною діяльністю дошкільників, використали завдання словесного, практичного й соціального спрямування. Ми вважаємо, що саме таке розгалуження завдань дасть змогу нам краще з'ясувати рівень прояву винахідливості та наявність внутрішніх і зовнішніх чинників її розвитку в дітей дошкільного віку.

Перейдемо до детального опису результатів застосування методів першого напряму дослідження.

Організовуючи **спостереження** за проявами винахідливості в різних видах діяльності дітей, ми з'ясували що старші дошкільники проявили вищий рівень кожного з критеріїв винахідливості (на15%), ніж діти молодшого дошкільного віку.

Діагностуючи рівень прояву ***евристичності*** як одного з критеріїв винахідливості у процесі спостережень нами було відзначено, що під час виникнення труднощів діти (15% старших дошкільників та 5% молодших дошкільнят) для досягнення результату намагаються винайти власну систему правил розв'язання нестандартних завдань шляхом неодноразового використання знайомих способів дій та певної їх трансформації. Наприклад, під час гри з піском на ігровому майданчику молодший дошкільник Катя Б. (4 р. 2 м.), намагаючись зробити дах для хатинки Лісовичка, спочатку насипала зверху сухого піску, але він швидко осипався на дно. Потім дівчинка теж саме спробувала зробити з вологого піску, але стіни не витримала і розвалилися. Після цього Катя встромила паличку посередині будинку, до неї прив'язала кілька довгих травинок (як навчали на занятті з художньої праці,

коли виготовляли «султанчики»), і вийшов оригінальний дах для лісового помешкання.

Такий підхід до вирішення складних ситуацій, коли діти шляхом багаторазових спроб, віднаходять потрібний спосіб розв'язання проблеми, переносячи знайомі дії у нову ситуацію є яскравим проявом евристичності.

Таким чином, наші спостереження засвідчили, що високому рівню прояву цього критерію винахідливості відповідає 15% старших дошкільників та 5% дітей молодшого дошкільного віку.

Також у процесі спостережень за різними видами діяльності дошкільників ми помітили, що значна частина дітей також спроможна виявляти раніше невідомі властивості та закономірності, продукувати оригінальні ідеї, але ці прояви у них є не стабільними і періодичними, залежними від настрою дитини та конкретних обставин. Таких дітей ми віднесли до середнього рівня прояву евристичності (40% дітей старшого дошкільного віку та 45% молодших дошкільників).

Але, як засвідчують результати наших спостережень, значна частина дошкільників виявилися не здатною знаходити шляхи розв'язання нестандартних задач, виявляти оригінальність у процесі виконання завдання, імпровізувати. Тому дітей старшого дошкільного віку з низьким рівнем прояву евристичності нами було виявлено 45%, а серед молодших дошкільників ми констатували 50% дітей з низьким рівнем прояву евристичності.

Наші спостереження за проявами **творчої уяви** під час різних видів діяльності також засвідчили вищий рівень прояву цього критерію винахідливості в дітей старшого дошкільного віку (на 10%), ніж у молодших дошкільників.

Найяскравіші прояви творчої уяви були нами виявлені під час ігор. Саме в грі дошкільник відчуває себе невимушено та розкуто, що дає йому можливість вільно фантазувати, продукуючи незвичайні образи творчої уяви. Особливо яскраво прояви цього критерію винахідливості можна простежити під час застосування дітьми предметів замінників, яким малята уявно надають додаткових, іноді фантастичних, властивостей.

Наприклад, під час проведення сюжетно-рольової гри «Перукарня» дівчатка старшої групи розгорнули паралельну гру «Косметичний салон». Використовуючи суміш глини і води, дівчатка намащували «крем-маску» на обличчя ляльок. При цьому Дарина Ф. (5 р. 7 м.) переконливо запевняла «клієнток-ляльок», що після цієї «маски» вони стануть такими красунями, як Афродіта.

Таким чином, використавши звичайну глину в якості «чудодійного крему», дівчинка продемонструвала яскравий прояв творчої уяви.

На нашу думку, такі нестандартні ідеї малят, які вирізняються складністю пошуку, є новими, раніше не існуючими та корисними для ігрової діяльності дітей слід вважати *дитячими винаходами*.

Проводячи ряд спостережень за різними видами діяльності дітей ми констатували, що високий рівень прояву творчої уяви характерний лише 20% старших дошкільників та 10% дітей молодшого дошкільного віку. Тобто такі діти здатні спонтанно і самостійно продукувати незвичайні та фантастичні образи, яких раніше не існувало в їхньому досвіді.

Також ми з'ясували, що 55% старших дошкільників та 45% дітей молодшого дошкільного віку також спроможні самостійно створювати нові фантастичні образи, але такі прояви є нестабільними, залежними від певних обставин, наприклад настрою дитини, наявного часу, матеріалів, підтримки дорослого тощо.

У процесі спостережень нами було констатовано, що значна частина дітей схильна лише наслідувати дії товаришів, відтворювати знайомі способи дій. Це означає, що значна частина (30%) досліджуваних дітей мають низький рівень прояву творчої уяви, тобто, не здатні продукувати фантастичні образи.

Таким чином, старших дошкільників з високим рівнем нами було виявлено 20%, з середнім рівнем – 55% дітей, а з низьким рівнем – 25% дошкільників. Серед дітей молодшого дошкільного віку ми констатували 15% дошкільників з високим рівнем прояву творчої уяви, 45% дітей – з середнім рівнем та 40% досліджуваних – з низьким рівнем прояву цього критерію винахідливості.

Спостерігаючи за проявами **гнучкості мислення** в дошкільників під час організації та проведення різних режимних процесів, свою увагу ми концентрували

на тому, чи здатна дитина переосмислювати функції об’єкта з метою використання його в подальшому в новій якості.

Наші спостереження за діями дітей засвідчили, що лише 10% старших дошкільників та 5% дітей молодшого дошкільного віку виявили високий рівень прояву цього критерію винахідливості. Ми переконалися, що такі дошкільники здатні виділяти нові якості, властивості та відношення предметів у знайомій для них ситуації, продукувати різні варіанти способів дій з предметами, застосовувати раніше набуті знання, вміння та навички в нестандартних ситуаціях.

Наприклад, спостерігаючи за самостійною ігровою діяльністю старших дошкільників під час прогулянки, ми пересвідчилися в тому, як за допомогою образних засобів мислення дітям вдається перетворити звичайні предмети на потрібні малятам для гри і навіть фантастичні. Прикладом цьому є використання Діаною З. (5 р. 6 м.) скакалки у якості мікрофону, коли дівчинка «виступала перед глядачами на сцені». Потім скакалка була застосована Діаною, як насос для накачування коліс її «автівки». А коли «співачка» приїхала відпочивати на природу, скакалка перетворилася на вудку, а потім – на мотузку для сушіння купальника. Фантастичним виявилося те, що у ході гри, коли «ніби настала ніч», дівчинка «ввімкнула» один кінець скакалки у вигадану розетку в автомобілі, а за допомогою іншого кінця розпалила вогнище, «щоб було тепло і світло».

Тобто діти з високим рівнем прояву гнучкості мисленні, здатні створювати фантастичні образи та продукувати різні варіанти використання одного й того ж предмету в нових умовах є схильними до винахідництва.

Деякі молодші дошкільники також виявилися здатними доцільно варіювати способами дій з предметами, використовуючи їх у новій якості. Наприклад, під час сюжетно-рольової гри «Сім’я» Єгор Д. (4 р. 3 м.), виконуючи роль тата, спочатку використав великий дерев’яний куб у якості обіднього столу, потім «поїхав на ньому», як на мотоциклі на роботу, а в «офісі» куб перетворися на комп’ютер.

Також ми з’ясували, що значна частина дітей (близько 40%) здатна виділяти нові якості та властивості предметів, продукувати різні варіанти способів дій з ними, але ці прояви є нестабільними, тобто не призводять до створення винаходів.

Нами було констатовано 40% старших дошкільників та 35% дітей молодшого дошкільного віку з середнім рівнем прояву гнучкості мислення.

На основі результатів спостереження ми переконалися що понад 50% дітей неспроможні переосмислення функцій об'єкта з метою використання його в подальшому в новій якості.

Таким чином, ми виявили 50% дітей старшого дошкільного віку і 60% молодших дошкільників з низьким рівнем прояву цього критерію винахідливості.

Варто зазначити, що під час спостережень за навчальною та трудовою діяльностями дошкільників ми констатували зменшення кількості дітей з високим рівнем прояву гнучкості мислення на 5%. Таке незначне зниження рівня прояву гнучкості мислення ми пояснюємо зміною атмосфери повної розкутості, яка була наявною під час самостійно ігрової діяльності дітей, на атмосферу обмеження певними вимогами під час проведення регламентованих видів діяльності.

Також ми з'ясували, що під час виконання завдань в процесі різних видів діяльності дітям (особливо молодшим дошкільникам) бракувало знань про навколишню дійсність, взаємозв'язки та взаємозалежність об'єктів та явищ природи. Тому постало завдання розширити світогляд малят, наповнити їх життєвий досвід яскравими враженнями та знаннями про навколишній світ на наступному етапі нашого дисертаційного дослідження.

Проводячи спостереження за проявами **самостійності**, ми прийшли до висновку, що рівень прояву цього критерію винахідливості в дітей молодшого дошкільного віку нижчий, ніж у старших дошкільників (на 20%). На нашу думку, це пов'язане з тим, що молодші дошкільники мають недостатній рівень знань, умінь та навичок для творчої діяльності, в яку не втручається дорослий.

У ході спостережень нами було з'ясовано, що старші дошкільники поводять себе більш упевнено й незалежно, здатні приймати самостійні рішення, робити власний вибір, без сторонньої допомоги планувати дії, обирати необхідні засоби виконання дій (50%). Крім того, ми констатували здатність дітей виявляти ініціативні дії, висувати нові та оригінальні ідеї, сміливо втілювати їх в життя, а головне, давати оцінку наслідкам власної діяльності. Тобто деяким дітям (25%)

вдавалося демонструвати найвищу для дошкільного віку самостійність – самостійність з елементами творчості (З. В. Гуріна, О. Л. Кононко, О. М. Удіна).

Наприклад, Максим В. (5 р. 2 м.), граючись в сюжетно рольову гру «Льотчики», проявив ініціативу і запропонував виготовити повітряного змія, щоб запускати його на прогулянці. Його ініціативу підтримали ще кілька дітей, і старші дошкільники розгорнули паралельну гру «Майстерня», де у кожного було власне завдання: Богдан М. (5 р. 4 м.) самостійно виявив бажання при взувати нитки до паперового змія, а Дарина Ф. (5 р. 7 м.) вирішила розфарбувати його яскравими фарбами.

Нами було з'ясовано, що діти молодшого дошкільного віку у процесі різних видів діяльності проявляли недостатню самостійність, а саме: наслідували дії однолітків (20% малят), потребували не значної допомоги з боку дорослого (40%), вимагали повного втручання дорослого у хід гри (30%), діяли цілком самостійно, ініціюючи перехід від однієї дії до іншої (10% дітей).

Наприклад, під час спостереження за іграми молодших дошкільників ми помітили, як Юля Д. (4 р. 5 м.) і Валерія К. (4 р. 6м.), граючись в «Лікарню», не знали чим зробити перев'язку «пораненій» ляльці, тому за допомогою звернулися до вихователя. Після натяку дорослого на можливі варіанти застосування предметів, дівчатка обрали білі стрічки в куточку «Краси» і продовжила гру. На відміну від них, Катя Б. (4 р. 2 м.), ініціюючи гру «Лікарня для тварин», запропонувала лікувати іграшкових тварин від застуди за допомогою пігулок, які дівчинка виготовила з пластиліну.

Загалом, за результатами спостережень нами було констатовано 20% старших дошкільників і 10% дітей молодшого дошкільного віку з високим рівнем прояву самостійності Також ми виявили 50% дітей старшого дошкільного віку та 35% молодших дошкільників з середнім рівнем прояву цього критерію винахідливості. Такі діти здатні здійснювати самостійні ініціативні дії, але періодично зверталися за незначною допомогою до дорослого або однолітків.

За результатами спостережень ми виявили дітей, які не спроможні самостійно діяти, постійно потребують допомоги з боку дорослого, не виявляють ініціативи та

творчості під час виконання завдань. Серед старших дошкільників було констатовано 30% з низьким рівнем прояву самостійності, а серед дітей молодшого дошкільного віку – 55% дошкільників.

Слід зауважити, що наші спостереження засвідчили той факт, що значна частина дітей (40%) прагнуть до творчого самовираження, але не мають достатньої кількості знань, умінь та навичок, щоб її забезпечити. Тому не обхідно провести спеціальні роботу, спрямовану за збагачення життєвого досвіду дошкільників, формування впевненості та незалежності в діях.

Також варто зазначити, що результати спостережень за одними й тими ж дітьми на різних видах діяльності виявилися не однаковими. Наприклад, Владик С., виявив ініціативність, упевненість у власних діях та творчість під час малювання, але під час сервіровки обіднього столу звернувся за незначною допомогою до вихователя, оскільки не зумів самостійно підібрати необхідний посуд.

На нашу думку, такі розбіжності в результатах пов’язані з емоційним станом малят у певний період часу, їхнім настроєм, з позитивним/негативним налаштування на творчу діяльність, її мотивацією та іншими обставинами, які сприяють (або не сприяють) творчому самовираженню дошкільників.

Виконуючи творчі завдання, деякі старші дошкільники (20%) здійснювати ініціативні дії, без допомоги дорослого та однолітків діяти творчо і продуктивно, самотужки переносити відомі способи дії в нові умови, виявляти винахідливість в процесі розв’язання проблемних ситуацій, адекватно оцінювати результати власної діяльності. Молодшим дошкільникам у меншій мірі вдавалося виявити подібні якості, особливо дати адекватну оцінку результатам своєї діяльності, але 10% дітей вивили високий рівень прояву самостійності як критерію винахідливості.

Прагнучи до творчого самовираження, схвалення з боку дорослого та визнання серед однолітків старші дошкільники у процесі виконання завдань докладали максимум зусиль для того, щоб продукт їхньої діяльності був найкращим. Більшість молодших дошкільників (65%) та значні частина дітей старшого дошкільного віку (45%) визнали власні роботи найкращими, даючи таке пояснення:

«найкраща, тому що вона моя». Це засвідчує недостатній рівень прояву здатності адекватно оцінювати результати власної діяльності в дітей дошкільного віку.

Спираючись на результати спостережень, можна стверджувати, що значної розбіжності в проявах самостійності в різних видах діяльності не простежується, що засвідчує стійкість проявів цього критерію в досліджуваних дошкільників.

Наступними методами діагностики рівня прояву критеріїв винахідливості дошкільників ми обрали модифіковані нами субтести *Тесту «Творчість».*

При діагностиці рівня прояву ***евристичності*** під час застосування субтесту **«Закінчи малюнок»** ми брали до уваги не лише розуміння дітьми прямої інструкції виконання завдання, а, перш за все, прагнення зробити власний малюнок неповторним, не схожим на зображення товариша – оригінальним.

У процесі виконання завдання ми помітили, що частина дошкільників звикла діями за зразком, тобто виконувати відтворюючі дії за шаблоном. Особливо яскраво це проявлялося в дітей молодшого дошкільного віку, оскільки життєвий досвід їх значно менший, й отримані вміння та навички не достатньо закріплені на практиці. Ми з'ясували, що переважаючими елементами малюнків молодших дошкільників були традиційні – травичка, дощик, хмаринки, квіти. Серед них нами було виявлено 60% дітей, які наслідують дії однолітків, а серед старших дошкільників – 40% дітей.

Також спостерігалися випадки, коли дошкільники повторювали одні й ті ж зображення та своєму аркуші паперу (20% дітей молодшого дошкільного віку і 15% старших дошкільників). Серед молодших дошкільників контрольної групи 10% досліджуваних взагалі нічого не зобразили.

Позитивною тенденцією щодо дітей старшого дошкільного віку, як експериментальної, так і контрольної груп характерна наявність оригінальних зображень. Оскільки їх життєвий досвід більш збагачений, то серед зображень зустрічалися такі, як «барліг ведмедя, криниця-журавель, пістолет пірата, праска ляльки Братц, гольниця, валіза, трактор, шорти, банан та інші». Тобто 15% дітей старшого дошкільного віку виявили здатність продукувати оригінальні ідеї та задуми. Серед молодших дошкільників таку здатність виявило лише 5% дітей.

Також ми з'ясували, що, виконуючи завдання, дошкільники мали змогу використовувати кольорові олівці, але більшість робіт (55%) виконана одним кольором. Це свідчить про недостатній сенсорний розвиток дітей, а також низьку зацікавленість діяльністю. Деякі досліджувані виконали завдання простим олівцем, залишивши їх не зафарбованими (20%). Це засвідчує недостатню активізацію емоційного компоненту, який має важливе значення в розвитку творчої особистості дошкільника, сприяє активізації процесів творчої діяльності дитини.

За результатами застосування тесту «Закінчи малюнок» кількість старших дошкільників з високим рівнем прояву евристичності становить 10%, з середнім рівнем – 40% дошкільників, а з низькому рівню відповідає 50% дітей. Серед молодших дошкільників ми виявили 5% дітей з високим рівнем прояву евристичності, 40% досліджуваних – з середнім рівнем та 55% дошкільників з низьким рівнем прояву евристичності. Отже, результати субтесту засвідчили незначну кількість дошкільників з високим рівнем прояву евристичності.

Зображення дошкільників з високим рівнем евристичності вирізнялися оригінальністю теми, імпровізаційністю в оздобленні та доборі способів дій, легкістю виконання завдання. В малюнках дітей середнього рівня простежувалася оригінальність тем, були наявними деякі імпровізації, але спостерігали певні паузи під час переходу до виконання наступного завдання. Зображення дошкільників з низьким рівнем прояву евристичності характеризуються як неоригінальні, а під час виконання завдання спостерігалися затяжні паузи.

На нашу думку, причиною недостатнього розвитку евристичності є стереотипність у виконанні завдань, звичка діяти за шаблоном, низьке емоційне забарвлення та мотивація діяльності, спрощеність завдань, недосконаліть організації процесу творчості дошкільників, недостатній сенсорний розвиток дітей, недосконаліть навичок художньої діяльності.

Для більш точної діагностики рівня прояву ***творчої уяви*** в дошкільників ми також застосували субтест *«Закінчи малюнок»*, адаптований для дітей дошкільного віку.

Спостерігаючи за виконанням дітьми завдання, ми звертали увагу на те, чи вдається малятам створити неіснуючі, фантастичні образи. При цьому ми констатували, що переважна більшість дітей (70%) не зобразили жодного фантастичного образа. Домальовуючи розпочате зображення, діти відображали предмети та явища, з якими вони стикаються щодня (посуд, одяг, квіти, звірі, птахи тощо).

Старших дошкільників з високим рівнем здатності до відображення навколишнього з відносною новизною образів нами було констатовано лише 10%, Молодших дошкільників з високим рівнем здатності до відображення навколишнього з відносною новизною образів ми виявили також 10%. Цим досліджуваним вдалося додати до предмету таких елементів, які спричинили появу відносної новизни. Наприклад, Владик С. (5 р. 1 м.) зобразив праску, яка працює на батарейках, а Михайло Г. (5 р. 3 м.) – сачок, яким ловлять павуків. Молодші дошкільники зобразили «метелика з вушками» (Катя Б., 4 р. 2 м.), «веселий вітер» (Вероніка А., 3 р.11 м.).

Діти з середнім рівнем здатності до відображення навколишнього з відносною новизною образів (40% дошкільників) зображали предмети та явища навколишньої дійсності, які мають додаткове значення, що також надає відносної новизни предмету. Прикладом таких зображень є «усміхнене сонечко» (радість), «серце» (любов), «губи» (поцілунок) тощо. Також середньому рівню відповідали незвичайно виконані дітьми зображення («пістолет з довгим дулом», «лисичка з бантиком», «стильна сумочка», «ваза незвичайної форми», тварина зафарбована в колір, який їй не притаманний та інші). Діти з низьким рівнем зобразили об’єкти з найближчого оточення – квіти, гілки, круги, частини тіла, посуд.

При аналізі результатів субтесту «Закінчи малюнок» ми констатували, що лише 10% дошкільників спроможні продукувати фантастичні образи. Низькі показники рівня прояву здатності до фантазування засвідчують необхідність проведення роботи щодо збагачення життєвого досвіду дітей конкретно-чуттєвими враженнями, вправляння досліджуваних у створенні нових образів за допомогою прийомів аглютинації, гіперболізації, типізації, схематизації тощо.

Прикладом фантастичних образів вважаємо наступні зображення старших дошкільників: «чарівний чобіток» (Таня К., 5 р. 4 м.), який «сам приносить все що забажаєш», «жало бджоли» (Артем О., 5 р. 6. м), що «відлучається від бджоли, коли та спить і охороняє її від ворогів», «летючий корабель» (Дарина Ф., 5 р. 7 м.), який «замість вітрил має крила». Такі зображення малят вважаємо *дитячими винаходами*.

Застосовуючи власно створену систему оцінювання нами було виявлено 10% старших дошкільників з високим рівнем прояву творчої уяви, 35% досліджуваних – з середнім рівнем та 55% дітей з низьким рівнем.

Результати діагностичного дослідження молодших дошкільників за допомогою субтесту «Закінчи малюнок» констатували лише 10% дітей з високим рівнем прояву творчої уяви, 45% дітей – з середнім та 45% досліджуваних – з низьким рівнем.

Тобто, до високого рівня ми віднесли дошкільників, які спроможні невимушено, спонтанно, використовуючи основні прийоми творчої уяви створювати незвичайні та фантастичні образи, яких раніше не існувало в їхньому досвіді. У дітей з середнім рівнем такі прояви є нестабільними і залежать від настрою та обставин. Дошкільники з низьким рівнем виявилися не спроможними створювати фантастичні образи або образи з частковою новизною.

Таким чином, ми прийшли до висновку, що дошкільникам важко вдається спонтанно продукувати образи творчої уяви. Понад 40% досліджуваних дітей спроможні створювати образи в відносною новизною, продукувати ж фантастичні образи здатні лише 10-15% дітей. При цьому дітям молодшого дошкільного віку складніше створювати побідні образи у зв’язку з тим, що їх життєвий досвід недостатньо наповнений конкретно-чуттєвими образами.

Такі результати діагностичного дослідження засвідчують недостатній рівень прояву творчої уяви в дошкільників, що в подальшому потребує спеціальної роботи щодо її розвитку.

Вважаємо за необхідне під час проведення формувальної роботи звернути увагу на дітей з середнім рівнем прояву творчої уяви, у яких прояви здатності створювати фантастичні образи є не стабільними і періодичними, оскільки ці діти

спроможні фантазувати за певних умов, при відповідному налаштуванні. Ми переконані в тому, що необхідно створити в умовах навчального закладу та в сім'ї позитивний психологічний клімат, атмосферу взаєморозуміння та зацікавленості процесом досягнення результатів, корисних для спілкування дошкільників з дорослими та однолітками з метою розвитку творчої уяви як критерію винахідливості.

Варто зауважити, що під час спостереження за виконанням дошкільниками завдань субтесту помічено, що діти виявляли бажання створити щось незвичайне. Прикладом цьому були такі вислови дошкільників, як «я малюю те, про що ніхто не знає» (Діана З., 5 р. 6 м.), «я намалюю щось дуже гарне і корисне, але поки сам не знаю що» (Артем О., 5 р. 6 м.) або «мені так хочеться, щоб мама не втомлювалася, треба щоб праска сама прасувала, домалюю їй батарейки» (Влад С., 5 р. 1 м.).

Ми переконалися, що саме таке бажання дитини перетворювати навколишню дійсність на краще шляхом створення нових, раніше не існуючих образів і предметів сприяє розвитку винахідливості дітей дошкільного віку.

Діагностика ***гнучкості мислення*** при застосуванні субтесту «Закінчи малюнок» також здійснювалася нами за основними її показниками.

У процесі застосування цього субтесту ми з'ясували, що 25% старших дошкільників зображували предмети, які за змістом є далекими від тих предметів, що використовуються в повсякденному житті, тобто сфера застосування таких предметів є малознайомою для дошкільників. Наприклад, Таня К. (5 р. 4 м.) зобразила молоток, Ілля Л. – акулу (4 р. 11 м.), Ліза Я. (4 р. 2 м.) – сачок для відлову риби, Женя Є. – ключ для ремонту машин.

Деякі молодші дошкільники (10%), хоча й були більш примітивними у своїх зображення, але теж виявляли гнучкість мислення, пропонуючи такі зображення: Катя Б. (4 р. 2 м.) – штори для вікон, Влад Д. (4 р. 1 м.) – місяць, Віка Т. (4 р. 4 м.) – серце, вітер тощо.

Варто зазначити, що діти з високим рівнем гнучкості мислення здатні не тільки продукувати різні варіанти застосування предмету, а й використовувати раніше набуті знання, вміння та навички в нестандартних ситуаціях, не порушуючи

початкової цілісності предмета, перетворити його за допомогою образних засобів мислення в цілісність більш високого ґатунку, тобто схильні створювати рівні види дитячих винаходів (В.У. Кузьменко).

Аналізуючи результати діагностичного дослідження, ми змогли констатувати серед отриманих зображень та відповідей наявність дитячих винаходів. Наприклад Владик С. (5 р. 1 м.), намалювавши «праску на батарейках», розповів, що «нею можна прасувати білизну, полегшувати мамі умови праці, гратися як гонкою, возити ляльок, як в автомобілі. Розповідаючи про власне зображення «вікно в космос», Діана З. (5 р. 6 м.) зауважила, що через таке вікно «можна полетіти в космос, дивитися на зірки, кричати голосно, пускати паперові літачки».

Розроблена нами система оцінювання дала змогу констатувати низький рівень прояву гнучкості мислення в дітей дошкільного віку. Старших дошкільників з високим рівнем прояву гнучкості мислення нами було виявлено 5%. Дітей з середнім рівнем ми констатували 35%, а з низьким рівнем – 60%. За результатами діагностики молодших дошкільників нами не було виявлено жодної дитини з високим рівнем прояву гнучкості мислення (0%), 35% дітей – з середнім рівнем та 65% дошкільників з низьким рівнем прояву цього показника.

Такі низькі результати діагностики в більшості дітей, на нашу думку, потребують посилених заходів впливу під час проведення формувальної роботи на наступному етапі нашого дисертаційного дослідження.

Результати діагностики рівня прояву ***самостійності*** як критерію винахідливості також засвідчили недостатній рівень її прояву в дошкільників. При цьому молодші дошкільники виявили нижчий рівень прояву цього критерію винахідливості, ніж діти старшого дошкільного віку (на 5%).

При діагностиці рівня прояву здатності дошкільників діяти творчо без допомоги дорослого ми звертали увагу на те, чи спроможні діти цілком самостійно без втручання дорослого продукувати фантастичні образи і зображувати їх на папері.

Як ми і передбачили, більшість дошкільників чекали на додаткові інструкції, підказки, безпосередню допомогу (70%). Деякі з дітей повторювали задуми й

образи, використані товаришами. Наприклад, Лєра Б. (4 р. 2 м.) повторила майже всі малюнки, що зобразив Богдан Б. (5 р. 4 м.), який сидів поряд з нею (черв'як, вухо, губи, лисиця). І таких випадків траплялося чимало (40% дітей).

Таким чином, високого рівня прояву здатності діяти творчо без допомоги дорослого досягло лише 5% дітей молодшого дошкільного віку та 10% старших дошкільників. Інша частина дітей (понад 50%) потребувала незначної допомоги дорослого або повного втручання експериментатора у творчий процес.

Уміння виявляти ініціативні дії характерне для творчих дітей, які прагнуть самотужки змінювати все довкола них на краще. Ми констатували 10% старших дошкільників з високим рівнем прояву цього показника самостійності. Серед дітей молодшого дошкільного віку таких дітей було констатовано лише 5%.

Наступним важливим моментом, який підтверджує недостатню самостійність дошкільників є невміння більшості з них адекватно оцінити результати власної образотворчої діяльності. Після завершення роботи, яку Влада Г. (5 р. 5 м.) виконала зі значним втручанням дорослого, дівчинка стверджувала: «яка ж гарна вийшла в мене лисичка!» А Ангеліна В. (3 р. 10 м.) розплакалася, після того, як її ровесниця Катя Б. (4 р. 2 м.) зробила зауваження про те, що дівчинці допомогла вихователька малювати пташку. При цьому Ангеліна В. стверджувала, що вона сама намалювала пташку.

Ці факти виявилися непоодинокими (40% дошкільників) і засвідчили недостатній рівень прояву такого показника самостійності як спроможність адекватно оцінювати результати власної діяльності.

Використовуючи розроблену нами систему оцінювання, ми виявили 10% старших дошкільників з високим рівнем прояву самостійності, 50% дітей – з середнім рівнем та 30% досліджуваних – з низьким рівнем. Серед молодших дошкільників нами було констатовано 5% дітей з високим рівнем прояву самостійності, 45% дошкільників відповідало середньому рівню, а з низьким рівнем ми виявили 50% молодших дошкільників.

Тобто, результати діагностичного дослідження із застосуванням методики «Закінчи малюнок» засвідчили недостатній рівень прояву самостійності в

дошкільників, що потребує психологічної корекції в процесі подальшого дисертаційного дослідження.

Для більш якісного виявлення особливостей прояву ***евристичності*** в дошкільників ми запропонували дітям наступне творче завдання – **субтест «Малюнок».** На нашу думку, в малюнку дитина здатна відобразити власне суб'єктивне бачення світу, свої емоційні переживання, власні вподобання й інтереси.

Серед малюнків старших дошкільників ми констатували 20% малюнків з високим рівнем прояву здатності продукувати оригінальні ідеї та задуми. Прикладом таких робіт вважаємо наступні: «Райдужний заєць» (Михайло Г., 5 р. 3 м.), «Літаюча корова» (Діана З., 5 р. 6 м.), «Повітряний змій» (Таня К., 5 р. 4 м.), «Алея радості в парку» (Артем О., 5 р. 6 м.) тощо. А серед дітей молодшого дошкільного віку лише 10% досліджуваних виявили високий рівень здатності продукувати оригінальні ідеї (Катя Б., 4 р. 2 м. – «Будиночок на ніжках», Ліза Я., 4 р. 2 м. – «Паска»).

Загалом, результати проведення діагностики за допомогою методики «Малюнок» констатували наявність 10% дітей старшого дошкільного віку з високим рівнем прояву евристичності, 45% дітей – з середнім рівнем, 45% дошкільників – з низьким рівнем. Дітей молодшого дошкільного віку з високим рівнем прояву евристичності нами було констатовано лише 5%, з середнім рівнем – 45% дітей, а з низьким рівнем – 50% дошкільників.

Ми з'ясували, що близько 40% дітей усіх груп об'єднали зображення в сюжет. Щодо навичок і техніки зображення малюнку, вони виявилися недосконалими і потребують доопрацювання і постійних вправлянь на спеціальних заняттях із образотворчої діяльності.

Діти молодшого дошкільного віку у своїх роботах зобразили предмети найближчого оточення та явища природи, які вони постійно спостерігають: квіти, сонце, хмари, автомобілі. Ці зображення найчастіше зустрічались у вибірці. Малюнки старших дошкільників відображали не тільки предмети та явища навколишньої дійсності, а емоційний стан і настрій. Така оригінальність особливо

яскраво відзначилося в назвах творчих робіт дітей: Максим В., 5 р. 2 м. – «Похмуро», Надя К., 5 р. 5 м. – «Сонячно». Щоб передати настрій похмурості дошкільник використав гамму холодних кольорів, створенню сонячності слугували яскраві й теплі фарби. Причиною таких оригінальних назв є багатший, ніж у молодших дошкільників чуттєвий досвід досліджуваних, спостереження в природі, безпосереднє спілкування з об'єктами живої і неживої природи, читання творів художньої літератури.

Старші дошкільники у своїх творах відобразили героїв улюблених казок, членів родини, споруди, меблі тощо.

Для малюнків дошкільників з високим рівнем евристичності характерними є здатність виявляти раніше невідомі властивості та закономірності під час виконання знайомого завдання («намалюй що хочеш»), наявність оригінального сюжету, імпровізаційності в доборі засобів і способів виконання роботи, легкості під час образотворчої діяльності та придумування назви малюнку. В зображеннях дітей середнього рівня також простежувалася оригінальність тем та назв малюнків, були наявними деякі імпровізації, але спостерігали певні паузи під час придумування назви роботи. Зображення дошкільників з низьким рівнем не вирізнялися оригінальністю сюжету, під час виконання завдання та придумування назви малюнку спостерігалися затяжні паузи.

Отже, недостатній рівень прояву евристичності дає підстави для проведення формувальної роботи щодо покращення рівня прояву цього критерію винахідливості в дошкільників.

Рівень прояву *творчої уяви* за результатами діагностичної роботи під час застосування субтесту «Малюнок» також виявився недостатнім. Особливо яскраво це простежувалося під час аналізу малюнків дітей молодшого дошкільного віку.

Субтест «Малюнок» допоміг нам діагностувати рівень прояву творчої уяви в дошкільників за умов вільного творчого процесу, коли діти не були обмежені чіткими інструкціями експериментатора.

Звертаючи увагу на відносну новизну образів при аналізі результатів діагностичної роботи, ми з'ясували, що лише 15% досліджуваних старшого

дошкільного віку та 5% молодших дошкільників вдається створювати подібні образи, серед яких: «Алея радості в парку» (Артем О., 5 р. 6 м.)), «Зайчик в одязі» (Ліза Л., 5 р. 3 м.), «Райдужний заєць» (Михайло Г., 5 р. 3 м.)., «Моя кімната вранці» (Дарина Ф., 5 р. 7 м.).

Як і в попередньому субтесті, дошкільники у своїх малюнках відтворювали знайомі предмети та явища дійсності. Найбільш розповсюдженими були такі образи, як сонце, хмари, квіти, дерева, будинки.

Нами було виявлено лише 10% дошкільників, яким вдалося за допомогою прийомів творчої уяви створити раніше неіснуючі, фантастичні образи. Такі роботи малят, як «Літаюча корова» (Діана З., 5 р. 6 м.), «Інопланетяни-футболісти» (Владик С., 5 р. 1 м.), «Золота рибка співає»» (Яна Г., 4 р. 1 м.), «Будинок на ніжках» (Катя Б., 4 р. 2 м.), на нашу думку вирізняються фантастичністю образів. Оцінюючи ці роботи, ми віднесли їх до високого рівня прояву творчої уяви.

На нашу думку, недостатній розвиток творчої уяви дітей, а також відсутність активізації такого внутрішнього чинника розвитку винахідливості як бажання дитини перетворювати навколишню дійсність на краще шляхом створення нових, раніше не існуючих образів, негативно впливають на розвиток винахідливості дітей дошкільного віку.

Оскільки проведення субтесту «Малюнок» своїми вимогами не ставило досліджуваних у певні рамки, діти мали змогу діяти вільно, спонтанно продукуючи образи уяви. Але в процесі спостереження за виконанням дітьми завдання ми з’ясували, що 50% дошкільників потребують довгого обдумування сюжету малюнку, засобів його виконання. А ще більше часу необхідно дітям для придумування назви своєї роботи. Лише 15% дітей вдавалося спонтанно створювати образи і невимушено придумувати назви власних малюнків.

Здійснюючи аналіз результатів діагностичної роботи ми констатували такі результати: дітей старшого дошкільного віку з високим рівнем прояву творчої уяви нами було виявлено 10%, з середнім рівнем – 40% дітей, з низьким рівнем – 50% досліджуваних. Результати діагностичної роботи з молодшими дошкільниками експериментальної групи констатували 10% дітей з високим рівнем прояву творчої

уяви, 40% дошкільників – з середнім рівнем та 50% досліджуваних – з низьким рівнем.

Оскільки діти виявили недостатній рівень прояву творчої уяви, ми вважаємо за необхідне провести спеціальну формувальну роботу щодо покращення рівня прояву творчої уяви в дітей дошкільного віку.

В основу оцінювання прояву ***гнучкості мислення*** за її показниками при застосуванні *методики «Малюнок»* було покладено вміння дітей побудувати сюжет та надати змістовності зображенню так, щоб простежувалися нові якості й відношення предметів у ситуації, яка на перший погляд відома всім.

Гнучкість мислення розглядалася нами як продукування варіантів не окремих предметів, а сюжетів в процесі виконання творчого завдання, а також як здатність використовувати в малюнку предметів з віддалених від дитини сфер життєдіяльності.

Оцінюючи здатність продукувати різні варіанти зображень, ми звертали увагу на те, чи спроможна дитина створювати сюжет, поєднуючи при цьому різні об’єкти. Наші спостереження за процесом виконання завдання засвідчили, що значна частина дітей (60% молодших дошкільників та 45% дітей старшого дошкільного віку) при створені сюжету використовує предмети та явища навколишньої дійсності, з якими малята найчастіше зустрічаються (небо, дерева, будинки, люди, транспорт тощо). Також характерною особливістю виявилося те, що такі сюжети повторюються в загальній вибірці дитячих робіт кілька разів. Наприклад, малюнки 15% старших дошкільників відносяться до однієї категорії «транспорт», у 10% дітей співпадають назви робіт – «Автомобіль». Такі роботи оцінювалися нами в один бал, що відповідає низькому рівню.

За результатами діагностичного дослідження нами було констатовано 20% старших дошкільників з високим рівнем прояву здатності продукувати різні варіанти зображень. Цим дітям вдалося створити сюжет, поєднуючи різні за змістом або сферою застосування предмети (понад 3 предмети або явища). Вважаємо за потрібне навести приклади деяких з них: «Касети з музикою» (Богдан М., 5 р. 4 м.), «Літаюча корова» (Діана З., 5 р. 6 м.), «Повітряний змій» (Таня К., 5 р. 4 м.).

Діти з середнім рівнем прояву здатності до продукування різних варіантів зображень (а таких дошкільників нами було виявлено 35%) малювали героїв улюблених казок, свійських тварин, техніку («Курочка Ряба» – Вероніка А., 3 р. 11м., «Кран» – Даніель П., 4 р. 6 м., «Курчатка» – Оленка Л., 4 р. 2 м. тощо).

Також нами було виявлено 55% молодших дошкільників контрольної групи, які створювали абстрактні малюнки – кружечки, лінії, кола (Богдан Б., 3 р. 11 м., Владик С., 4 р. 1 м., Родіон Ш., 4 р. 3 м.). або їх зображення відповідали категорії: «природа, людина, помешкання, рослини, транспорт». Серед них вияви вилися малюнки дітей з такими назвами, як: «Хмаринки», «Сонечко», «Автомобіль», «Сонечко і квіточки» тощо.

Варто зазначити, що дітям з високим рівнем прояву здатності застосовувати раніше набуті знання в нестандартних ситуаціях вдалося створити новий образ більш вищого ґатунку шляхом збереження початкової його цілісності за допомогою образних засобів мислення. Прикладом таких зображень вважаємо наступні: «Райдужний заєць» (Михайло Г., 5 р. 3 м.), «Повітряний змій» (Таня К., 5 р. 4 м.), «Віконечко і кораблик» (Лєра З., 4 р. 4 м.), «Блискавка і кісточка» (Артем І., 4 р. 5 м.).

Дошкільники з середнім рівнем здатності застосовувати раніше набуті знання в нестандартних ситуаціях за допомогою зображувальних та образних засобів змогли додати часткової новизни образу. Наприклад, зобразивши тюльпани жовтим кольором Даша П. (5 р. 6 м.), повідомила, що «на квіти пройшов золотий дощ – тепер і вони золоті».

Дошкільникам з низьким рівнем не вдалося створити жодного образу більш високого ґатунку на основі раніше набутих знань.

Крім того, серед молодших дошкільників під час виконання завдання була констатована найбільша кількість повторень. Тобто діти наслідували зображення одне одного, і, як наслідок, у загальній вибірці дитячих робіт простежується тенденція до багаторазових повторень назв малюнків.

На нашу думку, діагностика гнучкості мислення за субтестом «Малюнок» засвідчила недостатній рівень розвитку цього критерію винахідливості. Ми

вважаємо, що це пов’язане з низькою обізнаністю дітей з різними сферами життєдіяльності людини, обмеженістю їхнього світогляду.

Таким чином, під час діагностичного дослідження нами було виявлено 10% дітей старшого дошкільного віку з високим рівнем прояву гнучкості мислення, 45 % дітей – з середнім рівнем та 45% дошкільників – з низьким рівнем. При аналізі результатів діагностики молодших дошкільників ми не виявили жодної дитини з високим рівнем прояву гнучкості мислення (0%), 30% дітей – з середнім рівнем та 70% досліджуваних – з низьким рівнем.

Діагностичне дослідження гнучкості мислення за допомогою методики «Малюнок» засвідчило низький рівень прояву гнучкості мислення в дошкільників молодшого дошкільного віку та недостатній у старших дошкільників.

При оцінюванні рівня прояву ***самостійності*** під час застосуванні субтесту «Малюнок» основний акцент нами робився на самостійності під час створення сюжету малюнку, придумуванні назви до нього та доборі засобів художньої виразності.

Діагностуючи рівень прояву здатності діяти творчо без допомоги дорослого, ми констатували 20% старших дошкільників з високим рівнем прояву цього показника. Серед молодших дошкільників нами було констатовано лише 5% таких дітей. Малюнки дітей з високим рівнем прояву здатності діяти творчо без допомоги дорослого вирізнялися колоритністю зображення, складністю сюжету, високим емоційним забарвленням, наявністю фантастичних, самотужки створених образів. Високому рівню відповідали і назви малюнків, а саме: «Алея радості в парку» (Артем О., 5 р. 6 м.), «Райдужний заєць» (Михайло Г., 5 р. 3 м.), «Паска» (Ліза Я., 4 р. 2 м.), «Сонячно» (Надія К., 5 р. 5 м.) тощо.

Спостерігаючи за діяльністю старших дошкільників, ми помітили, що деякі з них приступають до виконання роботи тільки після того, як розпочнуть їхні товариші. Тобто для дітей залишається актуальним процес наслідування. Така ж само тенденція спостерігалася і при придумуванні назв малюнків. Кілька робот в контрольній групі мали однакову назву «Природа», оскільки діти наслідували один одного не тільки при виконанні завдання, а під час оголошення назви роботи.

Молодші дошкільники ще в більшій мірі наслідували одне одного, тому переважна більшість робіт має назву, пов'язану з сонцем. Тобто діти зобразили сонце, хмари, дощ, травичку, квіти. Але і при цьому вони зверталися за допомогою до дорослого, наприклад, добираючи колір трави або квітки.

Незначній частині дітей (20% старших дошкільників та 10% молодших) вдалося заповзятливо проявити ініціативу при зображенні незвичайних фантастичних образів. Наприклад, Владик С. (5 р. 1 м.), зображуючи футболістів, додав їм антени і промовив: «Нехай це будуть футболісти-інопланетяни». А Катя Б. (4 р. 2 м.), намалювавши будинок, зобразила під ним ніжки, додавши вголос: «А в мене будинок буде мандрувати тепер!».

Також нами було встановлено, що значна частина дітей (близько 40%) не спроможна дати адекватну оцінку власним зображенням.

У результаті нами було виявлено 10% дітей старшого дошкільного віку з високим рівнем прояву самостійності, 50% досліджуваних – з середнім рівнем та 40% дітей – з низьким рівнем. На основі аналізу результатів діагностичної роботи з дітьми молодшого дошкільного віку експериментальної групи ми виявили 5% дітей з високим рівнем прояву самостійності, 30% дітей – з середнім рівнем та 65% дошкільників – з низьким рівнем.

Таким чином, результати діагностики з використанням методики «Малюнок» засвідчили недостатній рівень прояву самостійності в дітей дошкільного віку.

Наступний субтест **«Білі кружечки»** також була спрямована на виявлення рівня прояву критеріїв винахідливості, зокрема ***евристичності.***

Споглядаючи два білих кружечки, більшість дітей (60%) висували прості ідеї – «колеса», «окуляри», «очі», «голови», «кульки», «м'ячі», «снігова баба», «тарілки», «яблука» тощо. Але були висунуті й досить оригінальні ідеї, серед них: «розетка», «спортивні кільця» (Артем О., 5 р. 6 м.), «дверна ручка», «вушка ножиць» (Владик С., 5 р. 1 м.), «сережки» (Настя М., 5 р. 4 м), «труба» (Таня К., 5 р. 4 м.), «пасочки» (Діана З., 5 р. 6 м.). Фантастичних образів під час виконання цього субтесту нами зафіксовано не було.

Головною причиною, на нашу думку, різниці в оригінальності відповідей є недостатнє вміння дітей виділяти суттєві ознаки предметів, бачити в знайомому щось нове і навпаки, відсутність навичок аналогізування, порівняння, абстрагування, класифікації – стратегічних тенденцій прояву творчості.

Спираючись на розроблену нами систему оцінювання, ми констатували досить низькі результати прояву евристичності в дошкільників. Старших дошкільників з високим рівнем евристичності ми виявили 10%, з середнім рівнем – 40%, з низьким – 35%. Серед молодших дошкільників нами було виявлено 5% дітей з високим рівнем прояву евристичності, 35% досліджуваних – з середнім рівнем та 60% дітей – з низьким рівнем.

Дошкільники з високим рівнем прояву евристичності виділяли раніше невідомі властивості у знайомих кружечках, продукуючи нестандартні відповіді, з легкістю виконували завдання, пропонуючи понад 15 відповідей, виявляли імпровізаційність, описуючи сфери їх застосування. Відповіді дошкільників з середнім рівнем прояву евристичності також вирізнялися оригінальністю, але при цьому діти вимагали більше часу на обдумування. Для дітей з низьким рівнем було характерним продукування назв предметів із найближчого оточення, довге обдумування відповідей, відсутність оригінальних ідей.

Ми вважаємо, що недостатньо високі результати прояву евристичності потребують спеціальної розвивальної роботи у формувальній частині нашого експериментального дослідження.

При діагностиці ***творчої уяви*** під час застосування субтесту «Білі кружечки» ми помітили, що діти в основному продукували образи з найближчого оточення (м’яч, голова, яблуко, кулька, сніжка тощо). Відносною новизною характеризувалися образи 15% старших дошкільників. Серед них варто відзначити наступні: «кришталевий виноград» (Владик С., 5 р. 1 м), «сонця, складені з пазлів» (Максим В., 5 р. 2 м.), «космічні ліхтарі» (Надя К., 5 р. 5 м.).

Також ми виявили 10% молодших дошкільників (діти з високим рівнем прояву здатності продукувати образи з відносною новизною), спроможних створювати

образи з відносною новизною («окуляри для снігової баба» (Катя Б., 4 р. 2 м.), «самовари для космонавтів» (Юля Д., 4 р. 5 м.)).

У результаті проведеної діагностичної роботи із застосування субтесту «Білі кружечки» нами не було виявлено жодної дитини з високим рівнем прояву здатності до фантазування (0%).

Діти з середнім рівнем прояву здатності до фантазування спроможні створювати фантастичні образи, але ці прояви є періодичними і нестабільними, тобто такими, що проявляються за певних умов. Наприклад, Михайло Г., 5 р. 3 м., створюючи черговий образ промовив: «це може бути космічний корабель, якщо його домалювати, а так нехай будуть фари».

Застосовуючи власну систему оцінювання рівня прояву творчої уяви ми отримали наступні результати: старших дошкільників з високим рівнем прояву творчої уяви нами було констатовано 10%, з середнім рівнем – 45% дітей, а з низьким – 45% досліджуваних. Аналіз результатів діагностики молодших дошкільників за допомогою субтесту «Білі кружечки» засвідчив такий розподіл дітей за рівнями: високому рівню прояву творчої уяви відповідає 5% малюків, середньому рівню – 35% дітей, а низькому рівню – 60% дошкільників.

Таким чином, результати діагностичної роботи із застосуванням методики «Білі кружечки» засвідчили складність щодо продукування дітьми словесних фантастичних образів, недостатній розвиток творчої уяви, що потребує проведення додаткової формувальної роботи з метою розвитку творчої уяви в дітей дошкільного віку.

Внесені нами модифікації до субтесту «Білі кружечки» надали можливості виявити не тільки рівень прояву **гнучкості мислення**, а й зафіксувати запропоновані дітьми варіанти застосування предметів.

Визначаючи рівень прояву здатності продукувати різні варіанти способів дій з предметами, ми помітили, що не всім дітям вдається запропонувати різні способи застосування предмета, побаченого в двох білих кружечках, наклеєних на темний картон. Більшість дітей (55% старших дошкільників та 70% дітей молодшого дошкільного віку) пропонували лише один варіант застосування предмету і

отримали 1 бал, що відповідає низькому рівню прояву цього показника. 30% дітей старшого дошкільного віку та 20% молодших дошкільників пропонували 2-3 варіанти застосування побаченого предмета. Їхні відповіді були оцінені нами в 2 бали (середній рівень). Лише 15% старших дошкільників та 10% дітей молодшого дошкільного віку виявили високий рівень щодо здатності продукувати різні варіанти способів дій з предметами, тобто їм вдалося назвати понад три таких варіанта. Наприклад, Діана З. (5 р. 6 м.) запропонував такі варіанти застосування побачених в двох білих кружечках тарілок: «тарілки для обіду людей», «тарілки, що грають в оркестрі», «літаючі тарілки для гри, де потрібно кидати одне одному», «літаючі тарілки, що в космосі». А Максим К. (4 р. 3 м.) запропонувала наступні варіанти застосування кульок: «повітряні кульки для прикрашання зали», «повітряні кулі, на яких можна злетіти в небо», «кульки, якими грають в лото», «кульки, які нанизують на нитку, щоб вийшла гірлянда».

Загалом, діагностуючи рівень прояву гнучкості мислення в дошкільників, ми констатували недостатній рівень прояву цього критерію винахідливості. Продукуючи варіанти застосування предметів, більшість дітей (понад 60%) називала предмети найближчого оточення («колеса», «очі», «голови», «м’ячі», «кульки» тощо). Це засвідчило низький рівень прояву гнучкості мислення в дошкільників.

Фантастичністю та значною віддаленістю від сфери повсякденного застосування відзначалися наступні названі дітьми предмети, а саме «острови», «літаюча тарілка», «гантелі», «турбіни літака», «ілюмінатори підводного човна», «тунелі поїздів», «апельсини», «зорі», «очі сови», «олівці в розрізі»», «серединки кошиків» тощо.

Таким чином, старших дошкільників з високим рівнем прояву гнучкості мислення нами було виявлено 5%, з середнім рівнем – 40% дітей, а з низьким рівнем – 55% досліджуваних. Здійснюючи аналіз результатів діагностики молодших дошкільників ми не виявили жодної дитини з високим рівнем прояву гнучкості мислення (0%), 25% дошкільників – з середнім рівнем та 75% дітей – з низьким рівнем.

Отже, констатовані нами результати діагностичного дослідження із застосуванням методики «Білі кружечки» також засвідчили недостатній рівень прояву гнучкості мислення в дітей дошкільного віку, що викликає необхідність застосування спеціальних формувальних заходів щодо розвитку гнучкості мислення як одного з критеріїв винахідливості.

Рівень прояву **самостійності** при застосуванні субтесту «Білі кружечки» визначався нами за здатністю дітей незалежно та творчо мислити, появляти ініціативу та впевненість в собі під час продукування задумів, спроможністю перетворювати предмети навколишньої дійсності на краще.

При діагностиці здатності дитини діяти творчо без допомоги дорослого важливим моментом для нас було з'ясувати чи спроможні дошкільники самостійно продукувати не тільки образи, що за аналогією схожі на два білих кружечки, а й надавати цим образам оригінальності та фантастичності щодо їх використання, пропонувати власне дитячі ідеї-винаходи.

Результати діагностичного дослідження засвідчили, що лише 10% старших дошкільників та 5% дітей дошкільного віку спроможні надати фантастичності запропонованим варіантам відповідей. Дошкільники з високим рівнем прояву цього показника самостійності без сторонньої допомоги продукували велику кількість (понад 15) оригінальних та фантастичних задумів, цілком самостійно висували незвичайні ідеї щодо застосування побачених у двох білих кружечках предметів.

Ідеї таких дошкільників, на нашу думку можна вважати дитячими винаходами. Вважаємо за потрібне навести кілька прикладів цих ідей: Надія К., вдивляючись у зображення білих кружечків, повідомила, що «це космічна розетка, до якої періодично прилітають космічні кораблі для підзарядки своїх двигунів». Таня К. (5 р. 4 м.) запропонувала наступну ідею: «це труба Всесвіту, в один отвір треба вилітати в космос, а з іншого повертатися на Землю». Ідея Лєри З. (4 р. 4 м.) також мала космічну тематику. Дівчинка в двох білих кружечках побачила «космічні світлофори, які людям здаються білими, а для інопланетян вони – червоного і зеленого кольору».

Значні частина дітей (40% старших дошкільників і 35% молодших) під час виконання завдання пропонували до 10 відповідей, що не вирізнялися оригінальністю, і при цьому постійно потребували втручання дорослого. Такі дошкільники виявили низький рівень прояву здатності діяти творчо без допомоги дорослого. У двох білих кружечках діти бачили об'єкти їхнього найближчого оточення, а саме: «м'ячі», «очі», «голови», «кульки», «керма» тощо. При цьому експериментатор вимушений був постійно наштовхувати дітей на нову думку, стимулювати до відповідей.

Оцінювати результати власної словесної творчості дошкільникам виявилося складніше. Це пояснюється відсутністю опредмеченого кінцевого продукту діяльності, який можна розглядати, сприймати на дотик, смак тощо. Тому на запитання експериментатора «чи є твоя відповідь незвичайною?» більшість дітей відповідала «так» (навіть якщо не відповідала цій вимозі), але ґрунтовного пояснення «чому?» (в чому її незвичайність?) надавало лише 15% дошкільників. Лише після втручання дорослого, за його допомоги діти змоги дати відповідь на це запитання. За результатами діагностики ми констатували 20% старших дошкільників та 10% молодших з високим рівнем прояву спроможності адекватно оцінювати результати власної діяльності.

Пояснюючи незвичайність власної відповіді про те, що «білі кружечки – це драбинка в небо», Діана З. (5 р. 6 м.) підкреслила той факт, що «насправді в небо летіти потрібно на літаку, а спіральна драбинка є казкової, вигаданою мною».

Отже, старших дошкільників з високим рівнем прояву самостійності нами було виявлено 10%, середньому рівню відповідало 50% досліджуваних, а низькому рівню – 40% дітей. Серед молодших дошкільників ми виявили 5% дітей з високим рівнем прояву самостійності, 35% дошкільників – з середнім рівнем та 60% дітей – з низьким рівнем.

Отже, констатовані за методикою «Білі кружечки» результати рівня прояву самостійності засвідчують необхідність запровадження формувальної роботи щодо розвитку цього критерію винахідливості.

Субтест «Звичайні предмети» відноситься до методик, що виявляють рівень розвитку дивергентного мислення – вміння швидко висувати нові ідеї, продукувати оригінальні задуми. Застосування цієї методики дало нам змогу діагностувати рівень прояву ***евристичності*** в дошкільників.

Дітям необхідно було запропонувати різні варіанти застосування предметів (олівця, газети, хустина – молодший дошкільний вік; парасолька, мотузка, дзеркало – старший дошкільний вік).

Високий рівень вміння імпровізувати під час продукування різних варіантів застосування предметів виявили 10% старших дошкільників. Дітям вдавалося називати кілька різних варіантів застосування одного і того ж предмета за рахунок уявного додавання йому нових якостей або ознак. Наприклад, дошкільники продукували такі імпровізації: «парасолька допомагає сховатися від дощу; від вовка; на ній, як на каруселі можна катати ляльок; зробити халабуду, будиночок, вітрила тощо».

Також ми з'ясували, що діти з високим рівнем прояву здатності з легкістю виконувати завдання за короткий проміжок часу, без обдумувань продукували різні оригінальні варіанти застосування предметів (до більше 5 варіантів одного з предметів), діти з середнім рівнем пропонували понад 3 відповіді, при цьому спостерігаються незначні паузи під час придумування наступного варіанту відповіді, малята з низьким рівнем пропонують однин-два або жодного варіанта, під час виконання завдання наявні затяжні паузи при обдумуванні відповіді.

Наприклад, Михайло Г. (5 р. 3 м., високий рівнем прояву здатності з легкістю виконувати завдання) без обдумувань запропонував наступні варіанти застосування мотузки: «зробити місток через річку; врятувати людину в морі; підвисити новорічну іграшку; зробити гойдалку; зв'язати пошкоджену гілку на дереві; ходити по ній на фізкультурі». А Ліза Я. (5 р. 5 м., низький рівень) запропонувала лише один варіант застосування парасольки – «ховатися від дощу».

За результатами діагностики із застосування методики «Звичайні предмети» старших дошкільників з високим рівнем прояву евристичності нами було виявлено 10%, з середнім рівнем – 45% досліджуваних, а з низьким рівнем – 45% дітей.

Молодших дошкільників з високим рівнем прояву евристичності нами констатовано не було (0%), з середнім рівнем – 45% дітей, а з низьким рівнем – 55% дітей.

Результати субтесту «Звичайні предмети» засвідчили, що діти з високим рівнем евристичності спроможні з легкістю продукувати значну кількість (понад 5 варіантів) застосування одного й того ж предмета в непередбачуваних або нестандартних обставинах, імпровізувати при створенні нових способів застосування предметів, додавати їм несподіваних ознак або властивостей, які розширюють можливості застосування предметів. Досліджувані з середнім рівнем також здатні називати кілька варіантів (3-5) незвичайного застосування предметів, імпровізувати під час продукуванні способів їх застосування, але при цьому потребують незначного обдумування варіантів відповідей. Для дітей з низьким рівнем прояву евристичності характерне продукування одного-двох прямих способів використання предмету за призначенням («парасолька» – «ховатися від дощу або сонця», «газета» – «читати, купувати» тощо), виконання завдання супроводжується затяжними паузами при обдумуванні способів застосування предметів, запропонованих експериментатором..

На нашу думку, недостатньо високі результати прояву евристичності як критерію винахідливості підтверджують необхідність застосування спеціально організованих розвивальних заходів щодо активізації такого внутрішнього чинника як *цінування дитиною власної системи правил розв'язання завдань, отриманої шляхом трансформації старих способів дій у нові.*

В основу оцінювання рівня прояву ***творчої уяви*** за наступною методикою «Звичайні предмети» нами було покладено здатність дошкільників знаходити незвичайні варіанти застосування запропонованих предметів, які раніше ніхто не використовував.

Як і передбачалося нами, словесне виконання завдання ускладнило процес продукування дітьми фантастичних образів. Відповіді багатьох дошкільників (45%) характеризувалися затяжними паузами під час їх обдумування, деяким дітям (35% старших дошкільників та 60% молодших) не вдалося запропонувати більше двох простих варіантів застосування запропонованого предмету.

За результатами діагностичної роботи ми виявили 15% старших дошкільників з високим рівнем прояву здатності створювати образи з відносною новизною. Серед дітей молодшого дошкільного віку таких малят було виявлено 5%. Варіанти відповідей дітей з високим рівнем прояву здатності створювати образи з відносною новизною характеризувалися надаванням предмету певних ознак або властивостей, які робили його застосування незвичайним. Наприклад, Михайло Г. (5 р. 3 м.) запропонував з мотузки «зробити місток для кішки для переходу на інший берег річки», а дзеркало потрібне для того, «щоб прикріпити до нього квіточку». Таня К. (5 р. 4 м.) застосувала б парасольку як «карусель для ляльок», а Артем О. (5 р. 6 м.) запропонував «на дзеркалі малювати милом».

Щодо продукування фантастичних образів, то нам не вдалося констатувати жодної дитини з високим рівнем прояву цього показника. Але досліджувані з середнім рівнем прояву здатності фантазувати періодично продукували подібні образи, що в свою чергу позитивно вплинуло на загальний бал оцінки творчої уяви.

Результати діагностики з використання методики «Звичайні предмети» констатували 15% дітей старшого дошкільного віку з високим рівнем прояву творчої уяви, 50% досліджуваних – з середнім рівнем прояву цього показника та 35% дітей – з низьким рівнем. При діагностичному дослідженні молодших дошкільників нами було виявлено 5% дітей з високим рівнем прояву творчої уяви, 30% досліджуваних – з середнім рівнем та 65% дошкільників – з низьким рівнем.

На нашу думку, найбільш яскравий прояв творчої уяви виявили діти в таких відповідях, як: «мотузка» – «ніби по чарівному дереву залізти на хмарину» (Михайло Г., 5 р. 3 м.), «зловити золоту рибку і замовити їй бажання» (Слава М., 5 р. 1 м.), «запрягти крилатого коня» (Діана З., 5 р. 6 м); «парасолька» – (стріляти, як із лазерної зброї у «Зіркових війнах» (Максим В., 5 р. 2 м.).

Не зважаючи на деякі прояви вміння дошкільників створювати фантастичні образи, проведення діагностичного дослідження констатувало недостатній рівень прояву творчої уяви. На нашу думку, активізуючи такий внутрішній чинник розвитку винахідливості як *інтерес дитини до перетворення навколишньої дійсність на краще шляхом створення нових, раніше не існуючих у досвіді*

дошкільника образів чи предметів, ми сприятимемо розвитку винахідливості дітей дошкільного віку.

Ми вважаємо, що під час застосування субтесту «Звичайні предмети» діти спроможні розкрити свої потенційні можливості щодо прояву ***гнучкості мислення***, продукуючи різноманітні варіанти застосування конкретних предметів у будь-яких, навіть фантастичних, ситуаціях.

Високий рівень прояву такого показника гнучкості мислення як здатність продукувати різні варіанти способів дій з предметами вдалося виявити лише у 15% дітей старшого дошкільного віку та у 10% молодших дошкільників. Наприклад, Владик С. (5 р. 1 м.) запропонував такі варіанти застосування «мотузочки» з фантастичним забарвленням образу, як: «запрягти коней для Діда Мороза», «вилізти на хмарину», «впіймати літаючу корову», «розкрутити так, щоб була завірюха», «пройти, як по місточку, над палаючим морем», «впіймати Золоту рибку». А Катя Б.(4 р. 2 м.) також назвала більше п’яти подібних варіантів застосування предмету, а саме: «хустинка» – «як скатерка-самобранка», «показувати фокуси», «зав’язати вузлик, щоб не забути щось», «зробити хвоста, як у дракона», «накрити Людожера, що перетворився на мишку».

Під час аналізу результатів діагностичного дослідження ми звертали увагу на те, чи здатні дошкільники створити за допомогою уявних засобів мислення незвичайні варіанти застосування предметів, при цьому не порушити їх цілісності.

Нами було виявлено лише 10% старших дошкільників з високим рівнем прояву спроможності застосовувати раніше набуті знання, вміння та навички в нестандартних ситуація. Діти продукували понад 5 подібних варіанти застосування запропонованого предмету.

Спираючись на розроблену нами систему оцінювання гнучкості мислення, ми констатували 10% дітей старшого дошкільного віку з високим рівнем появу гнучкості мислення, 35% дітей – з середнім рівнем та 55% дошкільників – з низьким рівнем. За результатами діагностичного дослідження молодших дошкільників з високим рівнем прояву гнучкості мислення ми не виявили жодного (0%), 30% дітей – з середнім рівнем та 70% дошкільників – з низьким рівнем.

Отже, низький рівень прояву гнучкості мислення за результатами застосування діагностичної методики «Звичайні предмети» констатує необхідність застосування формувальних заходів щодо розвитку гнучкості мислення як одного з критеріїв винахідливості.

Таким чином, констатовані нами результати діагностичного дослідження гнучкості мислення засвідчили недостатній прояв *прагнення дошкільників переосмислювати функції об'єктів з метою використання їх у новій якості*, що негативно впливає на рівень прояву винахідливості в дошкільників. На нашу думку, активізація цього внутрішнього чинника під час формувальної частини експерименту сприятиме розвитку винахідливості дітей дошкільного віку.

Застосування субтесту «Звичайні предмети» з метою діагностики рівня прояву ***самостійності*** в дошкільників дало нам можливість оцінити не лише творчий потенціал дітей, а й наявний рівень уміння діяти самостійно, ініціювати без спонукань дорослого різні варіанти застосування одного й того ж предмета, здійснювати самоконтроль у процесі продукування задумів, адекватно оцінювати результати творчої діяльності, які були відображені лише у словесній формі, а саме: чи вдалося запропонувати нові та незвичайні варіанти застосування знайомих предметів.

На відміну від попереднього субтесту дошкільники продукували варіанти застосування не вигаданих, а запропонованих експериментатором у словесній формі предметів. Відсутність наявних предметів викликала певні складнощі під час висування дітьми пропозицій щодо їхнього застосування.

Нами було констатовано, що переважна більшість дітей (понад 80%) пропонували прямі варіанти застосування предметів. Прикладом цьому є наступні пропозиції малят: «газета» – «читати, дивитися програму телебачення, забирати з поштової скриньки, купувати» або «олівці» – «малювати, писати літери, викладати з коробки, точити».

Також наші спостереження засвідчили, що при незначній допомозі експериментатора, який запропонував свій незвичайний варіант застосування предмету («парасолька – це чарівна карусель, на якій весело катаються іграшки»),

діти почали пропонувати власні оригінальні та фантастичні відповіді. Це свідчить про те, що діти (особливо молодші дошкільники) під час творчої діяльності потребують допомоги з боку дорослого, тобто є недостатньо самостійними.

За результатами діагностичного дослідження ми констатували, що лише 10% дітей старшого дошкільного віку та 5% молодших дошкільників виявили високий рівень здатності діяти творчо без допомоги дорослого. Ці діти самотужки придумували різні варіанти застосування запропонованих експериментатором предметів, продукуючи при цьому фантастичні образи. Наприклад, Артем О. (5 р. 6 м.) висунув ідею про те, що «парасолька – це лазерна зброя для Зіркових воєн», а Вероніка А. (3 р 11 м.) запропонувала відповідь, що «олівці – це ключі до казкового Палацу».

Ми вважаємо, що створенню подібних винаходів сприяє *потреба дитини у творчому самовираженні*, в основі цього чинника лежить самостійність як один із критеріїв винахідливості. Нами було з'ясовано, що дітям, які здатні діяти творчо без допомоги дорослого (або за незначного втручання педагога) може бути притаманним високий рівень прояву вміння виявляти ініціативні дії.

Наприклад, Таня К. (5 р. 4 м.), яка має середній рівень прояву здатності діти творчо без допомоги дорослого, виявила високий рівень вміння виявляти ініціативні дії. Дівчинка під час висування ідеї, що «на парасольці можна літати» промовила: «Я б хотіла, щоб вночі Добра Фея літала на парасольці і дарувала слухняним дітям цукерки». А Валерія А. (4 р. 4 м., середній рівень прояву здатності діяти творчо без допомоги дорослого) запропонувала наступну ідею: «якби було добре, щоб літачок, зроблений з газети, прилетів до мами і передав їй, що я чекаю на неї». Наші спостереження засвідчують, що діти прагнуть виконати завдання якомога краще, отримати схвалення від експериментатора і в більшості випадків здатні оцінювати результати діяльності своїх товаришів краще, ніж власні. Тобто, малята не завжди адекватно реагують на зауваження дорослого, ображаються, відмовляються виконувати завдання далі. Таким чином, ми виявили лише 15% старших дошкільників та 10% молодших дошкільників, яким вдалося адекватно оцінити результати власної вербальної творчості, виявити вимогливість до власних задумів,

позитивно реагували за зауваження дорослого, критично ставилися до своїх недоліків у відповідях.

Варто зауважити, що діти, які запропонували фантастичні ідеї з допомогою дорослого (з середнім рівнем прояву здатності діяти творчо без допомоги дорослого) і при цьому змогли дати адекватну оцінку результатам своєї словесної творчості, не ображаючись на зауваження експериментатора, також отримали високий рівень прояву спроможності адекватно оцінювати результати власної діяльності. Наприклад, Богдан М. (5 р. 4 м.), відповідаючи на запитання: «Що незвичайного з тому, що мотузкою прив'язують коня?» зауважив: «Нічого незвичайного. Всі у нас в селі прив'язують коней». Але після допомоги експериментатора, який запитав: «А що повинно трапитися з конем, щоб ситуація була незвичайною?», хлопчик відповів: «У коня повинні вирости крила, і за допомогою мотузки його можна буде впіймати і прив'язати».

Вважаємо за потрібне навести приклади відповідей дітей з низьким рівнем здатності адекватно оцінювати результати власної діяльності, серед яких наступні: Лєра Б. (5 р. 2 м.) вважала усі свої відповіді незвичайними. Але коли дівчинку запитали: «чому саме вони незвичайні?», Лєра сказала: «не знаю». А Мирослава Г. (5 р. 3 м.) вважала незвичайними власні стандартні відповіді, тому що «довго думала». Застосовуючи розроблену нами систему оцінювання під час проведення діагностичного дослідження з використанням субтесту «Звичайні предмети», ми виявили 15% дітей старшого дошкільного віку з високим рівнем прояву самостійності, 50% дітей – з середнім рівнем та 35% дошкільників – з низьким рівнем. За результатами діагностичної роботи з молодшими дошкільниками ми констатували 5% дітей з високим рівнем прояву самостійності. Середньому рівню при цьому відповідало 40% досліджуваних, а низькому рівню – 55% дошкільників.

Отже, недостатньо високі результати діагностики рівня прояву самостійності підтвердили необхідність запровадження заходів формувальної роботи щодо активізації *такого внутрішнього чинника розвитку винахідливості як потреба дошкільника у творчому самовираженні*.

Підводячи підсумки діагностичної роботи щодо виявлення особливостей прояву винахідливості та визначення внутрішніх чинників її розвитку в дітей молодшого і старшого дошкільного віку, ми констатуємо недостатній рівень їх сформованості, що, загалом, негативно впливає на розвиток винахідливості дошкільника. Показники (у відсотках) (Додаток Р) та усереднені показники рівня прояву евристичності, творчої уяви, гнучкості мислення та самостійності були нами занесені до зведених таблиць (Додаток С). До зведених таблиць (табл. 2.2, табл. 2.3) занесені показники (у відсотках) рівня прояву винахідливості дітей експериментальних і контрольних груп за всіма критеріями, отримані в результаті діагностичної роботи із застосуванням вищеозначених методик діагностики винахідливості.

Таблиця 2.2

Розподіл дітей за рівнем розвитку винахідливості

Вік	**Рівні прояву винахідливості (%)**					
	Низький		**Середній**		**Високий**	
	ЕГ	**КГ**	**ЕГ**	**КГ**	**ЕГ**	**КГ**
Молодший дошкільний вік	**58**	56	**37**	39	**5**	5
Старший дошкільний вік	**44**	43	**44**	45	**12**	12

Усереднені показники рівня прояву винахідливості подано в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Рівень прояву винахідливості за основними її критеріями (в балах)

Критерії винахідливості (Х сер.)	**Вік**			
	Молодший дошкільний вік		**Старший дошкільний вік**	
	ЕГ	**КГ**	**ЕГ**	**КГ**
Творча уява	**16,25**	15,65	**18,1**	17,2
Евристичність	**17,2**	17,2	**22,05**	21,15
Гнучкість мислення	**10,9**	9,95	**12,05**	11,95
Самостійність	**18,35**	17,45	**18,9**	19,1
Х сер.	**62,7**	60,25	**71,1**	69,4

Орієнтуючись на середні показники рівня прояву винахідливості, ми вважаємо, що старші дошкільники експериментальної і контрольної групи мають приблизно однаковий рівень щодо прояву винахідливості: розбіжність складає лише 0,55 бали на користь малят експериментальної групи, а молодші дошкільники експериментальної групи у своєму розвитку випереджають дітей контрольної групи на 5,35 бали.

Для молодших дошкільників виявився характерним нижчий рівень прояву винахідливості за всіма її критеріями, ніж у старших дошкільників на 13,4% (8,4 бали). Особливо низькими є показники за критерієм гнучкості мислення (понад 50% дітей з низьким рівнем) та евристичності (понад 40% малюків з низьким рівнем) в дітей молодшого дошкільного віку. Незначні переваги (близько 10%) констатовані за критеріями творчої уяви та самостійності.

Старші дошкільники продемонстрували нижчий рівень прояву гнучкості мислення (близько 40% дітей з низьким рівнем) та самостійності (30% старших дошкільників) порівняно з іншими критеріями винахідливості.

Варто зауважити, що, загалом, рівень прояву винахідливості, як у молодших, так і у старших дошкільників виявився низьким. Тому вважаємо за необхідне провести посилену формувальну роботу щодо покращення рівня прояву винахідливості в дітей цих вікових категорій.

На основі аналізу результатів діагностичної роботи ми виокремили такі **типи винахідливості**:

1. *Продуктивна винахідливість* проявляється під час художньої праці, образотворчої, музично-ритмічної діяльностей тощо, коли результатом є конкретний нестандартний продукт – виріб, малюнок, рух та інші.
2. *Словесна винахідливість* виявляється у процесі словесного продукування дітьми нових способів застосування предметів, словотворенні та під час складання віршів.
3. *Предметна винахідливість* виявляється під час сюжетно-рольових та будівельно-конструктивних ігор дошкільників у вигляді нестандартного

застосування предметів-замінників, створенні унікальних споруд або приладів, яких не існувало раніше тощо.

4. *Соціальна* винахідливість як здатність дошкільників створювати і використовувати нові прийоми у спілкуванні з оточуючими людьми (віднаходити потрібні засоби спілкування, які сприятимуть досягненню мети – визнання у групі ровесників, схвалення з боку дорослого, отримання статусу лідера або бажаної ролі в грі та інше).

Беручи до уваги виділені нами типи винахідливості, ми з'ясували, що діти з високим рівнем прояву винахідливості виявляють високий рівень в усіх видах діяльності. Для дошкільників з середнім рівнем характерні прояви високого рівня винахідливості в одному з видів діяльності (наприклад, словесної винахідливості) та низького в іншому (наприклад, предметної винахідливості).

До таблиці 2.4 нами занесені результати (у відсотках) прояву кожного з типів винахідливості дітей з середнім рівнем.

Таблиця 2.4

Розподіл дітей за типами винахідливості

Типи винахідливості	**Молодший дошкільного вік (у %)**		**Старший дошкільний вік (у %)**	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Продуктивна	30	25	30	35
Словесна	15	20	25	20
Предметна	45	50	30	35
Соціальна	10	5	15	10

При цьому ми з'ясували, що словесна винахідливість більше притаманна дівчаткам (55% дівчаток, 45% хлопчиків), а предметна – хлопчикам (40% дівчаток, 60% хлопчиків). Продуктивна винахідливість проявляється в однаковій мірі, як у дівчаток, так і у хлопчиків (по 50%), а соціальна винахідливість притаманна лише 15% усіх дітей досліджуваної групи, серед яких 10% дівчаток та 5% хлопчиків.

Вважаємо, що ці особливості потребують диференційованого врахування у процесі подальшої формувальної роботи.

Окрім цього, аналізуючи результати діагностичного дослідження рівня прояву винахідливості дошкільників, ми констатували 12% дітей старшого дошкільного віку та 5% молодших дошкільників, спроможних створювати дитячі винаходи високої якості (для старших дошкільників – винахід-інтеграція, винахід-відкриття; для молодших дошкільників – винахід-модифікація, винахід-інтеграція, винахід-відкриття). Ми з'ясували, що дітям молодшого дошкільного віку з середнім рівнем прояву винахідливості притаманна здатність продукувати такі види винаходів, як винахід-доповнення (52%), винахід-незвичне застосування (43%). Старші дошкільники з високим рівнем спроможні продукувати більш складніші винаходи, а саме: винахід-інтеграція (6%) та винахід-відкриття (5%). Діти старшого дошкільного віку з середнім рівнем продукували винаходи меншої складності, а саме: винахід-доповнення (38%), винахід-незвичне застосування (32%), винахід-модифікація (20%).

Варто зазначити, що відповіді та вироби дітей, які характеризувалися високим та середнім рівнями прояву винахідливості, ми вважаємо дитячими винаходами. Серед них наступні:

- *Субтест «Закінчи малюнок»:* Артем О. (5 р. 6 м.) зобразив «жало бджоли, яке саме літає» (винахід-модифікація), Таня К. (5 р. 4 м.) – «чарівний чобіток, який приносить удачу» (винахід-модифікація), Діана З. (5 р. 6 м.) – «вікно в космос» (винахід-відкриття).
- *Субтест «Малюнок»:* Катя Б.(4 р. 2 м.) – «Блискавка і кісточка», Артем І. (4 р. 5 м.) – «Будиночок на ніжках» тощо. В цих зображеннях простежуються елементи винаходу: «під час блискавки кісточка перетворюється на корівку» *(винахід-модифікація*, а будинок може рухатися, «бо має ніжки, в ньому можна мандрувати» *(винахід-доповнення)*.
- *Субтест «Білі кружечки»:* Діана З. (5 р. 6 м.) – «Круглі сходинки в небо» *(винахід-відкриття)*, Влад С. (5 р. 1 м.) – «кнопки для виготовлення морозива» *(винахід-модифікація)*, Артем О. (5 р. 6 м.) – «Білі апельсини з Марса» *(винахід-модифікація),* Максим В. (5 р. 2 м.) – *«велосипед з дзеркальними колесами»* (винахід-доповнення) тощо. Винаходами молодших дошкільників вважаємо такі відповіді, як: Лєра З. (4 р. 4 м.) – «космічні світлофори» *(винахід – незвичне застосування)*, Юля Д. (4 р. 5 м.) – «Самовари для космонавтів» *(винахід-незвичне застосування)*, Вероніка А. (3 р. 11 м.) – «Печатки Діда Мороза» *(винахід-незвичне*

застосування), Катя Б. (4 р. 2 м.)– «яблука для злих людей: якщо їх з'їсти, то виростуть великі вуха» (*винахід-модифікація*).

- Субтест «Звичайні предмети»: «Парасолька» – «захистити товариша від бандитів, ніби шпагою» (Михайлик Г., 5 р. 3 м.); «мотузка» – «зробити переправу через річку» (Михайлик Г., 5 р. 3 м.), «залізти на хмарину» (Віталік М., 5 р. 4 м.), «дзеркало» – «намалювати на ньому картину помадою» (Максим В., 5 р. 2 м.) та інші. У таких відповідях, на нашу думку, простежуються елементи дитячих винаходів (Г. С. Альтшуллер, М. М. Рубінштейн). Ці винаходи ми відносимо до таких типів, як *винахід-модифікація та винахід-незвичне застосування*.

Результати діагностичної роботи щодо виявлення дитячих винаходів різних видів у дошкільників з середнім та високим рівнями прояву винахідливості занесені до таблиці 2.5 (у відсотках).

Таблиця2.5

Кількісна характеристика дитячих винаходів

Види дитячих винаходів	**Кількість винаходів молодших дошкільників (у %)**		**Кількість винаходів старших дошкільників (у %)**	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Винахід-доповнення	52	54	38	36
Винахід-незвичне застосування	43	44	32	34
Винахід-модифікація	5	2	20	25
Винахід-інтеграція	0	0	5	5
Винахід-відкриття	0	0	5	0

Таким чином, ми вважаємо, що діагностична робота констатувального експерименту продемонструвала результати, які засвідчили недостатній рівень прояву винахідливості в дітей, як молодшого, так і старшого дошкільного віку за всіма її критеріями та показниками. А це, в свою чергу, спонукає нас до запровадження ефективних заходів формувальної роботи щодо активізації внутрішніх чинників розвитку винахідливості, в основу яких нами були покладені такі критерії, як евристичність, творча уява, гнучкість мислення та самостійність.

Беручи до уваги визначені нами критерії винахідливості, внутрішніми чинниками розвитку означеної властивості вважаємо наступні: цінування дитиною власної системи правил розв'язання завдань; інтерес дошкільника до перетворення навколишньої дійсність шляхом створення нових, раніше неіснуючих у досвіді дитини образів чи предметів; прагнення дитини переосмислювати функції об'єктів з метою використання їх в новій якості; потреба дошкільника у творчому самовираженні.

На нашу думку, запровадження ефективної програми активізації внутрішніх чинників розвитку винахідливості сприятиме підвищенню рівня прояву винахідливості дошкільників експериментальних груп.

Беручи до уваги, виокремленні нами у процесі теоретико-методологічного аналізу літератури критерії винахідливості, психологічні чинники її розвитку та види дитячих винаходів, а також, враховуючи виділені під час констатувального експерименту за результатами діагностичної роботи типи винахідливості, ми створили власну психологічну модель розвитку винахідливості дітей дошкільного віку.

Теоретико-експериментальна модель розвитку винахідливості дошкільників зображена на рис. 2.2.

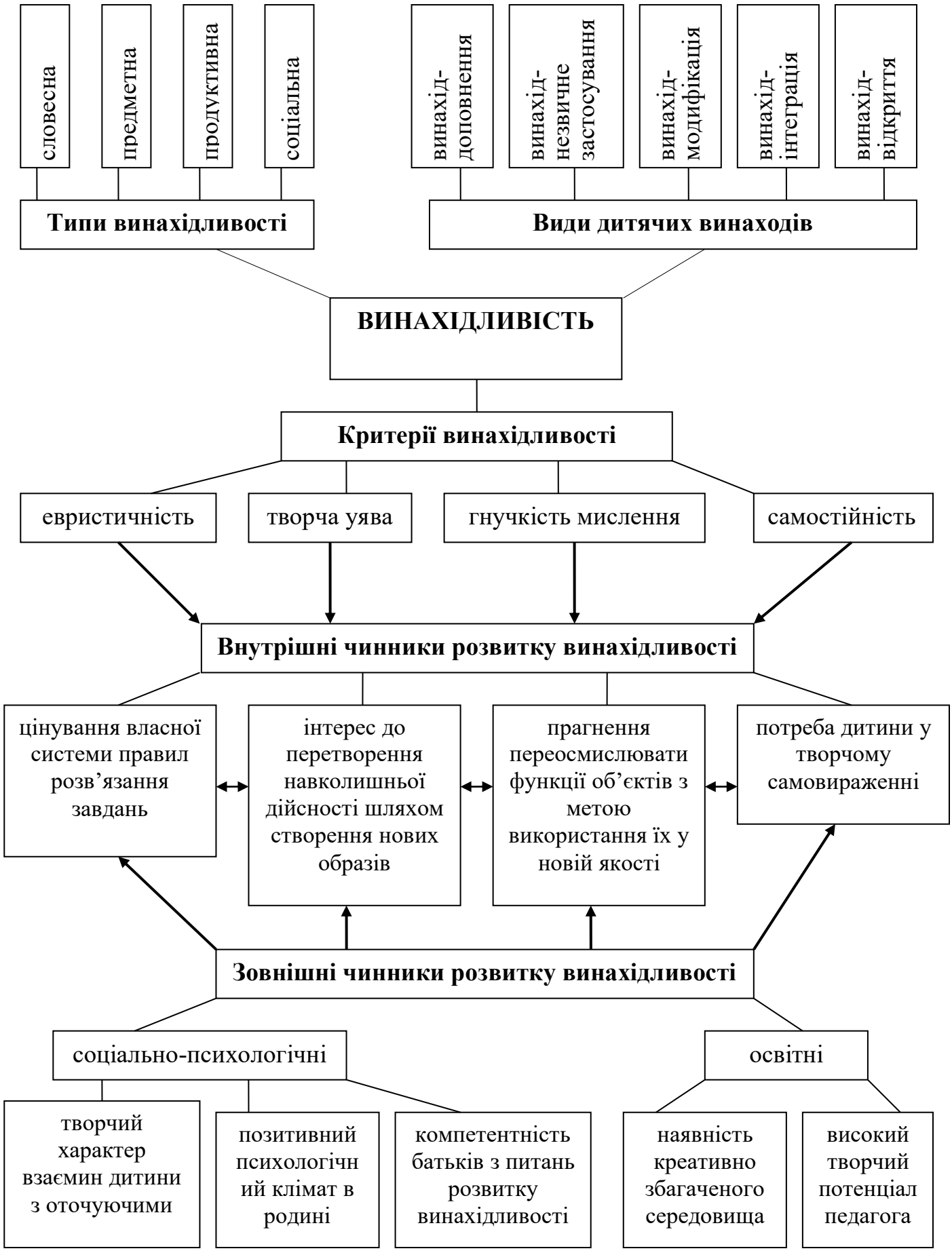

Рис. 2.2 **Теоретико-експериментальна модель розвитку винахідливості дошкільників**

З рисунку 2.2 видно, що, центральне місце у створеній моделі займає винахідливість як особистісна властивість. Також у моделі відображено критерії винахідливості (евристичність, творча уява, гнучкість мислення та самостійність), що утворюють основу внутрішніх чинників її розвитку, показано змістове наповнення внутрішніх і зовнішніх чинників та роль зовнішніх в активізації внутрішніх чинників розвитку винахідливості.

Таким чином, створена нами модель розвитку винахідливості є своєрідним відображенням взаємозв'язку та взаємовпливу внутрішніх та зовнішніх чинників розвитку винахідливості дітей дошкільного віку.

2.3. Аналіз експериментальних даних вивчення зовнішніх чинників розвитку винахідливості дітей дошкільного віку

Наступний напрямок нашого психодіагностичного дослідження передбачав, вивчення **зовнішніх** чинників розвитку винахідливості дошкільників, серед яких виділяємо **соціально-психологічні та освітні.** Методами вивчення було визначено наступні: спостереження, бесіди з батьками, соціально-орієнтовані субтести Тесту «Творчість», анкетування, тестування, аналіз планів навчально-виховної роботи.

Проводячи спостереження за діяльністю та поведінкою малят, їхніми взаєминами з однолітками, ми з'ясували, що дошкільники (60%) не завжди можуть знайти порозуміння з товаришами. Під час виникнення конфліктних ситуацій діти проявляють агресивність, вдаються до сварок, а інколи навіть докладають фізичних зусиль, щоб відстояти свою точку зору або отримати бажане. Наприклад, під час чергування в їдальні дві дівчинки старшого дошкільного віку не змогли визначитися, хто з них буде розставляти чашки. Спочатку дівчатка почали голосно сперечатися, а потім навіть штовхатися, в результаті конфліктуючі розбили одну чашку. Після запитання вихователькі: «Чому так сталося?», дівчатка гнівно подивилися одна на одну і майже в один голос промовили: «це вона мені не давала розставити чашки, а я перша хотіла…».

Під час спостереження за самостійною ігровою діяльністю старших дошкільників на прогулянці ми звернули увагу на те, що кілька хлопчиків, які грали в кеглі, почали сварити одного з граючих Женю Є. (5 р. 1м.), оскільки той порушив правила гри (кинув кеглю з меншої відстані). Хлопчик почав плакати. Це викликало неоднозначну реакцію однолітків: діти почали сміятися і говорити образливі слова. Конфліктну ситуацію змогла розв'язати лише вихователька. Після того, як діти заспокоїлися, педагогом була проведена морально-етична бесіда з усіма дітьми на тему «Друзів май і не ображай».

Такі випадки, на нашу думку засвідчують невміння частини дітей створювати і використовувати нові ефективні прийоми спілкування з оточуючими людьми для

отримання бажаного результату, знаходити взаєморозуміння під час вирішення проблемної ситуації, підвищену агресивність, низькі соціальні контакти.

За результатами спостережень ми констатували, що кількість конфліктів у старших дошкільників на 10% перевищує кількість конфліктів дітей молодшого дошкільного віку. На нашу думку, це пов'язане з розширенням сфери спілкування малят, впливом засобів масової інформації, комп'ютерних ігор, до яких старші дошкільники мають більш вільний доступ, ніж молодші дошкільники.

Таким чином, наші спостереження підтвердили припущення про те, що більшість дошкільників (65%) мають недостатньо розвинені навички соціальних контактів, комунікабельності, багато з них агресивно налаштовані, вороже ставляться до інших й до життя, виявляють невпевненість у собі. Це підкреслює той факт, що дошкільники недостатньо розуміють себе і своє місце серед інших людей, не здатні виявляти толерантність та повагу до ближнього, що в свою чергу негативно впливає на розвиток винахідливості в дітей дошкільного віку.

На нашу думку, саме винахідлива дитина, якій притаманні допитливість, гнучкість й варіативність думки, оригінальність й самостійність у вирішенні завдань, гарний настрій та почуття гумору, здатна творчо співіснувати й співпрацювати з оточенням, змінювати й покращувати його.

Для більш якісної діагностики рівня прояву творчого ставлення до оточуючих, яка лежить в основі соціально психологічних чинників, що впливають на розвиток винахідливості в дошкільників, ми застосували модифіковану методику «Автопортрет» тесту «Творчість».

Автори тесту «Творчість» виокремили специфічний вид творчості – соціальну творчість, яка проявляється у вмінні дитини налагодити доброзичливі взаємини з оточуючими шляхом творчого вміння розуміти інших, йти на компроміс, знаходити вихід з конфліктних ситуацій тощо [65; 5] .

Модифікована методика «Автопортрет» допомогла нам констатувати рівень уявлення дошкільника про себе, те, наскільки дитина розуміє сама себе і своє місце в соціумі, відношення інших людей до себе, чи здана виявляти творчість у ставленні до навколишнього світу.

Аналізуючи результати цього тесту ми констатували, що для більшості дітей молодшого дошкільного віку був характерним схематичний тип малюнка. Такий тип зображення характеризує особу інтелектуального складу, для якої важливі загальні уявлення про предмети та явища.

Трактуючи елементи зображення, ми встановили загальну картину уявлення кожної дитини про себе (Додаток Т).

Нами було констатовано, що для 50% дітей молодшого дошкільного віку характерна конфліктність у взаєминах з оточенням. При цьому 5% дітей експериментальної групи взагалі не мають чіткого уявлення про себе. В контрольній групі цей показник відповідав 15%. Більшість молодших дошкільників (70%) є екстравертами у своєму ставленні до навколишньої дійсності. Тобто діти відкриті до спілкування, прагнуть розширювати та зміцнювати контакти з оточуючими, що є позитивним моментом у розвитку винахідливості. Але нами було з'ясовано, що близько 40% дітей мають невпевненість у собі, що стає перепоною для шляху до налагодження позитивних соціальних контактів. Важливим моментом, на нашу думку є те, що 35% молодших дошкільників прагнуть до хоробрості та незалежності. Таке прагнення є поштовхом для подальшого прояву творчого ставлення дітей до навколишнього світу, прояву винахідливості.

Загалом, результати діагностики рівня прояву соціальної творчості засвідчили той факт, що діти молодшого дошкільного віку мають низькі соціальні контакти, хоча в більшості прагнуть до їх встановлення. Стосовно старших дошкільників ми констатували дещо інші показники рівня прояву творчого ставлення до оточення. Нами було констатовано, що конфліктність цієї вікової категорії перевищує конфліктність дітей попередньої на 15%, тобто становить 65%.

Як уже і зазначалося нами раніше, це пов'язано з розширенням соціальних контактів старших дошкільників, перенасиченням різноманітною інформацією, невмінням встановлювати контакти, підвищеною агресивністю малят на фоні недостатньої уваги з боку батьків й отримання негативної інформації із засобів масової інформації.

Більшість старших дошкільників (65% дітей) за результатами нашого дослідження, виявилися екстравертами, тобто малята спрямовані назовні, мають бажання контактувати, спілкуватися з іншими, 45% з них прагнуть до хоробрості та набуття сили. Такі показники є сприятливим фоном для розвитку винахідливості в дошкільників.

Серед усіх дітей молодшого дошкільного віку лише 10%, а серед старших дошкільників – 5% досліджуваних, запропонували метафоричне зображення. Цей тип зображення характеризує дітей з розвиненою фантазією, високим рівнем творчих здібностей, почуттям гумору. Діти зобразили себе у вигляді різних предметів або персонажів казок (Славік М., 5 р. 1 м. – «шафа», Лєра К., 4 р. 6 м. – «колобок», Лєра З., 4 р. 4 м. – «снігова баба ліпить собі тулуб»).

Реалістичні зображення, що характеризують дітей, яким притаманна велика педантичність, було нами констатоване у 15% дітей молодшого дошкільного віку та у 25% старших дошкільників. Наявність педантичності виконує негативну роль у процесі налагоджування доброзичливих стосунків, оскільки педантичні діти відштовхують від себе однолітків своєю зверхністю та постійними повчаннями. Поряд з цим, такі діти вирізняються допитливістю, прагненням до хоробрості, незалежності, екстравертованістю. Тобто, вони прагнуть налагоджують контакти з оточуючими, але бажають керувати іншими. Ми вважаємо, що після проведення формувальної роботи щодо підвищення рівня їхньої соціальної творчості, ці діти стануть спроможними виявляти високий рівень винахідливості.

Естетичний тип зображення більше притаманний дітям старшого дошкільного віку (20% зображень). Цей тип зображення характерний особам, які мають художні здібності, вирізняються легкістю й лаконічністю образа. Таким дітям відповідає відкритість, екстравертованість, безконфліктність, допитливість. Тобто вони також здатні легко налагоджувати конструктивні стосунки з іншими людьми, йти на компроміс, презентувати власне «я», тобто виявляти соціальну творчість.

«Автопортрет в інтер'єрі» характерний особам, спрямованим на зовнішнє предметне середовище, здатним до сюжетного опису. Серед дітей молодшого дошкільного віку зображень такого типу виявилось 10%, а серед старших

дошкільнят – 20% дітей. Для таких дітей характерні допитливість, екстравертованість, прагнення до хоробрості, відкритість. Тобто, ці діти також спроможні виявляти соціальну творчість.

Орієнтуючись на розроблену нами систему оцінювання, ми констатували наявність 20% старших дошкільників з високим рівнем прояву творчого ставлення до навколишнього світу, 40% дітей – з середнім рівнем та 40% дітей старшого дошкільного віку – з низьким рівнем. При діагностиці творчого ставлення молодших дошкільників нами було виявлено 20% дітей з високим рівнем прояву творчого ставлення до навколишнього світу, 30% досліджуваних – з середнім рівнем, 50% дошкільників – з низьким рівнем.

За результатами цього субтесту для 50% дітей молодшого дошкільного віку та 60% старших дошкільників характерна наявність конфліктності у взаєминах з оточуючими.

Отже, спираючись на результати проведення субтесту «Автопортрет», ми констатуємо, що майже всі діти (95%) мають чітке уявлення про себе, намагаються зрозуміти ставлення інших до себе, прагнуть налагоджувати контакти з оточенням, але при цьому мають високий рівень конфліктності (близько 60% дітей) на фоні агресивності, що перешкоджає розвитку творчої особистості, гальмує її життєтворчість, знижує соціальну активність, тобто, негативно впливає на розвиток винахідливості в дошкільників.

Таким чином, оскільки рівень прояву творчого ставлення до оточуючих, що є одним з соціально-психологічних чинників розвитку винахідливості, виявився недостатнім, постає завдання розвинути в дітей це вміння, активізуючи їхній прихований творчий потенціал спеціальними методиками у формувальній частині нашого експериментального дослідження.

Для з’ясування особливостей внутрішньо сімейних відносин, ставлення батьків до дитини, її самопочуття в сімейному оточенні – *наявності позитивного психологічного клімату*, що також належить до соціально-психологічних чинників розвитку винахідливості, ми провели ряд індивідуальних бесід з батьками. За результатами цих бесід нами було з’ясовано, що більшість батьків (55%) взагалі

незнайомі з поняттям «винахідливість», а творчому розвитку дітей, тобто створенню креативно збагаченого середовища в домашніх умовах та позитивного психологічного клімату, наділяють уваги лише 35% родин.

У ході бесід ми дізналися про особливості устрою сімей, рівень зацікавленості батьків всебічним розвитком малюків, соціальний статус членів родини тощо. Нами було констатовано 40% неповних сімей, де виховання молодших дошкільників здійснюється матерями. 25% старших дошкільників також виховується у неповних сім'ях, де мама виконує одночасно дві соціальні ролі – чоловіка і жінки. Це, в свою чергу, негативно впливає на розвиток винахідливості в дошкільників, оскільки мама-одиночка не завжди може забезпечити дітям створення креативно збагаченого середовища, повний емоційний комфорт або знайти достатньо часу для повноцінного виховання дитини.

Також нами було з'ясовано, що у 20% сімей члени родини (тато або мама) працюють за кордоном, залишаючи родину на довго, що також не дає можливості для повноцінного виховання дітей, тим паче для розвитку творчості та винахідливості в дошкільників.

Крім цього, слід зауважити, що нестабільна ситуація в країні, проблеми в економічній та соціальній сферах негативно впливають не лише на матеріальне забезпечення сімей з дітьми, а й викликають депресії, неврози та інші психічні й психологічні проблеми, що руйнує сімейні зв'язки, погіршує самопочуття членів родини, зокрема дітей.

З метою детальнішого вивчення питання впливу сімейного оточення на розвиток винахідливості дошкільників ми провели діагностичне дослідження дітей за допомогою модифікованої нами методики «Малюнок сім'ї», адаптованої для дітей дошкільного віку (3-7 років) О. І. Кульчицькою, І. М. Снитко.

Це графічне творче завдання дало можливість констатувати емоційне самопочуття дитини в родинному колі, наявність конфліктних ситуацій в сім'ї, характер взаємин між батьками, ставлення батьків до дитини, що і є складовими соціально-психологічних чинників розвитку винахідливості дошкільників. Ми вважаємо, що лише за умови створення атмосфери комфорту та взаєморозуміння

можливі вільне фантазування дітей, реалізація їхнього творчого потенціалу, розкриття прихованих можливостей, вияв незалежності в поведінці й думках, самостійності, ініціативи, яка схвалюється та підтримується дорослими – підґрунтя для створення дитячих винаходів та відкриттів.

Спираючись на розроблену нами систему оцінювання, ми виявили 25% сімей з високим рівнем наявності позитивного впливу на розвиток винахідливості в старших дошкільників, 30% родин – з середнім рівнем та 45% сімей – з низьким рівнем.

Для сімей молодших дошкільнят характерним є наступне: з високим рівнем позитивного впливу на розвиток винахідливості дітей нами було констатовано лише 15% родин, з середнім рівнем – 25% сімей, а з низьким рівнем – 60% родин. Дані, отримані нами підтвердили результати попередніх досліджень. Особливо вражаючим був факт відсутності одного з батьків з певних причин, констатований нами на основі психологічного аналізу графічних зображень дітей. Наприклад, 40% дітей молодшого дошкільного віку експериментальної групи виховується за наявності лише одного з батьків (матері).

Це, в свою чергу, унеможливило надання дітям потрібного догляду, уваги, забезпечення усім необхідним для розвитку творчості й винахідливості. На основі проведення цього тесту ми з’ясували, що серед 40% молодших дошкільників експериментальної групи, що виховуються без батька, до 30% малюків ставлення індиферентне, емоційне самопочуття дитини пригнічене, наявні конфліктні ситуації, відповідно, вплив на творчий розвиток негативний. Така ж само ситуація простежувалася і в інших групах дітей при індиферентному ставленні до них, відсутності батька, конфліктності, нехтуванні інтересами дитини.

За результатами проведення тесту ми констатували, що індиферентне ставлення батьків до дітей за наявності конфліктних ситуацій в сім’ї породжувало негативне самопочуття малят, що в свою чергу стало негативним чинником розвитку творчої особистості дошкільників. Серед дітей молодшого дошкільного віку таких сімей виявилося 40%.

Чинником, сприйнятливим для розвитку винахідливості молодших дошкільників стали обставини, коли в родинах були відсутні конфліктні взаємини, між батьками склалися партнерські стосунки, а ставлення до дитини було демократичним (20% сімей). Негативний вплив чинили на розвиток творчості суворе ставлення до дитини за наявності домінування одного з батьків та конфліктності у взаєминах між ними (10% родин). Це пов'язано з обмеженням свободи дитина, права вибору, обмеження у виборі улюблених видів діяльності.

Результати графічних зображень старших дошкільників засвідчили кращі показники щодо позитивних чинників розвитку винахідливості за наявності демократичного ставлення до дитини, позитивного настрою, доброзичливих взаємин між батьками. Ці показники становлять 45% сімей, що значно перевищує показники в родинах молодших дошкільників. Схожими з результатами діагностики робіт молодших дошкільників є показники позитивного впливу на розвиток винахідливості при суворому ставленні до дитини (лише 10%).

Ми вважаємо, що в старшому дошкільному віці загострюється прагнення малят до особистісної свободи, нетерпіння дітей до суворих обмежень і психологічного тиску з боку батьків, тому суворе ставлення негативно впливає на розвиток винахідливості в дошкільників.

Негативним соціально-психологічним чинником залишаються в старшому дошкільному віці індиферентне ставлення до дитини, конфліктність у сім'ї, пригнічений емоційний настрій дітей (20%). Але при цьому ми помітили цікаву закономірність, що порівняно з молодшим віком ці показники вдвічі зменшилися. Тобто індиферентне ставлення батьків компенсується іншими чинниками. Ми припускаємо, що позитивними чинниками при цьому є визнання в групі однолітків та схвалення й заохочення педагогів, позитивний психологічний клімат в дошкільному закладі, вплив креативно збагаченого середовища, яке створюється вихователями. В результаті чого діти мають оптимальні можливості для нормального творчого розвитку.

Отже, сімейне оточення, доброзичливі взаємини між членами родини, демократичний стиль виховання, партнерські стосунки між батьками, сприяння

позитивному емоційному настрою дітей є позитивними соціально-психологічними чинниками розвитку винахідливості дошкільників.

Таким чином, невисокі результати діагностики рівня впливу батьків на розвиток винахідливості дошкільників потребують спеціальної формувальної роботи щодо їх підвищення на наступному етапі нашого дисертаційного дослідження.

Наступна модифікована методика «Соціальний розвиток» (варіант методики Рене Жиля, адаптований О. І. Кульчицькою, І. М. Снитко для дітей дошкільного віку) допомогла нам діагностувати рівень прояву соціальної адекватності поведінки дошкільників, що є чинником розвитку соціальної винахідливості.

Нами було з'ясовано, що діти з високим рівнем прояву соціальної адекватності поведінки (15% старших дошкільників та 10% молодших) вирізнялися не лише допитливістю та активністю у різних життєвих обставинах, а здатні з легкістю віднаходити нові конструктивні прийоми у спілкуванні з людьми, спроможні в однаковій мірі вільно спілкувати з різними віковими категоріями людей, знаходити оптимальний варіант виходу з проблемної ситуації, вони є відкритими для спілкування, мають низький рівень конфліктогенності, не агресивні.

За результатами діагностики нами було констатовано, що діти з середнім рівнем прояву соціальної адекватності поведінки (45% дітей старшого дошкільного віку та 40% молодших дошкільників) також були відкритими у спілкуванні, допитливими і активними під час виконання завдання, періодично прагнули знаходити нові прийоми спілкування з дорослими та однолітками, але при цьому виявляли агресивність та конфліктність у взаєминах з оточуючими.

Також результати діагностичного дослідження виявили 40% старших дошкільників та 50% дітей молодшого дошкільного віку з високий рівнем агресивності та конфліктності у стосунках, низькою комунікабельністю, небажанням спілкуватися з дорослими та однолітками, схильністю до уособлення та низькою активність при виконанні завдання. Такі діти виявили низький рівень прояву соціальної адекватності поведінки.

Варто зауважити, що діти з середнім та низьким рівнем прояву соціальної адекватності поведінки уподобання у спілкуванні надавали більше батькам, ніж одноліткам. Це ще раз засвідчує той факт, що вміння в однаковій мірі налагоджувати вигідні дитині стосунки з різними віковими категоріями людей є одним із проявів винахідливості в дошкільників.

Таким чином, за результатами діагностичної роботи за методикою «Соціальний розвиток» ми виявили 15% старших дошкільників з високим рівнем прояву соціальної адекватності поведінки, 45% досліджуваних – з середнім рівнем та 40% дітей – з низьким рівнем. При цьому нами було констатовано низький рівень комунікативності в дітей та прояву прагнення налагоджувати стосунки з іншими людьми, а також недостатній рівень допитливості досліджуваних. У своєму спілкуванні більшість дітей надає перевагу спілкуванню з батьками (60% дітей), ніж з однолітками (20% дошкільників). Рівновага у прагненні в однаковій мірі спілкуватися з дорослими й однолітками простежується у 20% старших дошкільників.

Також результати діагностичного дослідження за методикою «Соціальний розвиток» констатували 10% дітей молодшого дошкільного віку з високим рівнем прояву соціальної адекватності поведінки, 40% малюків – з середнім рівнем та 50% дошкільників – з низьким рівнем. У процесі спілкування більшість дітей надає перевагу спілкуванню з батьками (60% дітей), ніж з однолітками (25% дошкільників). У 15% досліджуваних нами констатовано рівновагу щодо міри спілкуватися з батьками й однолітками.

Як показано у ході теоретичного аналізу, для винахідливої особистості характерним є вміння в однаковій мірі творчо і конструктивно налагоджувати стосунки з дорослими й дітьми, бажання постійно розширювати коло спілкування, збагачувати власний світогляд новими знаннями та враженнями, прагнення створювати та використовувати нові прийоми спілкування з людьми. Тобто, низькі показники рівня прояву соціальної адекватності поведінки дошкільників потребують застосування додаткових заходів формувальної роботи на наступному етапі нашого експериментального дослідження.

Наше бачення позитивного розвитку винахідливості дошкільників в умовах сімейного виховання полягає в тому, що дитина повинна мати наявний ефективний приклад, щоб навчитися презентувати своє «Я», творчо співпрацювати з оточуючими, обмінюватися досвідом, винаходити шляхи та прийоми подолання труднощів, попередження конфліктів. Лише в сім'ях, де вірять в дитину, поважають її як особистість, радяться при прийнятті рішень, разом будують плани на майбутнє, залучають дитину до розподілу сімейного бюджету, створюють умови для її творчої діяльності, схвалюють її дії, вчать знаходити вихід із складних ситуацій, може зростати дитина-винахідник, дитина-творець.

Тому анкети, які ми запропонували батькам для з'ясування їхньої компетентності та позиції щодо розвитку винахідливості в дітей, виховання творчої особистості в родинному колі, складалися з питань, які мали вищеозначений характер.

Результати застосування першої модифікованої нами анкети «Чи творча Ваша дитина?» (автор М. І. Каратаєва) констатували у 60% родин недостатній рівень зацікавленості батьків творчим розвитком дітей та відсутність умов для творчого розвитку особистості дошкільника. Також ми з'ясували, що близько 20% родин взагалі не вважають за потрібне розвивати творчість в дітей дошкільного віку (особливо це стосується батьків молодших дошкільників).

Слід зауважити, що лише у 20% родин батьки в повній мірі цікавляться творчим розвитком власних дітей, створюють відповідні умови для реалізації творчого потенціалу дошкільників, заохочують до спільної творчої діяльності, схвалюють ініціативу малят щодо покращення навколишнього, їхнє бажання отримати знання в різноманітних галузях.

Результати наступної анкети «Художньо-творча діяльність дошкільників» (автор М. І. Каратаєва) засвідчили, що 55% батьків цікавляться тим, якому виду художньо-творчої діяльності діти віддають превагу, але при цьому лише 30% з цих батьків докладають потрібних зусиль, щоб допомогти дитині реалізувати свої здібності, а саме: виготовляють разом з дітьми різні іграшки, малюють малюнки, обговорюють результати діяльності, разом відвідують музеї, виставки, концерти

тощо. Тому і пропозиції щодо організації гурткової роботи в дошкільному закладі щодо художньо-творчого розвитку дитини було досить обмеженими. Прикладом цьому є пропозиції 75% батьків організувати лише танцювальний гурток в дошкільному навчальному закладі, оскільки про інші вони не знають Це підтверджує недостатній рівень обізнаності батьків у питаннях творчого розвитку дошкільників і тим більше розвитку винахідливості.

При аналізі результатів застосування тесту «Якщо Ви хочете перевірити творчі здібності Вашої дитини» (автор М. І. Каратаєва) понад 70% батьків показали, що їхні діти здатні виявляти творчість, але за умови зацікавленості батьків цим процесом. Інші 30% батьків визначилися з тим, що їхні діти творчі особистості, але батькам необхідно постійно підтримувати прагнення дитини до власного самовдосконалення та вдосконалення оточуючого світу.

На основі результатів створеної нами анкети «Чи сприяєте Ви розвитку винахідливості в дитини?» ми пересвідчилися в тому, що в родинах, де виховуються старші дошкільники рівень обізнаності в питання розвитку винахідливості вищий на 10%, ніж в сім'ях, в яких живуть діти молодшого дошкільного віку. Це полягає в тому, що батьки серйозніше ставляться до висловлювань дітей, відводять спеціальне місце для ігор та занять малят, купують книги, які бажає дитина, схвалюють ініціативу малят, що благоустрою квартири, обговорюють з дитиною цікаві передачі та плани на майбутнє, вчать ввічливо спілкувати з іншими людьми тощо. Але таких батьків виявилося лише 20%. Інші батьки (55%) виконують усе вище перераховане періодично, а 25% з них взагалі нехтують розвитком винахідливості в дошкільників. Такий рівень ставлення батьків до розвитку творчості і винахідливості в дошкільників, на нашу думку є недостатнім і потребує психологічної корекції.

Таким чином, на основі аналізу відповідей батьків дітей старшого дошкільного віку на анкетні запитання ми констатували, що високому рівню сприяння розвитку винахідливості в дошкільників відповідає лише 15% сімей, середньому рівню – 60% родин, а низькому рівню сприяння – 25% сімей.

Аналізуючи результати анкетування батьків молодших дошкільнят, ми не виявили жодної родини з високим рівнем сприяння розвитку винахідливості в дітей

(0%). Середньому ж рівню відповідає 50% родин, низькому рівню – також 50% сімей.

Також ми з'ясували, що при суворому ставленні до дитини, коли спостерігається примусовий вплив, обмеження її особистісної свободи, недостатньо якісно відбувається розвиток винахідливості малюка. Тому, незважаючи констатоване нами активне сприяння батьків щодо створення креативно збагаченого середовище в домашніх умовах, суворий стиль виховання вимагає оцінити такий рівень сприяння як середній.

При аналізі анкет батьків молодших дошкільників контрольної групи ми констатували 20% сімей з високим рівнем впливу на розвиток винахідливості дітей, 50% родин – з середнім рівнем та 30% сімей – з низьким рівнем (Додаток З).

Низькі показники рівня сприяння батьків розвитку творчої особистості дошкільників, наштовхнули нас на думку, що необхідно провести спеціальну роботу з батьками щодо підвищення рівня їхньої обізнаності щодо розвитку винахідливості дітей дошкільного віку.

Варто підкреслити той факт, що результати діагностичного дослідження засвідчили високий і середній рівень прояву винахідливості в тих дошкільників, батьки яких (за результатами анкетування) зацікавлені розвитком творчості та винахідливості в дітей та активно сприяють цьому розвитку. Це, в свою чергу, підтверджує важливу роль соціально-психологічних чинників у розвитку винахідливості в дітей дошкільного віку.

Наступним не менш важливим чинником розвитку винахідливої особистості є організація навчально-виховного процесу в дошкільному закладі, створення педагогами спеціальних умов, креативно збагаченого середовища з метою розвитку винахідливості в дітей дошкільного віку.

Наступною групою зовнішніх чинників розвитку винахідливості в дітей дошкільного віку ми визначили **освітні.**

У процесі виховання зростаючої особистості педагогічним працівникам необхідно створювати атмосферу творчості, злагодженості прагнень і думок, але при цьому кожен із учасників цього дійства повинен залишитися індивідуальністю.

Творча активність з'являється в дітей як наслідок впливу креативогенних (сприятливих) факторів, які її оточують змалку. Це, в першу чергу, оточення дорослих. Активна життєва позиція дорослого стає зразком для наслідування. На думку Я. О. Пономарьова, оптимальним стилем взаємин педагога з підростаючим поколінням має бути демократичний, який надає можливості відчути радість самостійної праці, стимулює до творчості, відкриття нового, неповторно унікального [178].

Ученими доведено, що інфантильних особистостей породжує пасивне середовище. Тому батьки, вихователі, вчителі мають стати ініціаторами пробудження дитячої творчої активності [11], [23], [82].

Спостерігаючи за роботою вихователів під час навчально-виховного процесу, ми констатували недостатній рівень прояву їхньої творчої активності. Але незначні намагання створювати умови для розвитку творчості в малят нами були зафіксовані. Ми з'ясували, що у групових кімнатах вихователями обладнані спеціально відведені місця – куточки творчості, де діти мають змогу обрати улюблений вид діяльності, втілити в життя свої творчі задуми, проявити винахідливість. Ці куточки обладнані всім необхідним для образотворчої, ігрової, конструктивної, інтелектуальної та інших видів діяльностей. Нами було констатовано відсутність в цих куточках покидькового, природного матеріалу, обладнання для ігор з водою, піском. Тобто діти не мають простору для активного експериментування, дослідницької діяльності, що негативно позначається на розвитку творчості та винахідливості.

На нашу думку, вихователі мають достатній рівень обізнаності щодо розвитку творчості дітей, але не достатньо обізнані щодо специфіки розвитку винахідливості в дошкільників.

Під час проведення занять вихователі застосовують різноманітні методи й прийоми навчання й виховання дітей (наочні, словесні, практичні та інші). Ми також констатували використання вихователями елементів ТРВЗ (теорії розвитку винахідницьких задач), але їх застосування є безсистемним, тому не сприяє розвитку винахідливості малят. Негативним є те, що вихователі мало використовують у роботі з дітьми методи розв'язання проблемних ситуацій та

казкових завдань, систематичне застосування яких допомагає дітям розкрити закладені природні здібності й творчий потенціал. Також нами не було констатовано використання педагогами методів евристичного навчання.

Для з'ясування обізнаності педагогів щодо розвитку творчої й винахідливої особистості дошкільників та рівня їхнього впливу на такий розвиток, ми запропонували їм відповісти на запитання таких модифікованих та складених нами анкет: «Розвиваємо творчу особистість дошкільника», «Анкетування педагогів щодо виявлення їхнього креативного потенціалу», «Експрес-анкета для педагогів». Ми також підготували анкету для музичних керівників «Розвиваємо винахідливість дошкільника», діяльність яких також спрямована на розвиток творчої особистості дошкільника.

Загальна кількість педагогів, які взяли участь у діагностичному дослідженні становила 40 осіб.

Оскільки складовими освітніх чинників розвитку винахідливості ми визначили наявність високої професійної майстерності педагогів, при аналізі результатів анкети «Розвиваємо творчу особистість дошкільника» нас цікавило те, чи є педагоги власне творчими особистостями, які спроможні сприяти розвитку творчого потенціалу дошкільників, наскільки вони готові сприймати нове і використовувати це у власній діяльності, чи постійно займаються самоосвітою та самовдосконаленням.

Результати анкетування засвідчили, що 45% вихователів виявили низький рівень впливу на розвиток творчої особистості дошкільника, а саме: такі педагоги періодично виявляють творчість під час своєї діяльності, при цьому не займаються самоосвітою щодо питань розвитку творчості в дошкільників, не створюють повноцінних умов для її розвитку у вихованців, не використовують інноваційних методів розвитку творчої особистості.

Інша частина педагогічних працівників (40%), що виявила середній рівень впливу, схильна до стабільних проявів творчості, займається власним творчим розвитком, періодично сприяє створенню креативно збагаченого середовища в групі, але інноваційні методи в роботі не застосовує.

Лише 15% вихователів за результатами анкетування виявили високий рівень впливу на розвиток творчості в дошкільників. Такі педагоги постійно прагнуть до власного творчого зростання і навчають цьому своїх вихованців, вони активно сприяють забезпеченню повноцінних умов для розвитку творчості в дітей, готові сприймати нове і використовувати це у власній діяльності.

Анкетування педагогів щодо виявлення їхнього креативного потенціалу засвідчило аналогічні показники. Тобто, 15% вихователів виявили високий рівень творчого потенціалу, 40% педагогів – середній рівень, а 45% – низький рівень. Ми вважаємо, що такі показники засвідчують недостатній рівень прояву креативного потенціалу педагогічних працівників, що потребує проведення спеціальної формувальної роботи. Адже лише творчий наставник здатен виховати творчу особистість.

Результати наступної анкети «Експрес-анкета для педагогів» засвідчили, що 40% вихователів (низький рівень обізнаності) не мають поняття про те, що таке «винахідливість» і не відрізняють її від творчості. Такі педагоги в роботі взагалі не застосовують методи розвитку винахідливості в дошкільників.

Також нам було констатовано 50% педагогічних працівників (середній рівень), які розуміють значення поняття «винахідливість», спостерігали її прояви у власних дітей, а на заняттях періодично використовують методи ТРВЗ.

Результати цього анкетування засвідчили 10% педагогів з високим рівнем прояву рівня обізнаності щодо питань розвитку винахідливості в дітей дошкільного віку. Вихователі здатні дати тлумачення винахідливості, охарактеризувати її прояви у вихованців, визначити критерії винахідливості, а у своїй роботі постійно застосовують методи евристичного навчання та ТРВЗ, проблемні та виховні ситуації.

Застосувавши власну систему оцінювання рівня впливу освітніх чинників на розвиток винахідливості в дошкільників, ми з’ясували, що високому рівню відповідає 10% педагогів. середньому рівню – 50%, низькому рівню – 40% педагогічних працівників.

Результати анкетування педагогів були занесені нами до зведених таблиць (Додаток У).

Беручи до уваги результати діагностики педагогів, які працюють з дітьми старшого дошкільного віку експериментальної групи, ми констатували, що високому рівню впливу на розвиток винахідливості не відповідає діяльність жодного з педагогічних працівників, середньому рівню – одного з вихователів та музичного керівника, низькому рівню – другого вихователя .

Інший розподіл за рівнями був нами констатований в контрольній групі старших дошкільників. Ми з'ясували, що високому рівню впливу на розвиток винахідливості в дошкільників відповідає діяльність одного з вихователів, середньому рівню – музичного керівника, а низькому рівню – другого вихователя.

Серед педагогів, що працюють з молодшими дошкільниками експериментальної групи, ми не виявили жодного працівника з високим рівнем впливу на розвиток винахідливості в малят, з середнім рівнем нами було констатовано одного вихователя та музичного керівника, низькому ж рівню відповідали другий вихователь.

Для педагогів, що працюють з дітьми молодшого дошкільного віку контрольної групи характерний таким розподіл за рівнями: з високим рівнем ми також не виявили жодного з працівників, з середнім рівнем ми констатували одного з вихователів та музичного керівника, низькому рівню відповідала діяльність другого вихователя.

Аналіз планів навчально-виховної роботи також засвідчив недостатній рівень застосування педагогами заходів щодо розвитку винахідливості дошкільників.

Таким чином, проаналізувавши результати анкетування педагогів, ми констатували, що вихователі дітей молодшого дошкільного віку мають достатній рівень уявлень про творчість, намагаються сприяти створенню креативно збагаченого середовища, періодично займаються самоосвітою, але при цьому рівень уявлень про розвиток винахідливості у більшості з них виявився низьким. Деякі вихователі розмежовують поняття «творчість» і «винахідливість», не можуть дати

визначення останньому. Також низькими є показники щодо використання всіма педагогами у своїй роботі методів розвитку винахідливості дітей.

Музичний керівник, що працює з дошкільниками експериментальних груп, застосовуючи на заняттях різноманітні музичні жанри, вважає, що всі вони є ефективним засобом розвитку творчості малят. Розвитку ж винахідливості, на його думку, сприяє танцювальна творчість дітей. Адже саме в танці дитина реалізує свій творчий потенціал, винаходить нові рухи, комбінує їх, прилаштовує до музичного матеріалу, створюючи нову хореографічну композицію. Педагог активізує дитячу ініціативність, винахідливість, самостійність під час підготовки до вечорів розваг, залучаючи до розподілу ролей, підготовки костюмів та атрибутів, пропонує право вибору ролі кожному з малят. Позитивним моментом є те, що музичний керівник також застосовує нетрадиційні методики, зокрема методику Карла Орфа. Ця методика, окрім того, що розвиває музичний слух дітей, сенсорні здібності, дає можливість малюкам активно фантазувати, озвучуючи улюблених персонажів казок, тварин, людей. Ми вважаємо діяльність музичного керівника щодо розвитку творчості й винахідливості позитивною й ефективною, а рівень обізнаності з досліджуваної проблеми достатнім.

У вихователів дітей старшого дошкільного віку ми констатували достатній рівень обізнаності щодо питань розвитку творчості малят і недостатній щодо розвитку винахідливості в дошкільників. За умов активної участі педагогів у створенні креативно збагаченого середовища використання методів розвитку винахідливості є обмеженим і несистематичним. Вихователі на окремих заняттях також використовують елементи ТРВЗ, складання казок, але це відбувається періодично і не дає результатів у розвитку винахідливості дітей.

Музичний керівник, що працює з дітьми контрольних груп, також застосовує у свої діяльності різноманітні нетрадиційні методики, зокрема драматизацію пісні, пластичне інтонування тощо. На його думку, найкраще проявляється дитяча винахідливість в музичних інсценівках, яким діти старшого дошкільного віку надають перевагу. В процесі таких дійств малята входять в образ, виявляють творчу уяву, мають можливість реалізувати свій творчий потенціал, винайти оригінальні

засоби передачі настрою герої інсценівки. Педагог під час занять також використовує різноманітні музичні жанри, які сприяють творчому розвитку особистості дитини. Рівень музичного керівника щодо розвитку творчості вважаємо достатнім, а щодо розвитку винахідливості дошкільників констатуємо як недостатній.

Спираючись на результати анкетування педагогів та довготривалі спостереження за роботою вихователів експериментальних та контрольних груп, ми прийшли до висновку, що рівень обізнаності педагогів потребує розширення й збагачення. Для цього необхідно провести спеціальну формувальну роботу, створити методику підвищення майстерності педагогів щодо розвитку винахідливості в дітей дошкільного віку.

Отже, в контексті формування творчо мислячої особистості, здатної до успішної самореалізації у соціальному житті, освітні чинники мають важливе значення щодо розвитку винахідливості дошкільників.

Як зазначає Р. Д. Овчарова, креативна освіта сприяє породженню в особистості чутливості до пізнання, до вирішення життєвих проблем, прагнення творчо змінювати наявні когнітивні моделі, тобто породжує винахідливу особистість [151].

Усереднені показники значущості зовнішніх чинників розвитку винахідливості дітей дошкільного віку занесені до зведеної табл. 2.6.

Таблиця 2.6

Значущість зовнішніх чинників розвитку винахідливості молодших і старших дошкільників

Зовнішні чинники	**Молодший дошкільний вік**		**Старший дошкільний вік**	
	ЕГ	**КГ**	**ЕГ**	**КГ**
Соціально-психологічні	**6**	6,5	**7,25**	7,15
Освітні	**5,65**	5,65	**5,65**	5,65
Загальний показник X сер.	**11,65**	12,15	**12,9**	12,8

Такі результати свідчать про те, що значущішими виявилися зовнішні чинники розвитку винахідливості старших дошкільників, ніж дітей молодшого дошкільного віку на 10,7% (1,25 бали).

Показники значущості психологічних чинників (внутрішніх і зовнішніх) розвитку винахідливості дошкільників відображено у табл. 2.7.

Таблиця 2.7

Значущість психологічних чинників розвитку винахідливості дітей молодшого та старшого дошкільного віку (в балах)

Психологічні чинники	**Молодший дошкільний вік**		**Старший дошкільний вік**	
	ЕГ	**КГ**	**ЕГ**	**КГ**
Внутрішні чинники	**62,7**	60,25	**71,1**	69,4
Соціально-психологічні	**6**	6,5	**7,25**	7,15
Освітні	**5,65**	5,65	**5,65**	5,65
Загальний показник X сер.	**74,35**	72,4	**84**	82,2

Таким чином, ми пересвідчилися, що за умов нехтування батьками та педагогами творчим розвитком особистості дітей, небажання брати участь у розвитку винахідливості дошкільників, низького рівня компетентності дорослих з питань розвитку винахідливості дітей дошкільного віку, невміння створювати креативно збагачене середовище, рівень розвитку винахідливості значної частини дошкільників (близько 50%) різних вікових груп виявився низьким. Зважаючи на те, що аналіз результатів діагностики психологічних чинників розвитку винахідливості засвідчив недостатню їх значущість у процесі розвитку винахідливості дітей дошкільного віку, що, в свою чергу, негативно вплинуло на загальний рівень прояву винахідливості дошкільників, вважаємо за необхідне розробити та запровадити ефективну програму розвитку винахідливості дошкільників шляхом активізації її внутрішніх та зовнішніх чинників.

Висновки до ІІ розділу

1. Психодіагностична робота щодо вивчення особливостей прояву винахідливості дошкільників та психологічних чинників її розвитку здійснювалася нами за допомогою спеціально підібраних та модифікованих методів, адаптованих для дітей дошкільного віку.

2. Організовуючи констатувальний експеримент, ми виокремили два напрямки його проведення. Перший напрямок роботи був спрямований на вивчення особливостей прояву винахідливості та внутрішніх чинників її розвитку в дітей дошкільного віку. Нами було передбачено використання таких діагностичних методів, як спостереження за дітьми у процесі різних видів діяльності, а також використання субтестів Тесту «Творчість». Другий напрямок передбачав вивчення зовнішніх чинників розвитку винахідливості (соціально-психологічний та освітніх). З цією метою нами було застосовано наступні методи: спостереження, бесіди, соціально-орієнтовані субтести Тесту «Творчість», анкетування, тестування, аналіз планів навчально-виховної роботи.

3. У ході діагностичного етапу експериментальної роботи нами було досліджено особливості прояву винахідливості та вивчено психологічні чинники, які є значущими у процесі розвитку винахідливості дошкільників. До них належать наступні:

- внутрішні (цінування дитиною власної системи правил розв’язання завдань; інтерес дитини до перетворення навколишньої дійсності шляхом створення нових, раніше неіснуючих у досвіді дитини образів чи предметів; прагнення дошкільника переосмислювати функції об’єктів з метою використання їх у новій якості; потреба дошкільника у творчому самовираженні)
- зовнішні (соціально-психологічні – творчий характер взаємин з оточуючими; наявність позитивного психологічного клімату в родині; компетентність батьків з питань розвитку винахідливості дітей; та освітні – створення креативно збагаченого навчально-виховного середовища; високий творчий потенціал педагога).

4. Нами було розроблено власну систему оцінювання рівня прояву винахідливості за її основними показниками. Результати нашого діагностичного

дослідження засвідчили недостатній рівень прояву винахідливості дітей молодшого і старшого дошкільного віку за умов слабкого впливу внутрішніх та зовнішніх чинників її розвитку. При цьому молодші дошкільники виявили нижчий рівень прояву винахідливості за усіма критеріями, ніж діти старшого дошкільного віку (на 13,4%).

5. Також за результатами діагностичної роботи нам вдалося констатувати що 12% старших дошкільників та 5% дітей молодшого дошкільного віку продемонстрували яскравий прояв винахідливості, продукуючи *дитячі винаходи* високого рівня складності, а саме: *винахід-модифікація (для молодших дошкільників), винахід-інтеграція, винахід-відкриття*. Ми з'ясували, що діти з високим та середнім рівнями прояву винахідливості здатні пропонувати винаходи у вигляді нових ідей, способів дії, рухів, слів, виробів, прийомів спілкування тощо.

6. На основі діагностичного дослідження нами було виділено чотири *типи винахідливості*: продуктивна, словесна, предметна та соціальна. Виявилося, що прояви словесної винахідливості в більшій мірі характерні дівчаткам, ніж хлопчикам (на 10% більше), а до предметної винахідливості, навпаки, більше схильні хлопчики, ніж дівчатка (на 20% більше).

7. Аналіз результатів вивчення зовнішніх чинників розвитку винахідливості засвідчив більшу їх значущість у процесі розвитку винахідливості старших дошкільників (на 10,8%), ніж дітей молодшого дошкільного віку. Загалом, значущість психологічних чинників у процесі розвитку винахідливості також виявилася вагомішою в дітей старшого дошкільного віку (на 13%), ніж у молодших дошкільників.

Отже, наступний формувальний етап нашого експериментального дослідження полягатиме в активізації внутрішніх та зовнішніх чинників шляхом запровадження заходів комплексної програми розвитку винахідливості дітей дошкільного віку.

РОЗДІЛ ІІІ
АКТИВІЗАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ РОЗВИТКУ ВИНАХІДЛИВОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

3.1. Обґрунтування наукових засад програми розвитку винахідливості дітей дошкільного віку

Мета формувального етапу експериментальної роботи полягає у створенні ефективної програми розвитку винахідливості дітей дошкільного віку шляхом активізації внутрішніх та зовнішніх чинників її розвитку.

Спрямувавши спеціально організовані заходи психолого-педагогічного впливу на активізацію цих чинників, ми забезпечили розвиток винахідливості дошкільників. Підґрунтям для добору методик щодо розвитку винахідливості дітей дошкільного віку стали, перш за все, дослідження С. Д. Максименка, В. О. Моляки, В. У. Кузьменко, Я. О. Пономарьова та інших, які вважають, що прагнення до неповторності пояснює природу творчої активності людини. В свою чергу, творчістю можна вимірювати загальний психічний розвиток дошкільника [140]. Також науковою основою дослідження виступають визначені В. У. Кузьменко положення: про диференціацію розвитку з урахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини дошкільного віку та про розвиток індивідуальності дошкільника у процесі повсякденного життя.

Цей підхід спрямував нас побудувати таку програму розвитку винахідливості, методи якої, активізувавши психологічні чинники розвитку винахідливості, спонукали б дошкільників виявляти винахідливість як найвищий прояв творчості. Спираючись на висновки теоретичного аналізу проблеми дослідження, а також результати констатувального етапу експериментальної роботи, нами були конкретизовані такі завдання формувального етапу експерименту:

1. Створити комплексну програму розвитку винахідливості дітей дошкільного віку шляхом активізації внутрішніх та зовнішніх чинників.

2. Апробувати створену програму на практиці з дітьми молодшого та старшого дошкільного віку.
3. Здійснити ґрунтовний аналіз динаміки розвитку винахідливості після впровадження комплексної програми.

Беручи за основу результати констатувального експерименту, враховуючи вікові та індивідуальні особливості дітей дошкільного віку, їх можливості та творчий потенціал, ми вирішили будувати формувальну роботу таким чином, щоб забезпечити прояв винахідливості у тих видах діяльності, які цікаві дітям і відповідають віковим можливостям молодших та старших дошкільників. Також, щоб досягти поставленої мети, а саме активізації психологічних чинників розвитку винахідливості, серед яких виокремлюємо і зовнішні, ми врахували вплив соціального середовища, в якому зростають діти. Матеріалом для побудови комплексної програми стали методики роботи з батьками та педагогами, спеціально підібрані, модифіковані та створені нами.

Враховуючи той факт, що процес дитячої творчості складається з двох етапів, а саме з підготовчого і власного творчого (О. М. Матюшкін, А. А. Мелик-Пашаєв) а також метод поетапного формування (П. Я. Гальперін), ми вирішили організувати свою роботу у відповідності з цими позиціями. Тобто необхідно було створити підґрунтя для подальшого розвитку винахідливості дошкільників.

При створенні ефективної програми розвитку винахідливості дошкільників ми орієнтувалися на результати констатувального експерименту та особливості проведення психодіагностичного дослідження, яке розгорталося за двома напрямками – вивчення особливостей прояву винахідливості та внутрішніх чинників її розвитку в дітей дошкільного віку; вивчення зовнішніх чинників, що впливають на особливості прояву винахідливості дошкільників.

У процесі констатувального експерименту було зафіксовано недостатній розвиток виділених нами критеріїв винахідливості (евристичності, творчої уяви, гнучкості мислення, самостійності), які лежать в основі внутрішніх чинників її розвитку в дітей молодшого і старшого дошкільного віку. Особливо низькі результати було констатовано при діагностиці рівня прояву гнучкості мислення.

Беручи до уваги результати констатувального експерименту, ми побудували нашу формувальну роботу таким чином:

- обґрунтування і застосування методів активізації внутрішніх чинників розвитку винахідливості;
- обґрунтування та використання методів активізації зовнішніх чинників розвитку винахідливості в дошкільників.

Зважаючи на те, що під час діагностичної роботи ми виявили дітей з низьким, середнім та високим рівнем прояву винахідливості, розвивальні заходи були розподілені саме за цими рівнями. Тобто, з дошкільниками з низьким рівнем прояву винахідливості повинна бути проведена інтенсивна індивідуальна робота щодо підвищення рівня прояву кожного з критеріїв винахідливості (з низького до середнього), а також активізації психологічних чинників її розвитку. З дітьми з середнім рівнем прояву винахідливості необхідно провести розвивальну роботу, яка сприятиме вирівнюванню рівня прояву кожного з критеріїв прояву винахідливості (з низького до середнього, або з середнього до високого) та спричинить появу дитячих винаходів різних типів. Для дітей з високим рівнем необхідно застосувати такі методи розвитку винахідливості, які б спричинили підняття рівня прояву всіх критеріїв до високого рівня, а також максимально активізували внутрішні та зовнішні чинники розвитку винахідливості, що сприятиме збільшенню кількості дитячих винаходів різних типів, покращенню їх якості, збільшенню проявів соціальної винахідливості як найскладнішого її типу в дошкільному віці. Особливої уваги слід надати гнучкості мислення дошкільників шляхом збільшення кількості ігрових завдань з розвитку цього критерію винахідливості.

Перейдемо до детального опису методів розвивальної роботи **підготовчої частини** до власне творчого процесу.

З метою активізації ***внутрішніх чинників*** розвитку винахідливості, покращення диференційованого сприйняття дітьми предметів та явищ навколишнього середовища доцільно застосовувати *виховні ситуації та спостереження.*

Дослідження В. У. Кузьменко довели, що застосування прийомів просторового моделювання під час проведення виховних психологічних ситуацій сприяє розвитку вміння дітей виділяти найістотніші властивості предметів та явищ навколишньої дійсності, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між цими предметами та явищами, знаходити нестандартні рішення при розв'язанні завдань, вибудовувати власний задум ігор, винаходити оригінальні шляхи виходу з проблемних ситуацій тощо. Тому, на нашу думку, використання наступних моделей уявлень сприятиме розвитку евристичності, творчої уяви, гнучкості мислення та самостійності в дошкільників, активізуватиме внутрішні чинники розвитку винахідливості.

Психолог В. У. Кузьменко виділяє наступні етапи побудови та застосування модельних уявлень у практичній діяльності:

1. моделі «схеми» або елементарні креслення конструкцій (машин, будівель, меблів), плану приміщень або розташування персонажів літературного твору;
2. моделі «руху» – креслення облаштування та/або принципів роботи простих механізмів (годинник), в яких стрілками вказується напрям руху окремих елементів механізму;
3. моделі «послідовності», в яких відображається послідовний хід подій або явищ (картинки із зображеннями дитини, яка встає з ліжка, вмивається, вдягається тощо).

Варто зауважити, що лише практична діяльність, живе споглядання й сприймання сприяють формуванню чуттєвого досвіду малюка, що лежить в основі творчості та винахідливості. Тому наступним методом активізації внутрішніх чинників розвитку винахідливості підготовчого етапу ми обрали *спостереження*.

Через спостереження в дітей формуються власні судження, більш розгорнуті уявлення про взаємозалежності явищ навколишньої дійсності, розвивається здатність розрізняти особливості предметів, визначати їхні якості та властивості, причинно-наслідкові зв'язки, що, в свою чергу сприяє, розвитку творчої уяви, гнучкості мислення, формуванню впевненості дошкільника у власних силах та діях,

викликає почуття задоволення, посилює переконання, підвищує самооцінку. Тобто, спричинює спонтанний вияв винахідливості в дошкільника.

Спираючись на дослідження психолога В. У. Кузьменко та враховуючи вищеозначене, ми створили систему спостережень, які сприятимуть розвитку винахідливості дітей дошкільного віку [105]. До них відносимо:

- *розпізнавальні спостереження* (сприяють нагромадженню уявлень про властивості предметів та явищ навколишньої дійсності шляхом сенсорних дій та обстеження).
- *відтворювальні спостереження* (сенсорні дії звужуються, пріоритету набувають розумові).
- *спостереження, ініційовані дорослим* (вихователь визначає мету та завдання спостереження на основі знань про навколишнє, здобутих дітьми під час занять).
- *спостереження, ініційовані дітьми* (дитина самостійно визначає зміст спостереження та його об’єкт, при цьому спирається на події, які справили на неї найбільше враження).

Такі спостереження, на нашу думку, найбільше сприяють розвитку винахідливості дошкільників, оскільки активізують процеси творчого мислення дитини, ініціативність, прояви спонтанності, евристичності та самостійності.

На думку багатьох учених (І. Д. Бех, Д. Б. Ельконін, О. В. Запорожець та ін.) важливого значення в розвитку творчої особистості мають емоції. Зокрема, вчений В. У. Кузьменко з цього приводу зазначає, що емоційне сприйняття та переживання активізує сприймання, підвищує пізнавальну активність дитини, викликає потребу у взаємодії з іншими, а також за рахунок емоцій дії та вчинки дошкільника набувають змістоутворювального та практично-значущого характеру [107].

На нашу думку, для ефективного розвитку творчості та винахідливості дошкільників необхідно застосовувати *уявні ігрові ситуації,* які активізують такий внутрішній чинник розвитку винахідливості, як бажання дитини перетворювати навколишню дійсність на краще шляхом створення нових, раніше неіснуючих образів чи предметів [88]. Крім цього, у процесі виконання імітаційних (особливу

музичних) вправ у дітей відбувається розвиток емоційної сфери, що покращує настрій дошкільника і сприяє ефективному творчому самовираженню.

З метою покращення емоційного стану дітей, налаштування їх на цікаву діяльність, забезпечення стану душевного спокою та активізації внутрішніх чинників розвитку винахідливості нами було використано *вправи на розвиток емоційного проникнення в стан явищ та предметів та ауторелаксаційні вправи «Я – чарівник».* [88], [31].

Також нами було розроблену і впроваджено серію **пісеньок-загадок** на розвиток творчості та винахідливості в дітей дошкільного віку, метою яких було активізувати прояви творчої уяви, евристичності, гнучкості мислення та самостійності дошкільників, як основних критеріїв винахідливості дошкільників. Використання цих пісеньок сприяє налаштування дітей на творчу діяльність, збагачує емоційну сферу дошкільників яскравими враженнями та відчуттями, значно покращує настрій, що в свою чергу сприяє активізації внутрішніх чинників розвитку винахідливості дітей дошкільного віку.

З метою розвитку *соціальної винахідливості* нами також було застосовано виховні психологічні ситуації та метод просторового моделювання. У процесі діагностичної роботи ми з'ясували, що дошкільникам важко дається усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків між вчинками героїв літературних творів, діти з труднощами пояснюють хід своїх думок, окреслюють етапи досягнення мети, не здатні конструктивно розв'язувати конфлікти, тим більше оминати їх, виявлялися неспроможними приймати самостійні рішення та здійснювати рішучий вибір під час проблемної ситуації. Отже, нами було з'ясовано той факт, що діти недостатньо володіють життєвим простором, рідко проявляють соціальну творчість та соціальну винахідливість.

Тому перед нами постало завдання за допомогою використання виховних психологічних ситуацій та відпрацювання дій просторового моделювання в повсякденному житті дитини, сприяти вияву соціальної винахідливості дітей дошкільного віку, розвитку їхньої творчої індивідуальності.

У дослідженнях ряду психологів (В. У. Кузьменко, О. В. Проскура, Г. А. Урунтаєва та інші) доведено, що використання таких евристичних методів, як пригадування дітьми подій недалекого минулого та прогнозування майбутнього виводить дошкільника за межі ситуації, в якій він знаходиться, допомагає оцінити власні вчинки та вчинки своїх товаришів, їх значущість і перспективність у подальшому житті, сприяє прояву здатності створювати нові прийоми спілкування з оточуючим світом та людьми. У процесі таких ситуацій діти починають усвідомлювати, що життя людини складається із взаємопов'язаних подій, які можливо заздалегідь спланувати і самотужки змінювати. На основі прогнозування індивідуально значущих подій дошкільники вчаться оцінювати власні вчинки в часовому вимірі, усвідомлюють значення власної поведінки та її вплив на життєві процеси, винаходять нові моделі поведінки, стилі спілкування, шляхи вирішення проблемних ситуацій для покращення життя в цілому [105].

Тобто, частиною формуючого експерименту має стати розвиток здатності дошкільників до наочного просторового моделювання, що є важливим чинником активізації процесу розв'язання творчих і винахідницьких завдань, проблемних ситуацій, допомагає розвинути самоконтроль.

Особливістю розвитку просторового моделювання є те, що дорослий спочатку сам розробляє моделі, ознайомлює з ними дошкільників, а потім пропонує перейти до самостійного моделювання. Важливо, щоб моделі, створені дітьми, мали практичне застосування в повсякденному житті. Для цього ми застосовували спеціальні ситуації, за допомогою яких отримали можливість для поетапного розвитку здатності дітей до просторового моделювання, створення метафоричних образів, наприклад, порівняння улюблених літературних персонажів з певними образами (квіткою, хмаринкою, грозою, деревом і т.п.) або обговорення та моделювання стосунків (відбувалося на основі усвідомлення причинно-наслідкових взаємозв'язків між окремими вчинками персонажів літературних творів, аналізу характеру їхніх стосунків. Діти зображували сцени з життя окремих персонажів, при цьому фокусували свою увагу на їхньому розташуванні однин відносно одного).

Учений виділяє наступні етапи побудови та застосування модельних уявлень у практичній діяльності, які, на нашу думку сприяють активізації зовнішніх чинників розвитку винахідливості:

1. моделі «настрою», в яких через зображення виразів обличчя, що змінюються, передається власний настрій або настрій іншої людини чи персонажа казки;
2. моделі-«метафори», в яких комплексно відображається характер літературного персонажа або власних поглядів, властивостей, рис;
3. моделі «стосунків» (найскладніші для дітей), в яких моделюються взаємини між людьми в різних видах діяльності, відтворюються стосунки керівництва – підлеглості, дружби – ворогування, симпатії – антипатії тощо.

Таким чином, добираючи методики розвитку винахідливості дітей дошкільного віку, ми прагнули знайти ті засоби, які будуть налаштовувати дошкільників на пошуки бажаних змін, стимулюватимуть потяг до неповторності, виховуватимуть творців кращого майбутнього.

Для кращого розуміння дітьми емоційного стану інших людей, розвитку вміння правильно оцінювати емоційний стан навколишніх і відповідно цьому знаходити власні прийоми поводження в різних життєвих ситуаціях нами було застосовано серію ігор на збагачення емоційної сфери дошкільників, розроблену Ю. Коврижних та Г. Смольніковою [92].

Варто відмітити вагоме значення підготовчої частини, що передує власне творчій діяльності дошкільників. Така організація стимулюючих заходів є важливою передумовою для розвитку винахідливості дітей. Дошкільники на основі збагачення чуттєвого досвіду, мають усвідомити, що всі сприйняті ними предмети, явища навколишньої дійсності та суспільної взаємодії можуть бути видозмінені та покращені за рахунок їхнього творчого впливу.

Активізація ***внутрішніх чинни***ків розвитку винахідливості на **другому власне творчому етапі** передбачала застосування *ігрових розвивальних ситуацій*.

У формувальній частині нами були застосовані наступні ігрові ситуації: «На що схоже?», «Відгадай що це?», «Відгадай на дотик» (в піску), «Що можна з цим зробити»», «Чим це було раніше?», «Перетвори фігури на різні предмети», «Для

кого буде це?» тощо (В. У. Кузьменко). В процесі цих ситуацій діти мали можливість розглянути окремі елементи предметів та явищ, співвіднести їх між собою, відгадувати, уявляти, завершати зображення, фантазувати, висловлювати власну думку, пропонувати різні способи застосування предметів.

Особливо цінними для нас стали напрацювання за системою Теорії розв'язання винахідницьких завдань (ТРВЗ) Г. С. Альтшуллера, які широко використовуються до сьогодні в практиці дошкільних закладів України. Дослідник вважав, що зайвим є очікування появи таланту, коли можна цей талант «виплекати», спираючись на певні закономірності його розвитку. Головний принцип ТРВЗ – розв'язання суперечностей, системний підхід, тобто вміння бачити навколишній світ у взаємозв'язку всіх його елементів, а також уміння віднайти необхідний у даній ситуації резерв [6].

Основними методами ТРВЗ, які прияють активізації внутрішніх чинників розвитку винахідливості, є наступні:

1. Метод спроб і помилок.

Розв'язуючи проблемні завдання шляхом добору різноманітних варіантів розв'язань, дошкільники вчаться самостійно мислити (гра «А що буде, коли…»). У процесі застосування цього методу у дошкільників особливо яскраво активізується такий внутрішній чинник розвитку винахідливості, як *прагнення переосмислювати функції об'єктів з метою використання їх у новій якості.*

2. Метод контрольних запитань.

За допомогою навідних запитань дітей підводять до розуміння й подальшого виконання завдання. Це удосконалений варіант попереднього методу спроб і помилок. Під час застосування цього методу, використовуються запитання таких типів: максималізації (що можна в об'єкті збільшити?), мініатюризації (Що можна зменшити?), універсалізації (надати об'єкту інших якостей), персоніфікації (надати неживому предмету ознак живої істоти). Застосування цього методу спричинить активізацію такого внутрішнього чинника, як *цінування дитиною власної системи правил розв'язання завдань, отриманих шляхом трансформації старих способів дій у нові.*

3. Метод фокальних об’єктів.

Цей метод допомагає дитині знайти оригінальні шляхи розв’язання завдань, зняти психологічну інерцію. Дошкільнику пропонується певний реальний об’єкт з метою його удосконалення (вигадати новий фантастичний вид риб). Для цього діти переносять ознаки і властивості декількох інших об’єктів на запропонований. У результаті утворюється нова істота з незвичайним поєднанням ознак (риба плямиста, крилата). Такі «винаходи» малята можуть виліпити в глини, пластиліну, зробити з природного матеріалу, обіграти в театралізованій діяльності, скласти про них нову казку тощо. Застосування цього методу спричинить активізацію *інтересу дитини до перетворення навколишньої дійсності шляхом створення нових, раніше неіснуючих у досвіді дитини образів чи предметів.*

4. Метод синектики.

Цей метод складається з чотирьох прийомів, основою яких є аналогії:

- Пряма аналогія (перед вихованцями ставиться завдання зробити так, як це зроблено стосовно іншого за певними ознаками або властивостями (вітер – вентилятор, подих, пилосос; м’яч – гумові чоботи, шина, повітряна кулька тощо). До прямої аналогії відноситься метод гірлянд та асоціацій: діти створюють ланцюжок слів, який може закінчитись довільно або тим словом, з якого починали (гора –лід – ковзани – зима – біла – сорочка – шити – нитки – дорога – вантажівка – велика – гора).

- Особиста аналогія (емпатія). Полягає у вмінні побачити себе очима інших. Дитині пропонується уявити себе певним об’єктом, наприклад деревом або пташкою, зобразити щось або когось пантомімою, розповісти про свої відчуття і мрії в новому стані.

- Фантастична аналогія. Досліджувані повинні виконати завдання за допомогою фантастичних засобів або фантастичних персонажів (рожеве слоненя прийде до того, хто перший засне, сьогодні вихователькою буде Мальвіна).

- Функціонально-вартісний аналіз. Діти вчаться, досліджуючи функції виробів, об’єктів, речей, змінювати їх з метою пошуку економічних розв’язань їх експлуатації (ручка може слугувати міліцейським жезлом, указкою, диригентською

паличкою, шпагою, голкою тощо). З дошкільниками проводяться наступні ігри: «Що можна зробити з …?», «Для чого це потрібно?», «Для кого буде це?»

Застосування цього методу активізуватиме *потребу дитини у творчому самовираженні як одного з чинників розвитку винахідливості дошкільників.*

Важливим моментом у процесі вивільнення дітьми творчої енергії є вміння розслабитися, відчувати себе вільно та невимушено. З цією метою при побудові формувальної стратегії розвитку винахідливості дошкільників ми звернулися до способів активізації творчості – друдлів. Ідея їх створення належить письменнику Роджеру Прайсу в 50-х роках минулого століття. Сьогодні такі способи активізації адаптовані для застосування з дітьми дошкільного віку і широко використовуються в нашій країні [207].

Психолог Ірина Стеценко рекомендує використовувати друдли з метою розвитку гнучкості мислення дошкільників, вміння подивитися на ситуацію з різних поглядів, для активізації творчості, прояву спонтанності ідей [208]. Ми вважаємо, що за допомогою цієї методики можлива активізація всіх внутрішніх чинників розвитку винахідливості.

Оскільки характерною особливістю друдлів є те, що на них ніколи не зображують тварин, рослини та інші об’єкти, які легко впізнати, оскільки це зменшує кількість варіантів їх опису. Діти мають змогу описувати такі схематичні зображення, продукуючи велику кількість ідей, викликану асоціативними в’язками в корі головному мозку. Також дошкільники, навчившись описувати друдли, мають змогу самостійно створювати власні схематичні зображення і пропонувати одноліткам розгадати їх.

Важливим засобом розвитку творчої особистості дошкільника є казка [16], [61], [77]. О. В. Запорожець довів, що процесом сприйняття дошкільниками казки можна керувати [77]. На нашу думку, казка збагачує світ дитячих образів, поповнює досвід незабутніми враженнями, сприяє прояву дитячої фантазії. Тобто, за допомогою прийомів створення нових казок можлива активізація внутрішніх чинників розвитку винахідливості дошкільника, зокрема, інтересу дитини до

перетворення навколишню дійсність на краще шляхом створення нових, раніше неіснуючих в її досвіді образів чи предметів, потребу у творчому самовираженні.

При створенні нових казок доцільно керуватися наступними прийоми оперування змістом твору, запропонованими М. Туровим [217], а саме:

- прийом «зроби навпаки» (риси характеру персонажів змінюють на протилежні: добрі стають злими, сильні-слабкими тощо)
- прийом збільшення-зменшення (боязкого героя казки перетворюють на відважного)
- прийом прискорення-уповільнення (протікання подій прискорюються або уповільнюються)
- прийом динамінізації-статичності (нерухоме стає гнучким, рухливим)
- прийом персоніфікації-деперсоніфікації (дії живих істот переносяться на неживі об’єкти)
- прийом «шкідливе змінити на корисне» тощо.

На нашу думку, всі вище перераховані методики доцільно використовувати для розвитку винахідливості під час організації власне творчого етапу.

З метою активізації **зовнішніх чинників** розвитку винахідливості ми організували та провели заходи формувальної роботи з батьками та педагогічними працівниками дошкільного закладу.

Формувальна робота з активізації *соціально-психологічних* чинників розвитку винахідливості полягала в застосуванні методів роботи з батьками, спрямованих на підняття рівня їхньої компетентності з питань розвитку творчості та винахідливості дітей дошкільного віку та активізації творчого потенціалу батьків. Нами було застосовано такі методи, як:

- Бесіда на тему «Невичерпна скарбниця дитячої творчості»
- Консультація на тему «Винахідлива дитина. Забезпечення креативно збагаченого середовища»
- Поради батькам «Як розвивати винахідливість дитини – дошкільника».
- Психологічний тренінг «Вчимося творчо мислити»
- Гра-пантоміма «Відгадай хто це?»

- Семінар – практикум на тему «Умілі ручки»
- Конкурс малюнку з використанням нових технологій «Хто найвинахідливіший?»

З метою активізацію **освітніх** чинників розвитку винахідливості ми застосували заходи формувальної роботи з педагогічними працівниками дошкільного навчального закладу, серед яких наступні:

- Бесіда на тему «Життєтворчість – її значення в житті людини»
- Диспут на тему «Внесок В.О. Сухомлинського в розвиток теорії розвитку творчої особистості дошкільника».
- Консультація на тему «Використання прийомів створення нових казок»
- Семінар – практикум на тему «Використання нових технологій в зображувальній діяльності»
- Психологічний тренінг «Розвиваємо творе мислення»
- Круглий стіл з педагогічними працівниками на тему «Педагогічна майстерність і винахідливість – кроки на зустріч дітям».
- Творча гра «Друдли» (схематичні зображення для стимулювання творчої активності педагогів).

Таким чином, збагачення сенсорного досвіду, експериментування, створення виховних ситуацій, застосування методу просторового моделювання, організація спостережень, ігрових ситуацій, системи методів ТРВЗ, за допомогою яких відбуватиметься активізація внутрішніх чинників розвитку винахідливості, як складові формувальної роботи, на нашу думку, стануть ефективним засобом розвитку винахідливості дітей дошкільного віку, відкриють їм можливості творчого зростання і духовного збагачення. У свою чергу, активізація зовнішні чинників розвитку винахідливості шляхом проведення формувальної роботи з батьками та педагогами, спрямованої на підвищення рівня компетентності дорослих з питань розвитку творчості та винахідливості, також спричинить зростання рівня прояву винахідливості дітей дошкільного віку.

3.2. Комплексна програма активізації психологічних чинників розвитку винахідливості дошкільників

Обґрунтування наукових засад системи розвитку винахідливості дошкільників допомогло нам чітко визначити структуру комплексної програми розвитку винахідливості дітей дошкільного віку шляхом активізації психологічних чинників.

Формувальний експеримент ми проводили з дітьми експериментальної групи. Дошкільники контрольної групи навчання продовжували за програмою «Дитина». Тобто, спеціальна робота щодо розвитку винахідливості з ними не проводилася.

Зміст розробленої експериментальної роботи ми виклали у послідовну серію спеціальних творчих ігрових завдань універсального характеру, які мали тенденцію до повторювання й варіювання в різних видах діяльності дошкільників, а саме: під час спостережень, експериментування, конструювання, художньої діяльності, праці, гри, а також на спеціально організованих заняттях.

Таким чином, враховуючи все вищевикладене, ми побудували формувальну роботу щодо розвитку винахідливості дошкільників таким чином:

I. Програма активізації внутрішніх чинників розвитку винахідливості.

1. Створення передумов творчої діяльності – організація спостережень, бесід, виховних та ігрових розвивальних ситуацій.
2. Застосування серії спеціальних ігрових завдань у процесі різних видів діяльності.

II. Програма активізації зовнішніх чинників розвитку винахідливості:

1. Впровадження методик роботи з батьками, спрямованих на підвищення рівня компетентності щодо розвитку винахідливої дитини в умовах родинного виховання.
2. Застосування методів, спрямованих на підняття рівня компетентності педагогів з проблеми розвитку винахідливості дошкільників в умовах дошкільного навчального закладу.

Отже, перейдемо до детального опису методик кожного з етапів формувальної роботи.

Перший етап формувального експерименту – *підготовчий.*

Мета цього етапу полягає у створення підґрунтя для подальшої творчої діяльності дітей, розвитку винахідливості: збагачення сенсорного досвіду, розвиток спостережливості, допитливості; ознайомлення з предметами та явищами навколишньої дійсності, їхньою взаємодією, впливом на оточуючих людей; соціальною взаємодією, особливостями настрою людей та причинами його зміни; формування багатопланового дитячого досвіду та навичок перцептивної діяльності.

Формувальна робота на цьому етапі проводилася з усіма дітьми старшого і молодшого дошкільного віку експериментальних груп, незалежно від рівня розвитку винахідливості, про який свідчать результати попереднього діагностичного етапу дослідження. Це пояснюємо тим, що підготовча робота формувального експерименту спрямована на налаштування дітей до прояву винахідливості у процесі спеціально організованих видів діяльності.

З метою активізації ***внутрішніх чинників*** розвитку винахідливості на **першому етапі** формувальної роботи ми застосували виховні ситуації розвивального характеру, запропоновані психологом В. У. Кузьменко. Під час організації виховних ситуації наша робота спрямовувалася на те, щоб навчити дітей виявляли типові та специфічні особливості предметів, матеріалів, усвідомлюючи різноманітні способи їх застосування, що, у свою чергу, сприяє розвитку евристичності та гнучкості мислення дошкільників. Для цього проводились такі вправи: «Що з цим можна зробити?», «Як з цим можна діяти?». Діти із задоволенням моделювали кімнату для ляльок, приміщення групи, групового майданчика, кухні тощо).

Ми вважаємо, що дослідження психологів В. У. Кузьменко, О. В. Проскури, Г. А. Урунтаєвої, які підкреслюють важливість моделювання та прогнозування майбутнього під час проведення виховних ситуацій для розвитку творчої індивідуальності дошкільника, варто застосовувати і для розвитку соціальної винахідливості в дітей дошкільного віку. Такі виховні ситуації допомагають дошкільникам зрозуміти, що життя людини складається із взаємопов’язаних подій, які можливо заздалегідь спланувати і творчо змінювати.

Крім цього, В. У. Кузьменко дала ґрунтовну характеристику особливостям проведення спостережень, охарактеризувала їх правильне планування та проведення, організацію виховних та ігрових розвивальних ситуацій, їх вплив на розвиток творчості та винахідливості дітей дошкільного віку.

Під час читання творів художньої літератури діти схематично зображали частини прочитаного. Після творчого процесу зображання відбувалося спільне обговорення твору за графічними зображеннями. Дошкільникам цікаво було на основі схем відтворювати художній твір, вигадувати свої нові варіанти.

Недосконалим спочатку був аналіз дітьми власних емоційних станів. Але в процесі роботи, обговорення причин різного настрою, впливу власної поведінки на настрій інших, аналіз емоційного стану став глибшим, детальнішим. Особливо стало зрозумілим дітям відбиття настроїв на міміці, коли дорослий відобразив на власному прикладі можливі настрої людини. Після цього дошкільники схематично зображували мімічні особливостей своїх однолітків під впливом різних емоційних станів.

З метою створення метафоричних образів діти в різних видах зображувальної діяльності з пластиліну, глини, природного матеріалу виготовляли персонажів улюблених казок, потім порівнювали їх з явищами природи (такий, як хмарка). Після цього намагалися моделювати власний образ, враховуючи особливості погляду, риси характеру тощо. Після виконання завдання нами були виготовлені індивідуальні іменні таблички з графічними зображеннями індивідуального образу дитини, сукупність яких створила колективний метафоричний образ.

Моделювання стосунків було одним з найскладніших завдань для дошкільників, оскільки потрібно було навчитися встановлювати та усвідомлювати причинно-наслідкові взаємозв’язки між окремими вчинками персонажів літературних творів. Але в наслідок багаторазових вправлянь, дітям вдалося зобразити такі взаємини. Це стало важливим кроком на шляху до підвищення рівня винахідливості, оскільки вміння творчо співіснувати, взаємодіяти безконфліктно, знаходити власну модель спілкування з оточуючими людьми під силу саме винахідливій особистості, що і є проявом її соціальної винахідливості.

Як відомо, комплексний вплив на розвиток особистості здійснюють спостереження [231].

Організовуючи спостереження з метою розвитку винахідливості дошкільників, ми звертали особливу увагу на їх змістовність, розгорнутість, новизну, різноманітність об'єктів, умови та засоби проведення. Нами були організовані спостереження на такі теми, як «В небі хмарки мандрували», «Кринице, дай напитися водиці», «Сонячні проміння – для землі спасіння», «Що несе на крилах вітер», «У квітнику, неначе в вулику», «За мною ходить тінь моя» тощо. В ході спостережень намагалися, щоб діти коментували побачене, висловлювали свої враження, виявляли задоволення в словесній та емоційній формі, порівнювали, узагальнювали, аналізували, помічали нове, оригінальне, ніким іншим не назване, встановлювали причинно-наслідкові зв'язки. Для цього необхідно було правильно будувати запитання, використовуючи прості і складні їх форми, проблемні запитання, підводити дошкільників до розуміння, що нічого у природі й житті не відбувається просто так, що всі явища взаємопов'язані й мають взаємовплив.

Нами були використані різні види спостережень. В ході *розпізнавальних* спостережень досліджувані ретельно обстежували предмет за допомогою різних органів чуття, при цьому сприйняття спрямовувалося та контролювалося мисленням, оскільки саме мислення сприяє відбору способів обстеження відповідно до особливостей цього предмета. *Відтворювальні* спостереження давали можливість дітям за окремими властивостями чи ознаками предметів та явищ виробляли судження про стан предмета або відтворювати картину цілого.

Спостереження, ініційовані вихователем, характеризуються тим, що дорослий визначає мету і певну кількість програмових завдань, але за допомогою ігрових прийомів ми залучали дошкільників до самостійного визначення кола об'єктів спостереження, їх кількості, способів обстеження тощо. Такі спостереження були вмотивовані наявними потребами дошкільників і відповідали завданням, які поставив вихователь.

Ще більш результативними виявились *спостереження, ініційовані самими дітьми.* В цьому випадку ми лише «прилаштовували» навчально-виховні завдання

до інтересу дитини, який виник спонтанно або був стабільним проявом, до вимог програми, вікових та індивідуальних особливостей дошкільника.

В. О. Сухомлинський стверджував, що думка дитини виявляється в її активному ставленні до навколишнього світу. Краса природи загострює сприйняття і пробуджує мислення дитини [210].

Таким чином, організовані нами спостереження сприяли спонтанному вияву творчості й винахідливості дошкільників, підвищували настрій та самопочуття малят, їхній життєвий тонус, упевненість у власних силах, допомогли зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки в природі й суспільстві.

Як було показано в попередньому підрозділі, дуже важливу роль у розвитку винахідливості дошкільників мають уявні ігрові ситуації. Під час спостережень в природі ми пропонували дітям уявити себе деревом, пташкою хмаринкою, сонечком тощо, и розповісти про свої відчуття. Приклад у побудові особистої аналогії належав дорослому, який усіма можливими засобами виразності зображав об'єкт або явище природи, а потім художньо описував власні враження.

Ми запропонували дошкільникам наступні *вправи на розвиток емоційного проникнення у стан явищ та предметів за методикою Н. Т. Кириченко, Т. І. Науменко [88]:*

1. **Музична гра-імітація «Тінь»**

Під музику двоє дітей ідуть по дорозі через поле: одна попереду, друга – позаду на два-три кроки. Друга дитина виконує роль «тіні» першої. «Тінь» повинна повторити всі рухи першої дитини, яка то присяде за гарним камінчиком, то нахилиться, щоб понюхати квіточку, то пострибає на одній нозі, то потягнеться до сонця. У процесі гри дитина вчиться відчувати іншу людину, виявляти винахідливість у придумуванні рухів і передбачливість у їх наслідуванні «тінню». Жести й рухи під музику знімають напруженість, розвивають дрібну моторику рук, чуття ритму, виховують естетичні почуття.

2. **Гра-вправа «Бабка замерзла»** (рос. стрекоза)

Діти сидять півколом на подушках. В центрі Бабка. Вихователь промовляє:

- «Прийшла зима, а бабка не підготувала собі будиночок, не запаслася їжею. Вона тремтить від холоду: «Холодно, холодно, ой-ой-ой! Нема куди подітися, пустіть до вас нагрітися!»

Дитина-бабка тим часом насуплює брови, клацає зубами від холоду, тремтить.

Гра виховує співчуття до ближніх, доброту, сприяє розвитку соціальної творчості.

3. Музична гра «Я – Сонях»

Під народну музику «Чорнобривий Корольок» вихователь заохочує рухи дітей, промовляючи такі слова:

«Я – сонях. Мене зернятком поклали в теплу землю. Я відчуваю її тепло, турботу, і проростаю. Я росту, росту, тягнуся до сонечка. Ось я вже і виріс. Щоранку я прокидаюся з першим сонячним промінням і милуюся чудовим ранком. За сонцем повертаю голівку свою. Вітерець ніжно пестить мої пелюстки й листя. Сонце – це мій татусь. Було це дуже давно. Вранці тато-Сонце спускався зі своїми дочками на землю. Весело гралися дівчатка з пташками, бігали по росянистій траві, а як наставав вечір, Тато забирав своїх доньок в небесне царство. Одного разу наймолодша донька забарилася і не встигла піднятися на небо. Настав вечір, і дівчинка перетворилася на чарівну квітку з гарною чорною серединкою та золотими пелюсточками, як її волоссячко. Тепер це я – Сонях. І лишився я назавжди на землі. З того часу соняхи повертають свої голівки за татом-Сонцем. Я – Сонях, велика чарівна квітка. Я дарую людям свою красу і насіння. А з насіння люди виготовлюють корисну і смачну олію та згадують про мене.

Гра спонукає дітей до встановлення причинно-наслідкових зв’язків, взаємозалежності всіх явищ природи, виховує естетичні почуття.

4. Мімічна вправа «Котик»

Дитина з посмішкою гладить котика (іншу дитину). Котик заплющує очі від задоволення, муркоче лащиться, висловлює вдячність.

Вправа сприяє розслабленню дитини, заспокоює, усуває агресивні настрої.

5. Вправа «На березі моря»

Діти грають на березі моря, викладають різноманітні візерунки з камінчиків: рибок, медуз, хвильок, дельфінів тощо. Потім купаються в морі, пірнають, веселяться. Досхочу накупавшись, виходять з води, лягають на теплий пісок пляжу. Закриваються руками від яскравого сонця. Відпочивають і мріють.

Гра розвиває винахідливість, допомагає розслабитися, позбавитися негативних емоцій.

Для того, щоб налаштувати дітей на цікаву для них діяльність, забезпечити стан врівноваженості та душевного спокою, а також для розвитку творчої уяви ми застосували ауторелаксаційну вправу **«Я – чарівник»,** розроблений О. Г. Васильєвою [31].

7. Етюд «Я – чарівник»

Діти із заплющеними очима уявляють себе добрими чарівниками і потрапляють у чарівну країну «Фантазію», де здійснюються всі їхні заповітні бажання та мрії (діти можуть уявно літати, пірнати в морі, засмагати на пляжі, мандрувати, дружити з хижими звірами, ловити рибу тощо).

З метою підключення емоційного компоненту до творчої діяльності дітей, активізації емоційної сфери дошкільників та розвитку таких критеріїв винахідливості, як евристичність і творча уява, нами була створена і запроваджена *серія пісеньок-загадок.* Використовуючи в своїй роботі пісеньки-загадки, ми помітили, що діти з цікавістю сприймають текст, вслуховуються, уявляють, аналізують хід подій та роблять певне відкриття для себе, відгадуючи про що йшла мова в загадці. Також пісенна творчість розвиває музичні здібності дошкільників, сприяє покращенню естетичного сприйняття навколишнього світу, розвиває дітей всебічно та гармонійно (Додаток Ф).

Наведемо приклад однієї з таких пісеньок-загадок:

Радісна пора

Духмяно пахнуть трави в полі,
Пташки щебечуть голосисто,
Гуляють хмари ясночолі
У небесах у променистих.

Приспів:

Ти довкола подивися,

Руки вгору піднеси,
Ще й до друзів усміхнися,
В хоровод їх запроси!
Знов веселково сонце грає,
Цілують бджоли кожну квітку.
Коли ж така пора буває?
Скажіть, малята, певно…ВЛІТКУ!

Діти уважно вслуховуються в текст пісні, уявляючи хід подій, а після того, як музичний керівник в кінці загадки робить паузу, роблять для себе маленьке «відкриття», називаючи те, про що запитувалося у пісеньці-загадці.

8. Гра «На що схоже?»

Мета гри полягає у розвитку здатності дитини створювати образи предметів, орієнтуючись на їх схематичне зображення, знаходити аналоги запропонованих зображень предметів в навколишньому світі. Гра розвиває творчу уяву, стратегічні тенденції аналогізування дошкільників, спостережливість, винахідливість, вміння порівнювати, просторову орієнтацію.

Дітям пропонуються 10 карток, на кожній зображена одна фігура (прямокутник, хвилька, дуга, трапеція, коло тощо), яка може сприйматися як деталь або контурне зображення якогось предмету. Експериментатор заохочує дітей подивитися на картку і придумати на що схоже зображення. Серед запропонованих дітьми відповідей виокремлює найбільш оригінальні, чим стимулює прояви ініціативності у створенні образів, винахідливості при доборі аналогів наступного зображення предмета.

Гра повторювалась неодноразово на різному матеріалі. Наприклад, малята створювали образи до запропонованих експериментатором об’ємних геометричних фігур, а також частин будівельного матеріалу.

9. Гра «Відгадай на дотик» (в піску)

Важливим у розвитку творчості дошкільників є використання різного матеріалу при організації навчально-виховного процесу. Особливого значення набуває застосування природного матеріалу. Такий підхід, на нашу думку, спонукає дитину в тісній єдності спілкуватися з природою, відкривати для себе нове, недосліджене, дізнаватися про якості та властивості природного матеріалу,

встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, усвідомлювати взаємозалежність усіх природних процесів. Ось чому гру «Відгадай на дотик» ми вирішили провести в піску, а об'єктами, що були закопані, обрали овочі та фрукти.

Гра розвиває здатність дитини створити образ предмету, сприймаючи його лише на дотик, вміння виділяти істотні ознаки предмету за його тактильним сприйняття, словесно описувати сприйнятий предмет.

Гра проводилась у двох варіантах. Спочатку дитині пропонувалося відгадати на дотик і описати перший предмет, на який вона натрапить у піску. В другому варіанті навпаки, експериментатор описував предмет, а дошкільник за описом віднаходив на дотик предмет серед багатьох інших, закопаних у піску.

Як ускладнення гри, після того, як овочі і фрукти були на поверхні, експериментатор запропонував малятам назвати оригінальні страви, які можна приготувати з цих інгредієнтів.

Гра викликає позитивні емоції в дітей, стимулює до прояву ініціативності, самостійності, евристичності.

10. Пантоміма (вправи з пластики рухів)

Організовуючи спостереження в довкіллі, ми зосереджувала увагу дошкільників на об'єктах живої і неживої природи, постійно підкреслюючи їх взаємозв'язок і взаємозалежність. Спостерігаючи за тваринами, привертали увагу малят до істотних особливостей у їхньому зовнішньому вигляді, в повадках, способі харчування тощо. Деяким дітям у процесі спостережень за об'єктами природи вдавалося виділяти оригінальні їх особливості, проявляти винахідливість під час бесід про побачене.

З метою покращення вміння помічати характерні особливості об'єктів природи, наслідувати їх, використовуючи мову жестів, уявляти і передавати образ одноліткам у зрозумілій формі за допомогою міміки і рухів, ми провели гру-пантоміму на перевтілення дітей в уявні об'єкти.

11. Музична гра-пантоміма «Відгадай що звучить»

Розвитку рухової творчості, на нашу думку, сприяють музично-ритмічні рухи. Ми запропонували досліджуваним спочатку відгадати за короткою музичною

мелодією, якій тварині або природному явищу може належати така співзвучність. Діти співвідносили мелодії з крапельками дощу, дзюрчанням струмка, завиванням завірюхи, шелестом листя, тупотом копит, плеском води в річці. Потім дошкільники зображали за допомогою рухів у танку все почуте і уявлене ними під час слухання.

Гра сприяла розвитку слухового сприймання, гнучкості мислення, творчої уяви, фантазії, прояву дітьми винахідливості.

Після гри дітям було запропоновано перенести враження від почутого на папір – *намалювати музику природи*.

12. Гра «Перетвори фігури на різні картини»

Мета гри – розвивати у дітей гнучкість мислення, творчу уяву, вміння створювати малюнок, додаючи деталі до запропонованого зображення.

Дошкільникам запропоновано картки із зображенням кількох елементів фігур. Завданням досліджуваних було домалювати фігури, створити власні картини.

13. Конструювання з об'ємного будівельного матеріалу

З метою активізації прояву винахідливості в конструктивній діяльності ми організували заняття з конструювання. Для цього дітям було запропоновано самостійно побудувати казкові споруди і придумати назву цих будівель.

Матеріал для конструювання було підібрано різного розміру, форми, яскравих кольорів. Це стимулювало дітей до прояву творчості та винахідливості.

Також на другому етапі формувальної роботи ми застосували методи розвитку *соціальної винахідливості* дошкільників.

З метою розвитку соціальної творчості та соціальної винахідливості, вміння розуміти людей, співчувати їм, відчувати їх настрій, правильно реагувати на зміни настрою та створювати власні прийоми спілкування з оточуючими людьми, ми провели *серію ігор на збагачення емоційної сфери дошкільників*, запропоновану Ю. Коврижних та Г. Смольніковою.

1. Гра «Якими ми буваємо»

Мета гри полягає у розвитку здатності дітей розуміти взаємозв'язок емоційних проявів людини і поведінки залежно від обставин життя. Під час гри діти вчилися визначати особливості зовнішнього прояву емоційних станів за допомогою

виразних рухів усього тіла. При цьому дошкільники застосовували зображення фігурок дитини, самостійно добираючи вирази обличчя за піктограмами, що відповідали певній гамі почуттів. Гра розвиває самостійність, вміння розуміти стан іншої людини і поводитися у відповідності з цим станом.

Діти отримали можливість обвести олівцем фігурки на аркушах паперу, а потім домалювати певний вираз обличчя, розфарбувати, використовуючи певну кольорову гаму. Як ускладнення до гри, ми запропонували скласти розповідь про обраного героя, що сприяло розвитку творчої уяви та евристичності в дітей.

2. Гра «Попелюшка»

Мета гри спрямована на навчання дітей розуміти міміку людини, яка відображає різні почуття, а також, спираючись на власний емоційний досвід, розкривати соціально-моральний зміст ситуацій. Крім цього, ми запропонували досліджуваним придумати продовження до казки «Попелюшка» або змінити хід потій так, щоб вийшла нова казка. Це сприяло розвитку фантазії дітей, гнучкості мислення, евристичності та самостійності.

У процесі гри діти самостійно обирають зображення виразів обличчя для Попелюшки та вбрання, яке відповідало обраному настрою. Під час виконання завдання діти повинні пригадати або пофантазувати, які події зумовили такий чи інший настрій і що буде далі. Дошкільники вчаться давати оцінку ситуації і прогнозувати наслідки вчинків Попелюшки.

3. Гра «Створи настрій»

На основі проведеної роботи з дітьми щодо моделювання людських емоцій і стосунків під час організації виховних ситуацій, коли діти навчилися розпізнавати, називати, зіставляти різноманітні емоції, ми запропонували досліджуваним трафарети із зображенням обличчя ляльки. Дошкільники повинні були «створити обличчя» ляльки за допомогою смужок із зображенням очей та ротиків, визначити та описати їх настрій.

Потім дітям було запропоновано придумати добрі слова, щоб заспокоїти ляльку, яка плаче; пригадати слова, які допомагають розвеселити засмучену ляльку; добрати фрази, щоб роздобрити сердиту людину.

Таке завдання виявилося складнішим, але за прикладом експериментатора, більшість дітей виконала вправу правильно.

Таким чином, проводячи різноманітні заходи в підготовчій частині формувального експерименту ми дійшли висновку, що збагачення сенсорного досвіду дітей, їхньої емоційної сфери, стимулювання перцептивних процесів, пізнавальної активності, призводить до активного прояву творчості, допомагає розвивати винахідливість дітей дошкільного віку.

На нашу думку, система методів, застосована нами на першому етапі формувальної роботи є ефективним підґрунтям для розвитку винахідливості дошкільників, оскільки система методів формувальної роботи була спрямована на активізацію внутрішніх чинників розвитку винахідливості, в основі яких лежать творча уява, евристичність, гнучкість мислення, самостійність, у тісному взаємозв'язку з впливом зовнішніх факторів – соціального оточення. Ми прогнозуємо, що така система заходів є дієвою в контексті розвитку творчої особистості і формує передумови розвитку винахідливості дітей дошкільного віку. Також ми вважаємо, що частина методів підготовчого етапу може бути використана під час формуючої стратегії нашого експерименту.

Проводячи роботу з дітьми в підготовчій частині формувального експерименту, ми переконалися в правильності обраного шляху щодо розвитку винахідливості. Також ми пересвідчилися, що заходи підготовчої частини, застосовані нами, налаштували дошкільників на творчу діяльність, підготували основу для подальшого розвитку винахідливості.

Тому вважаємо за необхідне перейти до детального опису методик, які містяться в серії спеціальних ігрових завдань, що реалізовуватимуться у процесі різних видів діяльності дошкільників **власне творчого етапу**.

Головною **метою** цієї частини дослідження є активізація внутрішніх чинників розвитку винахідливості шляхом застосування серії спеціальних ігрових завдань, спрямованих на розвиток винахідливості.

Крім методів ТРВЗ, які лежать в основі нашої формувальної роботи, ми ефективно застосували такі напрацювання в царині розвитку творчої особистості

дошкільника, як: серія ігор на розвиток творчої уяви (автор О. М. Науменко), методика роботи з казкою (автор М. П. Туров), методи щодо організації творчості дітей (автор О.Г. Кучерявий), методи виховання дошкільників мистецтвом (автори Н. Т. Кириченко, Т. І. Науменко), ігри на розвиток творчої уяви (автори О. О. Барташніков, І. А. Барташнікова), психологічні вправи на розвиток творчого мислення (Т. В. Череднікова), методи розвитку творчих здібностей (автор І. С. Волощук), методи розвитку ініціативності (автор О. П. Сергеєнкова), методику активізації творчості «Друдли» (автор Роджер Прайс, адаптована Іриною Стеценко), корекційно-розвиваюча програма з розвитку емоційно-особистісної сфери та попередження афективних проявів поведінки дітей старшого дошкільного віку «Екологія душі» О. Г. Васильевої тощо.

Методика формувальної частини експерименту включала ігрові завдання, спрямовані на активізацію внутрішніх чинників винахідливості. Формувальна робота проводилася під час різних видів діяльності – конструктивної, ігрової, художньої тощо.

Окрім орієнтації нашої формувальної стратегії на активізацію психологічних чинників розвитку винахідливості, особливістю побудови цього етапу дослідження стало також проведення роботи за такими напрямками:

- Організація формувальних заходів з дошкільниками всіх рівнів прояву винахідливості
- Проведення посиленої індивідуальної роботи з дітьми з низьким рівнем прояву винахідливості
- Проведення спеціальної додаткової роботи з дітьми з високим рівнем винахідливості

До формувальної стратегії розвитку винахідливості нами були включені завдання, побудовані за системою ТРВЗ з використанням основних методів цієї теорії. Також при доборі методів ми враховували вікові та індивідуальні особливості дітей.

У відповідності до цього положення нами була запроваджена серія ігрових завдань, орієнтованих на дітей усіх трьох рівнів прояву винахідливості (низького, середнього, високого), констатованих на попередньому етапі дослідження.

Перейдемо до детального опису формувальної роботи щодо активізації внутрішніх чинників розвитку винахідливості дошкільників з низьким та середнім рівнем прояву винахідливості. Варто зауважити, що з дітьми з низьким рівнем проводитиметься посилена індивідуальна робота із застосуванням заходів розробленої нами формувальної методики. Також під час діагностичного дослідження нами було констатовано нижчий рівень прояву гнучкості мислення в дошкільників, порівняно з іншими критеріями винахідливості, тому значна частина методів формувальної роботи була спрямована на розвиток саме цього критерію.

1. Гра «Буває-не буває»

Мета гри полягає у розвитку репродуктивної уяви, уваги, пізнавального інтересу дітей, гнучкості мислення.

Ми обрали цю гру з метою підготовки дітей до більш складної наступної гри, де необхідно буде поєднувати реальність з фантастичними образами.

Експериментатор описував ситуацію, в якій основний об’єкт виконував ту чи іншу дію. Наприклад, «мишка бігає по полю» або «м’яч росте на дереві». Дитині потрібно уявити собі цю ситуацію і сказати чи буває те, про що йде мова, чи насправді об’єкт може виконувати таку дію.

Діти вчилися уявляти і співвідносити вислів з реальністю. Робили висновки і оголошували результат. Потім дошкільникам було запропоновано самостійно придумати реальні та нереальні дії.

2. Гра «А що було б коли, коні мали крила?» (*метод спроб і помилок*)

Гра спрямована розвиток винахідливості, вміння продукувати оригінальні ідеї, виявляти гнучкість мислення, евристичність, продукувати образи творчої уяви.

Експериментатором були запропоновано дітям уявити, що було б, якби коні мали крила. Щоб стимулювати дітей до продукування власний ідей і думок, нами було застосовано метод контрольних запитань: Як пасти такий табун? Як запрягати крилатого коня? Які потрібно придумати карети? Кого будуть перевозити крилаті

коні? Як запобігти зіткненню коней з літаками? Як зміниться міська архітектура, якщо в небі з'являться літаючі коні?

Після цього експериментатор попросив дітей назвати інші наслідки, до яких призвела б наявність у коней крил. У процесі спільного обговорення, стимулювання творчої активності дітей, ми досягли позитивних результатів гри.

3. Гра «Фантастична тварина» (*метод фокальних об'єктів*)

Мета гри – розвиток фантазії, гнучкості мислення, вміння створити новий образ на основі перенесення ознак і властивостей декількох інших об'єктів на запропонований.

Експериментатор пропонує дошкільникам вигадати новий фантастичний вид риб, птахів, комах тощо. Для цього необхідно перенести властивості й ознаки декількох інших об'єктів на обраний ними. Наприклад, «жаба смугаста, крилата».

Фантастичні образи тварин, створені дітьми були досить оригінальними, а саме: «Собака пернатий колючий», «папуга волохатий вухатий», «заєць смугастий клишоногий», «кіт блакитний, дзьобатий, крилатий» тощо.

Після створення фантастичного образу тварини в уяві, дітям було запропоновано *намалювати тварину* на аркуші паперу або виготовити з будь-якого матеріалу в куточку творчості, а потім обіграти під час організації сюжетно-рольових ігор.

Враховуючи той факт, що наступний *метод синектики* включає в себе чотири прийоми (метод прямої аналогії, метод особистісної аналогії, метод фантастичної аналогії, функціонально-вартісний аналіз), ми побудувати ігрові завдання у відповідності до них.

4. Гра «Гірлянда асоціацій» (*метод прямої аналогії*)

Мета гри – розвиток у дошкільників логічного мислення, винахідливості, самостійності.

Експериментатор показує дітям як за допомогою методу прямої аналогії від слова «небо» логічним шляхом можна прийти до слова «чай»: небо – земля – вода – напій – чай. Потім старшим дошкільникам пропонувалося утворити власні асоціативні ланцюжки слів (чим довший ланцюг, тим краще). Ось деякі з них:

«корова – молоко – біле – морозиво – солодке – мед – бджоли – літо – трава – пастися – корова»; «дерево – гілки – пташки – полетіли – літак – небо – хмари – дощ – сховатися – дерево» та інші.

Після цього діти *виготовили з кольорового паперу власні гірлянди* і утворили нові асоціативні ланцюжки за кількістю кілець в гірлянді. Таке завдання також сприяло розвитку самостійності, здатності здійснювати самоконтроль та оцінку результатів своєї діяльності.

Молодші дошкільники за прикладом експериментатора утворили наступні аналогії: «м'яч – гумові чоботи, шина, повітряна куля»; «шибка – ваза, дзеркало, склянка, пляшка»; «шуба – ковдра, килим, ведмідь»; «вітер – подих, пилосос, вентилятор» тощо.

5. Гра «Уяви себе…» (*метод особистісної аналогії***)**

Гра передбачає вправи на розвиток творчої уяви, фантазії, вміння «оживлювати» предмети, передавати їх настрій, відчуття. Гра розвиває спостережливість, емпатію, вміння «входити» в образ, винахідливість.

Ми запропонували дітям сісти півколом на килимку, заплющити очі й пригадати екскурсію до парку «Олександрія». Відчути свіжість повітря, почути спів пташок, шелест листя, плескіт водоспаду тощо. Потім завданням дошкільників є уявити себе тим об'єктом природи, який найбільше сподобався, і розповісти про свої відчуття і мрії.

На нашу думку, вправа «Уяви себе» дала можливість дітям розслабитися, звільнитися від заборон, виявити спонтанність, відкрити свої потаємні бажання, висловити невдоволення, тобто бути самим собою – творчою й вільною особистістю.

Це цікавішою для досліджуваних виявились вправи з **фантастичної аналогії**.

6. Гра «Фантастична подорож»

Особливістю фантастичної аналогії є те, що діти повинні виконати завдання за допомогою фантастичних засобів або фантастичного персонажу. Такі вправи мають найбільший вплив на розвиток дитячої фантазії.

Ми створили ігрову ситуацію, під час якої до дітей в гості завітав марсіанин і запросив до фантастичної мандрівки на інші планети. Уявно подорожуючи в космосі, діти «спостерігали» за особливостями життя на інших планетах, а повернувшись на землю, складали фантастичні розповіді.

Фантастична аналогія допомагає дитині вийти за межі реальності, активно уявляти, фантазувати, робити відкриття, сприяє розвитку гнучкості мислення. Це означає, що застосування цього методу ТРВЗ ефективно сприяє розвитку винахідливості дітей дошкільного віку.

Під час застосування **функціонально-вартісного аналізу** дошкільники вчилися, досліджуючи функції виробів, об'єктів, речей, змінювати їх з метою пошуку економічних розв'язань їх експлуатації.

З цією метою нами було проведено такі ігри, як «Що з цим можна зробити?», «Для кого буде це?», «Чарівний мішечок». Для покращення ефективності результатів, ми об'єднали завдання кількох ігор і організували гру, яка органічно їх поєднувала. Пропонуємо варіант цієї гри.

7. Гра «Чарівна скринька»

Дітям пропонується набір предметів (ручка, цеглина, м'ячик, кубик, циліндр, хустинка тощо), захованих в «чарівній» скриньці. Казковий персонаж, наприклад Фея, торкаючись чарівною паличкою відкриває скриньку і просить дітей поглянути на нібито звичайні речі. Але потім діти розуміють, що звичайна ручка може бути «чарівною» паличною в руках Феї, диригентською паличкою, дуже потрібною для диригента оркестру, міліцейським жезлом –для міліціонера, указкою – для вчителя, шпагою – для фехтувальника, голкою – для швачки тощо. Тобто, завданням дошкільників є визначити сферу застосування предмету і професійну діяльність, де може бути застосований той чи інший предмет. Для цього доцільно використати такі запитання: «як можна ще використати цю річ?», «людям якої професії потрібен цей предмет» тощо.

Гра вчить дошкільників аналізувати, порівнювати предмети, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, подумки змінювати, покращувати можливості їх

застосування. Такі вправи, на нашу думку, сприяють розвитку гнучкості мислення, самостійності, продуктивності мислення.

Наступною методикою, яку ми застосували в процесі формувальної роботи стали тести творчого мислення, розроблені Т. В. Чередніковою. Наведемо коротку характеристику кожного з них [235].

8. Гра-вправа «Склади речення».

Застосування цього вправи допомогло нам розвинути словесну винахідливість дітей різних вікових груп.

Дошкільникам був запропонований малюнок із зображенням ялинки, мишки та книги. Дивлячись на цю картинку дитина повинна була скласти якомога більше речень з цими трьома словами в кожному з них. Зміна відмінку іменників припускалася. Наприклад: «Мишка дивиться на ялинку та книжку» або «В книзі розповідається про ялинку й книжку».

Під час тестування малюкам було легше описувати кожного з персонажів, ніж об'єднувати їх в одне речення. Нашим завданням було спонукати дітей продукувати якомога більше незвичайних та неочікуваних суджень, що сприяло розвитку оригінальності, швидкості мислення, продуктивності уяви та словесної винахідливості.

9. Гра-вправа «Склади малюнок» (завдання з тесту Р. Мейлі).

Дошкільникам було запропоновано серію карток з набором фігурних елементів. Дітям необхідно було скласти з цих елементів на протязі 5 хвилин якомога більше фігур-зображень. Кількість використаних у малюнках елементів не обмежувалась, оскільки дошкільникам притаманно захоплюватися ідеями, втілювати нові задуми у своїх зображеннях. Гра розвиває творчу уяву, гнучкість мислення, евристичність та самостійність. Особливу увагу під час виконання завдання ми звертали на оригінальність складених дошкільниками фігур.

10. Тест П. Торренса «Домалюй контур».

Дітям було запропоновано 5-6 аркушів паперу з зображеними по центру контурами недомальованої фігури неправильної форми. Була поставлена мета: домалювати, створити різноманітні зображення і назвати свої роботи.

При виконанні роботи ми стимулювати дітей до створення оригінальних, незвичайних і навіть фантастичних образів. Тобто завдання сприяло розвитку евристичності, гнучкості мислення, фантазії та самостійності досліджуваних.

Під час *сюжетно-рольової гри «Магазин»* діти використали картки із власними зображеннями, як білети до цирку.

Такі рішення, що характеризуються складністю пошуку, новизною та оригінальністю і при цьому виявляються корисними в ігровій діяльності, ми відносимо до проявів винахідливості дошкільників.

З метою застосування різноманітних матеріалів під час проведення формувального експерименту ми організували **заняття з художньої праці.**

Напередодні заняття з художньої праці, ми запропонували дошкільникам самостійно вдома підготувати той різновид природного матеріалу, з яким вони хотіли б працювати.

Діти, виконавши завдання, забезпечили проведення заняття різноманітністю природного матеріалу (жолуді, горіхи, солома, квасоля, горох, каштани, насіння тощо), а потім виготовили улюбленого казкового персонажа. Дошкільники виявляли оригінальність мислення при доборі природного матеріалу, самостійність у створенні образів. Виготовлені ними персонажі, були своєрідними, різноманітними, не спостерігалося тенденції до наслідування. Кожна дитина намагалася зробити неповторний образ.

Тобто такі завдання розвивають уміння дітей працювати творчо, самостійно, виявляти фантазію, гнучкість мислення, відкривати для себе нове, створювати неповторні образи.

Після виконання дітьми завдання ми запропонували досліджуваним обіграти персонажів. Дошкільникам необхідно було *придумати продовження до казки.*

Як продовження до попереднього завдання, ми вважали доцільним провести ігри, спрямовані на тренування творчої уяви *за методикою О. О. Барташнікова та І. А. Барташнікової.*

11. Гра «А що далі?»

Мета гри – розвиток творчої уяви, мовлення, словесної винахідливості.

Нами було запропоновано дітям подивитися на героїв казок, яких вони виготовили і відповісти на питання: «А що може статися з їжачком (ведмедиком, зайчиком тощо) далі?». Після цього діти придумували цікаві історії і розповідали їх.

Інший варіант цієї гри – експериментатор пропонує намалювати малюнок чи декілька малюнків про те, що відбувалося далі з героєм казки, а потім розповісти вигадану історію.

Також з метою розвитку вміння дітей вигадувати, створюючи нові розповіді, незвичайні назви ми провели серію ігор на тему «Придумай історію».

10. Гра «Черепаха вчиться плавати»

Ми поставили перед дошкільниками завдання придумати історію про черепаху, яка вчиться плавати.

У зв'язку з тим, що дуже часто діти вигадують дуже простий сюжет, який нагадує відому історію з казки або мультфільму, необхідно «включати» персонаж у найрізноманітніші і найнесподіваніші ситуації. Ще оригінальнішим є такий поворот сюжету, коли персонаж стає другорядним героєм казки, що значно підвищує потенціал творчої уяви дошкільників.

Після того, як кожен розповів свою історію, ми повідомили чиї розповіді були найоригінальнішими і захоплюючими.

Гра розвиває гнучкість та оригінальність мислення, евристичність, творчу уяву і самостійність дошкільників, сприяє прояву винахідливості.

Крім роботи з природнім матеріалом, ми застосували художню працю дітей з покидьковим матеріалом, а саме зі смужками тканини.

Поклавши в основу дидактичну гру з творчим потенціалом «Кольорові килимки» Л.В. Артемової, ми провели заняття з аплікації, що стимулювало дітей виявляти не лише естетичний смак, а й оригінальність та вміння налагоджувати доброзичливі стосунки з оточуючими [7].

11. Аплікація з тканини «Кольорові килимки»

Мета полягає у навчанні дітей самостійно створювати гарні поєднання кольорів, виявляти оригінальність у створенні виробу. Гра розвиває евристичність,

естетичний смак, спонукає до вияву позитивних емоцій, емпатії, сприяє розвитку соціальної творчості.

Експериментатор демонструє дітям, як ляльки користуються килимками, уважно їх розглядають, особливо радіють гарному поєднанню кольорів. Дорослий повідомляє дітям, що всі ляльки хочуть мати такі яскраві килимки і просить допомогти їм. Потім пропонує досліджуваним виготовити килимки, самостійно добираючи смужки і розміщуючи їх одна поряд з одною. Експериментатор наголошує на необхідності звертати особливу увагу на поєднання кольорів, пропонує змінювати смужки місцями доти, доки не отримають найоригінальнішого результату. Відзначаються роботи з найоригінальнішою кольоровою гамою.

Сприятливим фоном усього творчого процесу формувальної частини експерименту було використання нами творів художньої літератури та народної творчості (забавлянок, примовок, приказок, прислів'їв, народних пісень та мелодій), а також читання та обговорення творів про природу В. О. Сухомлинського, М. М. Пришвіна, Наталі Забіли, Платона Воронька, Михайла Стельмаха та інших. Ми цілком переконані, що таке гармонійне поєднання праці, художнього слова, гри й фантазії сприяє формуванню творчого ставлення дошкільників до життя, розширює світогляд дошкільників, спонукає до прояву пізнавальної активності, винахідливості.

На нашу думку, особливого значення в розвитку дітей дошкільного віку набувають народні казки. Проводячи роботу з казкою у формувальній частині експерименту, ми помітили, що в процесі слухання твору діти виявляли високу активність, постійну втручалися в хід подій, емоційно переживали за героїв розповіді, зверталися із запитаннями, уявно допомагали персонажам вийти із складної ситуації. Ми зрозуміли, що сприймання дошкільниками казки – це активний процес, яким можна ефективно керувати, спрямовуючи в потрібному напрямку.

12. Гра «Створи казку»

З **метою** розвитку винахідливості ми запропонували дошкільникам змінити хід подій у знайомих казках. При цьому ми використали методику роботи з казкою М.П. Турова, яка більш детально описана в попередньому розділі [217].

Створені дітьми казки вирізнялися варіативністю зачинів, оригінальністю сюжетів, різноманітністю персонажів, несподіваною кульмінацією, колоритом в доборі засобів виразності.

Цікавим виявилося для дошкільників складання **казок за схемами.**

Дітям пропонувалися схематичні зображення казкових сюжетів у певній послідовності. Завданням було скласти казку за послідовністю зображень. Як ускладнення можна переставляти схеми місцями за власною ініціативною, а бо бажанням дітей.

Також дітям пропонується виконати завдання навпаки: схематично зобразити власно складену казку, а потім запропонувати однолітками придумати казку за схемами, виготовленими дитиною.

Такі завдання допомагають розвинути в дошкільників гнучкість мислення, самостійність, ініціативність. Стимулюють до прояву оригінальності, продукування образів творчої уяви, евристичності при складанні сюжету, доборі засобів виразності.

Отже, складання нових казок є ефективним засобом розвитку винахідливості дошкільників.

Гра «Дерево бажань» (модифікований варіант гри, розробленої О. М. Науменко) [145].

Метою гри є стимулювання вияву дітьми уваги та чуйності до потреб товаришів, розвиток бажання допомагати ближньому, бути уважним до проблем оточуючих людей, а також розвиток здатності фантазувати, перетворюючи навколишню дійсність на краще.

На штучне дерево в груповій кімнаті діти садили виготовлених з паперу пташок і загадували вголос бажання. Експериментатор пропонував дошкільникам взяти «чарівну паличку» і виконати бажання свого товариша.

Для дошкільників *з високим рівнем* розвитку винахідливості нами були проведені додаткові заходи формувальної частини експерименту, спрямовані на активізацію внутрішніх чинників розвитку винахідливості з використанням елементів методи розвитку творчих здібностей І. С. Волощук, а саме:

1. Гра «Назви ознаку предмета, яку раніше ніхто не помічав».

- Попросити дітей перелічити відомі ознаки живих істот.
- Попросити виявити хоча б одну таку ознаку живих істот, яку раніше ніхто не помічав.
- Обговорити колективно виявлені дітьми ознаки, відібрати дійсно притаманні і визначити найбільш незвичну ознаку. Як правило, це така ознака, яка була ледь прихованою, лежала майже на поверхні.
- Здивувати малят кількістю виявлених ними незвичних ознак у відомих усім живих істот.
- Перейти від живих істот взагалі до диких тварин рідної місцевості. Запропонувати дошкільникам визначити одну ознаку тварин, але незвичну, тобто таку, яку досі ніхто не помічав.
- Обговорити висловлені пропозиції. Визначити переможців, чиї відповіді були найоригінальнішими.

2. Гра «А що буде після того, як…?» (уявне створення ситуації і прогнозування наслідків).

З метою розвитку оригінальності мислення та творчої уяви ми запропонували малятам наступні завдання:

- Дослідити разом з дітьми, які взаємозв’язки характерні для листяних дерев і людей.
- Запропонувати досліджуваним уявити, що листяні породи дерев зникли, і запитати, як це позначилось на житті людей. Необхідно прослідкувати, щоб для всіх названих зв’язків були висловлені наслідки їх розриву.
- Запитати, чи позначиться зникнення таких дерев на проведенні зимової Олімпіади? Домогтися обґрунтування відповіді.

- Попросити дітей подумати на чому ще в житті людей може позначитися зникнення листяних дерев. Виділити найоригінальнішу ідею і вказати істотні зв'язки між листяними деревами і людьми.
- Запитати дошкільників, до чого ще, крім змін у житті людей, може призвести зникнення листяних дерев.
- Вказати дітям на єдність природи та різноманітний характер взаємозв’язку між її об’єктами.

З метою підняття настрою дітей, стимулювання їхнього інтересу до творчого процесу, кмітливості та винахідливості ми застосували гру-головоломку за методикою Т. В. Череднікової «Переставсірник», але використали при цьому палички для лічби.

Гра-головоломка «Переставпаличку».

Ми запропонували дітям за рахунок перестановки однієї чи двох паличок перетворити одне зображення на інше або якось його змінити. Наприклад, за допомогою пересування тільки однієї палички потрібно повернути будинок або двох паличок – корову в інший бік.

Це завдання сприяє розвитку гнучкості мислення дошкільників, евристичності, стимулює інтерес щодо подолання труднощів, розвиває допитливість – необхідні компоненти творчої діяльності.

З метою розвитку ініціативності і самостійності дітей ми використали вправу за методикою О. П. Сергеєнкової «Склади речення».

Гра-вправа «Склади речення»

Дітям пропонується три слова, з яких потрібно скласти якомога більше змістовних речень.

- Книжка, папуга, велосипед,
- Небо, двері, яскраво.
- Літати, зебра, дерево.

Така вправа сприяє розвитку словесно-образної креативності, гнучкості мислення, самостійності, варіативності ідей, словесної винахідливості.

З метою розвитку в дошкільників логічного мислення, винахідливості, самостійності ми застосували вправу за методом прямої аналогії (ТРВЗ).

5. Гра-вправа «Ланцюжок асоціацій»

Як ускладнення для дітей з високим рівнем винахідливості ми запропонували логічно зв'язувати цілі фрази, а не окремі слова, як це попередньо відбувалося з усіма дітьми. Перед досліджуваними ставляться наступні завдання:

1. Показати дітям, як логічно зв'язати дві фрази: «коли іде сніг» та «в мене відірвався ґудзик». (Коли іде сніг, усі розуміють, що настає зима. Якщо настає зима, можна буде кататися на санках. Для цього необхідно їх купити, тому треба поїхати до магазину. В автобусі було повно людей, я зачепився об когось, і в мене відірвався ґудзик».

2. Нами було запропоновано логічно зв'язати такі фрази:

- Коли закипів чайник…..я загубив шапку
- Коли іде дощ…..задзвенів дзвоник.

З метою активізації дитячої творчості, розвитку гнучкості мислення та вміння подивитися на ситуацію з різних точок зору ми використали схематичні малюнки, про які важко точно сказати. що на них зображено – **друдли** [207].

5. «Друдли»

Дошкільникам були запропоновані картки із різними варіантами схематичних зображень:

- *«Випадковий імпульс».*

Перший варіант проведення гри – дітям необхідно було обрати одне будь-яке слово або поняття і пов'язати його з малюнком. Наприклад, якщо випадкове слово «вода». То асоціаціями до нього можуть бути – річка, струмок, джерело тощо. Дитина пропонуючи перелік слів, сама обирає, яке найбільше підходить для опису друдла.

Другий варіант передбачає добір трьох слів близьких за змістом. Наприклад, чай, чашка, заварка. Тоді образ джерела, перетвориться на пакетик чаю на мотузочці.

Третій варіант – слова добираються різні за змістом. Це ускладнює завдання, але збільшує кількість варіантів. Наприклад, кулон, крапля, пилосос. Тоді зображення набуває іншого змісту: кулон на ланцюжку, крапля роси і слід від неї на пелюстці троянди, пилосос увімкнутий в розетку.

- «*Розвиток підказок».*

Цей варіант гри вчать дітей розуміти ідеї підказок, щоб розмірковувати далі, відштовхуючись від них. Наприклад, ми дітям задавали такі запитання: «Що нагадує крива лінія?» «Де ми бачимо щось прив'язане до мотузки?» «А можливо це камінь, прив'язаний до мотузки, щоб замінити якір?»

Дитина обирає той спосіб опису друдлів, який краще допомагає їй в цьому процесі. Друдли є ефективним засобом розслаблення, вивільнення творчої енергії, продукування різноманітних ідей.

Таким чином, як ми і передбачали, правильна організація формувальної частини експерименту, а саме активізація внутрішніх чинників розвитку винахідливості дітей дошкільного віку сприяла прояву дошкільниками творчої активності й винахідливості, рівень розвитку яких стане зрозумілим в результаті проведення контрольних зрізів на наступному етапі дослідження.

На нашу думку, ефективною умовою розвитку винахідливості дошкільників є організація занять з продуктивної творчості. Тому наступною методикою ми обрали субтест О. І. Кульчицької «Танграм».

6. Аплікація «Танграм»

Мета: розвивати у дітей зорові уявлення, синтетичне мислення, вміння комбінувати частини цілого, з'єднувати їх, утримувати деякий час внутрішній зоровий образ з метою адекватного матеріалізованого його втілення. Субтест складається з двох завдань: «квадрат» і «колумбове яйце», які виготовляються з картону і розрізаються на частини. Перед дітьми постає завдання скласти з частин ціле – виконати аплікацію на білому аркуші паперу, а потім дати їй свою назву. Час виконання завдання не обмежується. «Квадрат» розрізають на 7 частин, а «колумбове яйце» – на 10. Розміри: «квадрат» зі стороною 10 см, «колумбове яйце» з діаметрами 10 і 5 см.

Основними показниками творчості тут є оригінальність та гнучкість мислення. Особливої уваги ми надавали вмінню дітей самостійно придумувати оригінальну назву аплікації. Враховуючи той факт, що гнучкість визначається як здатність продукувати сюжети і як здатність залучати до зображення образи предметів, віддалених від дитини сфер життєдіяльності, ми стимулювали дітей пригадувати або вигадувати незвичайні образи.

Отже, в процесі продуктивної діяльності в дітей розвивається оригінальність та гнучкість мислення, творча уява, самостійність, ініціативність.

З метою розвитку вербальної творчості ми застосували субтест О. І. Кульчицької «Придумування казки».

7. **Гра «Придумай казку з такими словами…»**

Мета гри полягає у навчанні дітей за конкретними словами, органічно вплітаючи їх в сюжет, оригінально і послідовно створювати казку. Дітям необхідно було скласти казку за такими словами, як: дівчинка, ліс, метелик, річка, камінчик. Гра стимулює дітей виявляти фантазію, кмітливість, оригінальність думок, гнучкість мислення.

8. Субтест «Рифмовка».

Мета: розвинути здібності дітей до поетичної творчості., вміння дошкільників складати вірші, перекладати внутрішню мову на зовнішню мову визначеного ритму, виражати за допомогою слова тонкощі власних спостережень. Автори цього субтесту виділяють такі показники творчості: легкість, оригінальність, точність. Для виконання завдання дітям пропонується 6 речень або словосполучень. Необхідно скласти вірш, першим рядком якого є одне із запропонованих речень. Наприклад: «Біжить лісом заєць сірий….», «Пропливали хмари в небі…», «Колоситься в полі жито…», «Не дивіться ви на мене…», «Хіба це ложка?...», «В мене для Оленки…». Перші три завдання дають найбільшу кількість дитячих римованих рядків, які можна використати для діагностики поетичних здібностей дітей.

Також ми запровадили систему ігрових завдань, які сприяють підвищенню рівня прояву *соціальної винахідливості* дошкільників.

З метою створення оптимістичного настрою в дошкільників, який допомагає долати труднощі та кризові стани в житті дитини, покращенням вміння малят пристосовуватися до мінливих умов життя, що в свою чергу сприяє розвитку винахідливої особистості, ми використали заходи адаптованої корекційно-розвивальної програми «Екологія душі», розроблені О. Г. Васильєвої. Ці заходи спрямовані на розвиток емоційно-особистісної сфери та попередження афективних проявів поведінки дітей дошкільного віку.

1. Гра-вправа «Дерево»

Ця вправа сприяє формуванню внутрішньої стабільності, балансу нервово-психічних процесів.

Дітям, які сидять (або лежать) на килимку ми пропонували уявити себе будь-яким деревом за власним бажанням та прихильністю. Дошкільники повинні були уявити могутній, міцний (або гнучкий) стовбур, гілки, що переплітаються та гойдаються на вітрі, листя, що шелестить від крапель дощу. Діти повинні були відчути поживні соки, що тягне їхнє коріння з надр землі; уявити себе могутнім, сильним, здоровим, що символізує почуття стабільності та зв’язку з реальністю. Тобто, гра сприяє розвитку впевненості в собі та в завтрашньому дні.

Після проведення вправи ми запропонували намалювати уявлене дерево (тобто себе самого) на аркуші паперу.

2. Вправа «Привіт, друже!»

Мета цієї вправи полягає в розвитку вміння дітей активно входити в контакт, робити компліменти, ввічливо звертатися до оточуючих.

Дітям необхідно привітатися один з одним по колу, називаючи ім’я сусіда, який, у свою чергу, відповідає на привітання та звертається до наступного. При повторному виконанні діти додавали добрі побажання. Вітаючись з товаришем, дитина повинна була дивитися в очі йому, говорити лагідним голосом.

3. Гра «Поділись успіхом»

Головне завдання полягало в тому, щоб навчити дитину публічно, не соромлячись, визнати власні досягнення. Гра сприяє підняттю самооцінки дітей,

упевненості у своїх силах. При проведенні гри діти піднімалися на подіум, називали своє ім’я та розповідали про те, що їм найкраще вдається робити.

4. Гра-експеримент «Подаруй частинку свого серця»

Мета гри полягає у виявленні здатності дитини розрізняти добро і зло, виявляти симпатії та антипатії, ділитися добрими почуттями з навколишніми.

Для цього дошкільникам необхідно було віддати «частинку свого серця» (паперовий жетончик) тим казковим героям, що викликають у них симпатію. Зображення добрих і злих героїв казок розміщуються на дошці.

5. Етюд «Зустріч з другом»

Метою цього етюду є корекція емоційної сфери дітей, тренінг здатності виражати свої почуття та прихильності до інших людей.

Створюючи уявну атмосферу зустрічі з другом, діти виразними рухами демонстрували обійми, потиски рук, при цьому мімікою передавали почуття радості й захопленості.

6. Психотехніка «Я ображаюсь коли…»

Експериментатор пропонує дітям уявити свою образу. При цьому задає такі запитання: Якої вона величини? Якого вона кольору? Якої вона форми? На що вона схожа?

Після цього пропонує сконструювати образу з паперу (можна м’яти, скручувати тощо). Потім запропонувати різні шляхи того, як позбутися цієї образи: спалити, порвати, викинути, або уявити свою образу у вигляді повітряної кульки темного кольору, надути її, а потім знищити. Після цього пропонує дітям забути всі образи і під звучання приємної музики розслабитися, заплющити очі та відпочити.

Проводиться *аутогенне релаксація з психотренуючим і психокорекційним змістом – «Вміння прощати»*. Читається такий текст: образу не видно, її не можна понюхати, взяти в руки. Але від образи все довкола стає сумним, темним, холодним, нам стає боляче і самотньо. Але насправді це не так! Не можна довго ображатися. Як же собі допомогти? Можна одразу про образу забути; можна просто усміхнутися, трішки навіть пожартувати; можна посидіти, разом і обговорити проблеми та простити всі образи. Необхідно дружбою дорожити. Потім діти, розплющивши очі показують, як

вони вміють прощати одне одному, посміхаються і обіймаються, відверто дивлячись у вічі. Можна запропонувати дітям промовити при цьому слова «мирилки».

7. Вільне малювання на тему «Найвеселіше»

Даруючи один одному приготовлені напередодні малюнки на вільну тематику, діти доброзичливо обмінюються й посмішками, веселим сміхом й добрими побажаннями. Гра розвиває почуття емпатії, сприяє формуванню доброзичливих стосунків в дитячому колективі.

З метою формування вміння дошкільників працювати спільно, доброзичливо ставитися до однолітків, планувати колективні дії, допомагати один одному в разі виникнення труднощів, розвитку оригінальності та гнучкості мислення при створенні зображень ми організували колективне заняття з **флоромозаїки.**

Дітям було запропоновано з різноманітного природного матеріалу на великій дощечці колективно викласти візерунок і придумати до нього назву. Після виконання завдання ми відзначили доцільність спільних дій дошкільників, дружність у стосунках, оригінальність сюжету та його назву.

Для розвитку фантазії, творчої уяви, самостійності та винахідливості у процесі спільної діяльності ми повели **конструктивну гру** з об'ємного будівельного матеріалу «На острові» (колективне). Ігровий момент полягав у тому, що діти потратили на безлюдний острів у відкритому морі в результаті аварії їхнього корабля. На березі лишилися лише обломки корабля, а також є в наявності ліс, скелі тощо (фігури будівельного матеріалу). У процесі конструювання ми заохочували малят виявляти фантазію, творчу уяву, ініціативність і самостійність.

При доборі методів формувальної стратегії активізації **зовнішніх чинників** розвитку винахідливості дітей дошкільного віку ми орієнтувалися на результати констатувального експерименту, який засвідчив низький рівень компетентності батьків і педагогів з питань розвитку винахідливості дошкільників. Тому формувальна робота була спрямована саме на створення системи заходів підняття рівня обізнаності дорослих, які мають безпосередні стосунки з дітьми і, від яких залежить наявність креативно збагаченого середовища, в якому зростають діти.

З метою активізації соціально-психологічних чинників розвитку винахідливості нами було підготовлена і впроваджена наступна система заходів роботи з батьками:

1. *Бесіда на тему «Невичерпна скарбниця дитячої творчості»*

Мета проведення бесіди полягає в наданні знань батькам про своєрідність дитячої творчості, про істотні відмінності між творчістю дитини і дорослого, про види діяльності, в яких особливо яскраво реалізується творчий потенціал дошкільника.

2. *Консультація на тему «Винахідлива дитина. Забезпечення креативно збагаченого середовища»*

Мета – ознайомлення батьків з поняттями «творчість» і «винахідливість», з особливістю винахідницького діяльності, з умовами, які стимулюють прояви винахідливості в дошкільному віці.

3. *Поради батькам «Як розвивати винахідливість дитини –дошкільника».*

Спираючись на рекомендації німецького педагога Клауса К. Урбана, нами були розроблені поради батькам, які допоможуть в домашніх умовах розвинути винахідливість та творче мислення дитини (Додаток Х).

4. *Психологічний тренінг «Вчимося творчо мислити»*

Мета полягає в ознайомленні батьків з основними прийомами розвитку творчого мислення (уміння знаходити суперечності і розв'язувати проблемні завдання, комбінування, пошук аналогій, асоціювання), у вправлянні щодо практичного застосуванні цих прийомів.

5. Гра-пантоміма «Відгадай хто це?»

Мета – створення позитивного емоційного настрою, атмосфери невимушеності і психологічного комфорту, розвиток гнучкості мислення, почуття гумору, вміння за допомогою рухів і жестів зображати об'єкти і явища природи.

6. Семінар – практикум на тему «Умілі ручки»

Мета полягає в ознайомленні батьків з новими технологіями в зображувальній діяльності, визначенні їхнього місця в діяльності дитини під час її перебування в сім'ї та ролі в розвитку творчості й винахідливості, практичному застосовуванні

батьками означених прийомів, вправлянні у використанні різноманітних технік сучасної зображувальної діяльності

7. *Конкурс малюнку з використанням нових технологій «Хто найвинахідливіший?»*

Мета – створити оригінальний сюжет малюнку, застосувавши при цьому якомога більше технологій зображувальної діяльності.

З метою активізації **освітніх чинників** розвитку винахідливості в дітей дошкільного віку нами було застосована наступна система заходів роботи з педагогами (вихователями, музичними керівниками):

1. Бесіда на тему «Життєтворчість – її значення в житті людини»

Мета полягає у з'ясуванні необхідності творчого розвитку особистості, у наданні знань про можливості творчої людини, особливості її життєтворчості – діяльності, спрямованої на самовдосконалення, саморозвиток, перетворення і покращення життя довкола себе.

2. Диспут на тему «Внесок В.О. Сухомлинського в розвиток теорії розвитку творчої особистості дошкільника».

Метою бесіди є з'ясування точки зору педагогів щодо ґрунтовних позицій В. О. Сухомлинського, які стосуються безпосередньо розвитку творчості дітей дошкільного віку. Надання інформації педагогічним працівникам про засоби розвитку творчості зі спадщини В.О. Сухомлинського, які недостатньо використовуються в умовах дошкільного навчального закладу.

3. Консультація на тему «Використання прийомів створення нових казок»

Мета – ознайомити вихователів з методикою М. П. Турова, застосування якої доцільне при створенні нових казок дітьми.

4. *Семінар – практикум на тему «Використання нових технологій в зображувальній діяльності»*

Мета полягає в обговоренні нових технологій в зображувальній діяльності, визначенні їхнього значення в розвитку винахідливості дошкільників, практичному застосовуванні педагогами означених прийомів, вправлянні у використанні різноманітних технік сучасної зображувальної діяльності.

5. Психологічний тренінг «Розвиваємо творе мислення»

Мета – ознайомлення педагогів із особливостями творчого мислення дошкільників, основними складовими такого мислення; вправляння педагогів в розв'язанні проблемних ситуацій за допомогою прийомів розвитку творчого мислення.

6. *Круглий стіл з педагогічними працівниками на тему «Педагогічна майстерність і винахідливість – кроки на зустріч дітям».*

Мета полягає у виробленні спільної стратегії розвитку винахідливості шляхом активізації її потенційних можливостей, підвищення власної педагогічної майстерності, забезпечення умов для розвитку творчості і винахідливості в умовах дошкільного навчального закладу.

7. Творча гра «Друдли» (схематичні зображення для стимулювання творчої активності педагогів).

Мета полягає в навчанні вихователів описувати схематичні зображення, виявляючи винахідливість. Гра сприяє розвитку гнучкості мислення дорослих, вміння подивитися на ситуацію з різних точок зору, в активізації творчого потенціалу педагогів.

Таким чином, запровадивши формувальні заходи активізації зовнішніх чинників розвитку винахідливості дітей дошкільного віку, ми прогнозуємо, що рівень компетентності батьків і педагогів значно підвищиться за рахунок розширення власного світогляду щодо понять творчість і винахідливість, отримання практичних навичок творчої діяльності, оволодіння знаннями про методи та прийоми розвитку винахідливості дошкільників, заходи створення креативно збагаченого середовища, в якому живе і розвивається дитина-дошкільник. Остаточні результати проведення формувальної роботи засвідчать контрольні зрізи – методи психодіагностичної фіксації отриманих результатів після застосування вищеозначених методик. Зважаючи на застосування вищеокреслених заходів, прогнозуємо, що розроблена нами програма активізації психологічних чинників розвитку винахідливості дітей дошкільного віку є ефективною, новітньою, дієвою і спричинить покращення рівня прояву винахідливості дошкільників.

3.3. Оцінка ефективності системи роботи з розвитку винахідливості дітей дошкільного віку

У результаті впровадження комплексної програми активізації психологічних чинників розвитку винахідливості дітей дошкільного віку ми переконалися, що формувальна робота виявилася дієвою та ефективною і призвела до покращення рівня розвитку винахідливості дошкільників.

Нами було проведено діагностику рівня розвитку винахідливості після застосування формувальної роботи. Результати проведення контрольного етапу експерименту засвідчили значне підвищення рівня розвитку таких критеріїв винахідливості, як творча уява, евристичність, гнучкість мислення, самостійність.

Для з'ясування рівня розвитку вищезазначених критеріїв винахідливості дітей дошкільного віку нами було використано такі методи:

- спостереження за різними проявами винахідливості в різних видах діяльності дошкільників;
- тест П. Торренса «Закінчи малюнок», адаптований для дітей дошкільного віку;
- субтест О. Кульчицької, І. Снитко «Малюнок», адаптований для дітей дошкільного віку;
- субтест «Білі кружечки», адаптований для дітей дошкільного віку О. Кульчицькою, Н. Литвиновою, Л. Чорною;
- субтест «Звичайні предмети», адаптований для дітей дошкільного віку О. Кульчицькою, Н. Литвиновою, Л. Чорною.

Ці методи допомогли нам встановити наявний рівень розвитку винахідливості дошкільників за основними критеріями.

Наведемо аналіз даних діагностики рівня розвитку винахідливості дітей дошкільного віку на контрольному етапі нашого дисертаційного дослідження.

Наші спостереження ***за різними видами діяльності*** дошкільників засвідчили значне зростання рівня прояву критеріїв винахідливості.

Зокрема, ми помітили, що діти по-іншому ставляться до вирішення складних ситуацій. Вони більш легко, ніж на попередньому етапі дослідження, віднаходять потрібний спосіб розв'язання проблеми, переносячи знайомі дії в нову ситуацію.

Наприклад, при діагностуванні рівня прояву *евристичності* у процесі різних видів діяльності дошкільників нами було констатовано 35% старших дошкільників та 30% дітей молодшого дошкільного віку з високим рівнем прояву цього критерію винахідливості. Старших дошкільників із середнім рівнем ми виявили 65%, молодших дошкільників – 70%. Дітей з низьким рівнем не було виявлено жодного (0%).

Таким чином, результати діагностики засвідчили зростання кількості дітей з високим рівнем евристичності, а саме: на 20% – у старших дошкільників та на 25% – у дітей молодшого дошкільного віку.

Діагностуючи *творчу уяву* як наступний критерій розвитку винахідливості ми провели ряд спостережень за дітьми у різних видах діяльності. У результаті спостережень нами було констатовано зростання рівня прояву творчої уяви як критерію винахідливості. Слід зауважити, що понад 40% дітей (на попередньому етапі – близько 20% дошкільників) виявляли високий рівень здатності вільно фантазувати, продукуючи незвичайні образи творчої уяви, частіше застосовували предмети-замінники, яким надавали додаткових, зазвичай фантастичних властивостей, тобто прагнули вносити зміни та перетворювати оточення, удосконалювати предмети, іграшки, ускладнювати ігри.

Нами було констатовано 45% старших дошкільників та 40% молодших дошкільників з високим рівнем прояву творчої уяви. З середнім рівнем ми виявили 55% дітей старшого дошкільного віку та 60% молодших дошкільників. Потрібно зауважити, що дітей з низьким рівнем прояву творчої уяви нами виявлено не було. Таким чином, нами було констатовано зростання кількості дітей з високим рівнем прояву творчої уяви (на 25%).

Результати спостережень за проявами *гнучкості мислення* в різних видах діяльності дітей також засвідчили зростання рівня прояву цього критерію винахідливості, а саме: ми констатували 30% старших дошкільників та 25% дітей

молодшого дошкільного віку з високим рівнем прояву цього критерію винахідливості. Нами також було виявлено 65% дітей старшого та молодшого дошкільного віку з середнім рівнем. Слід зауважити, що 5% старших дошкільників та 10% молодших виявили низький рівень прояву гнучкості мислення.

Нами було з'ясовано, що після формувальної частини експерименту діти мають достатню кількість знань про навколишню дійсність, взаємозв'язки та взаємозалежність об'єктів та явищ природи, спроможні виділяти нові якості та властивості предметів, пропонувати варіанти різних способів їх застосування, використовувати раніше набуті знання, вміння та навички в нестандартних ситуаціях.

Отже, формувальна робота сприяла покращенню рівня прояву гнучкості мислення, зокрема, збільшенню кількості дітей з високим рівнем (на 20%).

Під час спостережень за різними видами діяльності дітей ми також пересвідчилися в підвищенні рівня прояву *самостійності* в дошкільників експериментальних груп після запровадження стратегічної моделі розвитку винахідливості. Діти стали поводити себе більш упевнено й незалежно, звертатися за допомогою до дорослого лише у крайніх випадках, приймати самостійні рішення, відповідати за наслідки своєї діяльності.

Слід зауважити, що молодші дошкільники, як і діти старшого дошкільного віку у більшості випадків виявилися спроможними діяти цілком самостійно або за помірної допомоги дорослого, виконувати творчі завдання, виявляти ініціативні дії, але не завжди їм вдавалося давати адекватну оцінку результатам власної діяльності.

Таким чином, за результатами спостережень нами було констатовано 45% старших дошкільників з високим рівнем прояву самостійності та 55% малят з середнім рівнем. З низьким рівнем ми не виявили жодного дошкільника (0%).

Молодших дошкільників з високим рівнем прояву самостійності нами було констатовано 35%, з середнім рівнем – 60%, а з низьким рівнем – 5% дітей.

Отже, результати діагностики прояву самостійності в різних видах діяльності дошкільників засвідчили збільшення кількості дітей з високим рівнем прояву цього

критерію винахідливості на 25%, що підтверджує ефективність заходів формувальної роботи.

Тепер перейдемо до аналізу прояву критеріїв винахідливості під час застосування *субтестів Тесту «Творчість».*

За результатами застосування ***субтесту «Закінчи малюнок»*** кількість старших дошкільників з високим рівнем прояву евристичності зросла на 15% і становить 25%. Середньому рівню евристичності відповідають 75% дітей (в констатувальному експерименті – 40% дітей). Низькому рівню розвитку евристичності після проведення формувальної роботи не відповідає жодна дитина (0%).

Для дітей молодшого дошкільного за результатами проведення тесту П. Торренса «Закінчи малюнок» також характерне значне зростання рівня розвитку евристичності після застосування формувальних заходів з розвитку винахідливості.

Нами було виявлено 25% молодших дошкільників з високим рівнем прояву евристичності та 75% дітей з середнім рівнем. З низьким рівнем не було констатовано жодного молодшого дошкільника. Таким чином, кількість молодших дошкільників з високим рівнем зросла на 20% (становила 5%).

До високого рівня прояву евристичності відносимо такі зображення, як: «Капелюх-невидимка» (Таня К., 5 р. 9 м.), «Пташка-свисток» (Михайло Г., 5 р. 9 м.), «Птах-літак» (Саєнко В., 5 р. 7 м.), «Акула-зубомеч»,(Артем О., 6 р.) тощо.

Після проведення формувальної роботи зображення дошкільників виявилися більш оригінальнішими та колоритнішими, ніж на попередньому етапі дослідження. Дошкільники з високим рівнем під час виконання завдання вирізнялися здатністю виявляти раніше невідомі властивості предметів, одержувати нові зображення шляхом додавання неочікуваних та оригінальних елементів до незакінченого малюнка, тобто, винаходити власну систему правил розв’язання нестандартних задач, їх ідеї, відтворені у зображеннях та їх назвах характеризувалися оригінальністю, а під час виконання завдання субтесту діти виявляли імпровізаційність і легкість. Малюнки дітей з середнім рівнем прояву евристичності також характеризувалися оригінальністю, але імпровізаційність проявлялася лише у

60% зображень. Також при виконанні завдання діти потребували більше часу для обдумування деяких зображень або їх назв (20% зображень).

Варто зазначити, що результативність роботи з розвитку евристичності виявилася вищою в дітей молодшого дошкільного віку, ніж у старших дошкільників.

Рівень розвитку евристичності в дітей контрольних груп за результатами цього субтесту зріс лише на 5%, оскільки формувальна робота з розвитку винахідливості з цими дітьми не проводилася.

Для більш ефективної діагностики рівня прояву *творчої уяви* в дошкільників ми також застосували субтест «Закінчи малюнок», адаптований для дітей дошкільного віку.

Нами було виявлено 25% дітей старшого дошкільного віку з високим рівнем прояву творчої уяви, що на 15% більше, ніж на попередньому етапі дослідження (10%), з середнім рівнем – 70% (в констатувальному експерименті – 35%). З низьким рівнем було виявлено лише 5% дітей, хоча за результатами констатувального експерименту таких дошкільників було 55%.

Кількість молодших дошкільників з високим рівнем прояву творчої уяви зросла на 15% і становить 25% (на попередньому етапі таких дітей було виявлено лише 10%). Досліджуваних із середнім рівнем ми виявили 70% (у констатувальному експерименті – 45%), а з низьким рівнем було виявлено лише 5% дітей (в констатувальному експерименті – 45%).

Ми вважаємо, що високим рівнем прояву творчої уяви вирізнялися наступні роботи старших дошкільників: «Фото-пістолет» (Михайло Г., 5 р. 9 м.), «Корабель пустелі» (Владик С., 5 р. 7 м.), «Вітрила мрії» (Артем О., 6 р.), «Криниця-журавель» (Богдан Б., 6 р.), «Космічний корабель» (Таня К., 5 р. 10 м.), «Золота рибка» (Настя М., 6 р), «Чарівна квітка» (Іра В., 5 р. 8 м.).

Прикладами зображень з високим рівнем прояву творчої уяви молодших дошкільників вважаємо наступні: «Чарівні квіти» (Лєра А., 4 р. 10 м.), «Ліжко ведмедя» (Катя Б., 4 р. 8 м.), «Чарівне весло» (Лєра З., 5 р.), «Веселий бублик» (Ігор Ч., 4 р. 7 м.).

Варто зазначити, що діти з високим рівнем творчої уяви виявилися здатними шляхом перетворення раніше набутих вражень спонтанно та цілком самостійно продукувати понад 2 незвичайні та фантастичні образи, яких раніше не існувало в їхньому життєвому досвіді, вибудовувати незвичайні сполучення цих образів, що, в свою чергу, стало підґрунтям для утворення дитячих винаходів. Дошкільникам з середнім рівнем вдалося створити 1-2 фантастичних образи, інші ж зображення вирізнялися своєю відносною новизною (наприклад, незвичайний елемент оздоблення, що надавало новизни зображенню).

Таким чином, результативність роботи з розвитку творчої уяви виявилася однаково високою, як у молодших дошкільників, так і в дітей старшого дошкільного віку.

Для дошкільників контрольних груп характерне незначне зростання рівня розвитку творчої уяви (на 5%), що відповідає віковим особливостям дітей.

Застосування нами *методики «Закінчи малюнок»* допомогло констатувати підвищення рівня прояву *гнучкості мислення* в дошкільників експериментальних груп.

За результатами діагностики нами було виявлено 25% старших дошкільників з високим рівнем прояву гнучкості мислення, що на 20% вище, ніж на попередньому етапі дослідження (5%). Середньому рівню відповідає 70% досліджуваних (у констатувальному експерименті – 35%), а низькому рівню – 5% старших дошкільників (у констатувальному експерименті – 60%).

Результати діагностичної роботи з дітьми молодшого дошкільного віку також засвідчили зростання рівня прояву гнучкості мислення. Дітей з високим рівнем нами було констатовано 20% (на попередньому етапі дослідження – 0%), з середнім рівнем – 65% дошкільників (у констатувальному експерименті – 20%), з низьким рівнем нами було виявлено 15% молодших дошкільників (в констатувальному експерименті – 65% дітей).

Варто зазначити, що для дітей з високим рівнем прояву гнучкості мислення виявилася характерною здатність виділяти нові якості, властивості, відношення предметів, утворених із незакінченого зображення, продукувати різні варіанти

способів дій з цими зображеними предметами та пропонувати способи застосування зображеного в нестандартних ситуаціях, тобто виявляти компетентність найвищого ґатунку, що і є основою для створення дитячих винаходів. Дітям вдалося зобразити понад 3 предмети або явища зі сфер життя, віддалених від дитини і, при цьому, кожне з шести зображень не повторилося більше 1 разу у загальній вибірці дитячих робіт. Наприклад, серед зображень Діани З. (6 р.) були наступні: «планета, штори, ваза з квітами, праска, повітряний змій, хата лісовика». Малята з середнім рівнем прояву гнучкості мислення також зобразили предмети зі сфер, що віддалені від їхньої життєдіяльності, продукували різні способи їх застосування, але при цьому їх кількість була меншою (до 3 варіантів) і пропозицій їх застосування в нестандартних ситуаціях було висунуто обмаль (1-2). Зображення малят з низьким рівнем були примітивними (м'яч, кулька, травичка тощо), але при цьому, діти змоги запропонувати 2-3 варіанти способів їх застосування, чого не спостерігалося під час проведення констатувального експерименту.

Слід зауважити, що результативність роботи з розвитку гнучкості мислення виявилася вищою в дітей старшого дошкільного віку, ніж у молодших дошкільників.

Результати діагностичної роботи з використанням субтесту «Закінчи малюнок» з дітьми контрольних груп виявилися такими ж самими, як і на попередньому етапі дослідження.

При діагностиці *самостійності* в дітей експериментальних груп за допомогою субтесту «Закінчи малюнок» ми також виявили зростання рівня прояву цього критерію винахідливості, як наслідок проведення ефективної формувальної роботи.

Якщо в констатувальному експерименті старших дошкільників з високим рівнем прояву самостійності нами було виявлено 10%, то в контрольному експерименті таких дошкільників констатовано 25%. Дітей з середнім рівнем нами виявлено 70% (на попередньому етапі – 50%), а з низьким рівнем – 5%, (в констатувальному експерименті – 40%).

Для молодших дошкільників також характерне значне підвищення рівня прояву самостійності. Дітей з високим рівнем нами було констатовано 25%, що на

20% більше, ніж на попередньому етапі дослідження (5%). Середньому рівню відповідало 65% досліджуваних (у констатувальному експерименті – 45% дітей), а низькому рівню – 10% дошкільників, хоча на попередньому етапі таких дітей нами було виявлено 50%.

Заслуговує уваги той факт, що діти з високим рівнем прояву самостійності діяли більш творчо і продуктивно, ніж на передньому етапі діагностичного дослідження, виявляли ініціативні дії і при цьому ні разу не звернулися за допомогою до дорослого. Досліджувані з середнім рівнем також діяли ініціативно, творчо, продуктивно, але 1-2 рази зверталися за незначною допомогою дорослого або однолітка. Дошкільники з низьким рівнем не прагнули до творчого самовираження під час виконання завдання, не проявляли ініціативних дій, але в меншій мірі, ніж на передньому етапі дослідження, наслідували зображення товаришів, періодично звертатися за допомогою до дорослого.

Отже, результативність роботи з розвитку самостійності виявилася більш високою в дітей молодшого дошкільного віку, ніж у старших дошкільників.

Слід зауважити, що рівень прояву самостійності у старших дошкільників контрольної групи зріс на 5%, що відповідає віковим особливостям дітей старшого дошкільного віку, а в молодших дошкільників не змінився.

Таким чином, результати діагностики рівня прояву основних критеріїв винахідливості під час застосування субтесту «Закінчи малюнок» підтвердили ефективність застосування формувальної роботи, спрямованої на активізацію внутрішніх чинників розвитку винахідливості, в основу яких і було покладено вищеозначені критерії.

Наступним субтестом Тесту «Творчість» для діагностики рівня прояву кожного з критеріїв винахідливості ми обрали ***субтест «Малюнок»***.

Такий само позитивний результат (мова йде про зростання рівня прояву *евристичності)* простежується при аналізі результатів застосування в контрольному експерименті наступної методики – *субтесту «Малюнок».*

Нами було виявлено 25% старших дошкільників з високим рівнем прояву евристичності, що на 15% більше порівняно з результатами констатувального

експерименту (10%). Середньому рівню відповідає 70% старших дошкільників, що на 25% більше, ніж на попередньому етапі діагностичної роботи. Вагомим показником є те, що дітей з низьким рівнем розвитку евристичності нами було виявлено лише 5 %, хоча в констатувальному експерименти таких малят було 45%.

Найбільш оригінальними за змістом та назвою були наступні роботи: «На гойдалці в космос» (Артем О., 6 р.), «Птах – «Король світу» (Михайло Г., 5 р. 9 м.), «Кролик у Задзеркаллі» (Ілля Л., 5 р. 1 м.), «Осінь золотава» (Влада Г., 5 р. 5 м.) тощо.

Також результати проведеної діагностичної роботи засвідчили високий рівень розвитку евристичності у 20% молодших дошкільників. Цей показник порівняно з результатами констатувального експерименту зріс на 15%. Середньому рівню відповідає 75% досліджуваних (раніше становило 45% дітей). З низьким рівнем розвитку евристичності нами було виявлено лише 5% дошкільників (в констатувальному експерименті – 50% досліджуваних).

Найбільш оригінальними, на нашу думку, виявилися такі малюнки, як: «На королівський бал» (Ліза Г., 4 р. 8 м.), «Веселе сонечко» (Лєра З., 5 р.), «Вогнедихаючий дракон» (Максим К., 4 р. 9 м.), «Ранетки вийшли з телевізора» (Лєра А., 4 р. 10 м.) тощо.

У результаті проведеної формувальної роботи малюнки дітей з високим рівнем виявилися оригінальнішими, ніж на попередньому етапі дослідження. Діти проявили більш високий рівень імпровізаційності під час створення нових образів, з легкістю виконували завдання та придумували оригінальні назви своїх малюнків, сюжети дитячих малюнків виявилися більш змістовними та розгорнутими. Нижчим рівнем імпровізаційності характеризуються роботи дошкільників з середнім рівнем прояву евристичності, але при цьому малюнки вирізняються оригінальністю сюжету або назви, легкістю у створенні образів. Дітям з низьким рівнем не вдалося створити оригінального зображення, вони потребували більше часу для обдумування назви малюнку, не виявляли імпровізаційності при створенні образів.

Варто зазначити, що малюнки молодших дошкільників виявилися такими ж оригінальними, як і роботи, виконані дітьми старшого дошкільного віку. Це, на

нашу думку, засвідчує високу сприйнятливість молодших дошкільників до заходів з розвитку евристичності, застосованих на етапі формувальної роботи.

Для дітей контрольних груп виявилося характерним незначне зростання рівня прояву евристичності (на 5%), оскільки формувальна робота з цими дітьми не проводилася.

Застосування субтесту *«Малюнок»* також констатувало тенденцію до зростання рівня розвитку *творчої уяви* в дітей старшого і молодшого дошкільного віку експериментальних груп.

За результатами діагностичної роботи з використанням методики «Малюнок» старших дошкільників з високим рівнем нами було виявлено 30% (на попереднього етапі – 10%), з середнім рівнем – 70% (у констатувальному експерименті –40%), з низьким рівнем – 0% (у констатувальному експерименті – 50% дітей).

Результати діагностики дітей молодшого дошкільного віку також засвідчили зростання рівня прояву творчої уяви. Нами було виявлено 25% дошкільників з високим рівнем, що на 15% більше, ніж у констатувальному експерименті. Середній рівень констатовано у 75% дітей (у констатувальному експерименті – 40%). З низьким рівнем прояву творчої уяви не виявлено жодної дитини (на попередньому етапі – 50% досліджуваних).

Найяскравішим проявом фантазування відзначилися такі малюнки старших дошкільнят, як «Куркачка» (Таня К., 5 р. 10 м.), «Вулиця на Марсі» (Діана З., 6 р.), «Швидка допомога на крилах» (Влад С., 5 р. 7 м.) «На Гойдалці в космос» (Артем О., 6 р.), «Чарівна галявина» (Даша П., 6 р.).

Тематика робіт молодших дошкільників також вирізнялася фантастичністю образів, а саме: «Ранетки» вийшли з телевізора» (Лєра А., 4 р. 10 м.), «Повітряний танк» (Катя Б., 4 р. 8 м.), «Метелики-рятівники» (Юля Д., 4 р. 11 м.), «На лижах по хмаринах» (Валера Ч., 4 р. 10 м.), «Моя вулиця в майбутньому» (Даша Б., 5 р.).

Нами було з’ясовано, що дошкільники з високим рівнем прояву творчої уяви виявилися здатними без втручання дорослого на основі вражень, набутих під час проведення формувальної роботи та з власного досвіду створювати фантастичні образи, яких раніше не існувало, вибудовувати з них незвичайні сполучення,

утворюючи незвичайний сюжет, який, на нашу думку, і є дитячим винаходом. Діти з середнім рівнем також виявилися спроможними продукувати фантастичні образи, але вони були поодинокими, не поєднаними у незвичайні сполучення. Більшість образів цих дошкільників характеризувалася відносною їх новизною.

Вважаємо за потрібне підкреслити, що малюнки молодших дошкільників після застосування формувальних заходів стали більш фантастично забарвленими. Результативність роботи з розвитку творчої уяви виявилася однаково високою, як у молодших, так і у старших дошкільників.

Результати діагностичної роботи засвідчили зростання рівня прояву творчої уяви у дітей контрольних груп на 5 %, що відповідає віковим особливостям розвитку дошкільників.

Діагностичне дослідження за допомогою субтесту «Малюнок» також засвідчило зростання рівня прояву *гнучкості мислення* в дітей експериментальних груп, а саме: якщо в констатувальному старших дошкільників з високим рівнем прояву гнучкості мислення було виявлено 10%, то результати контрольного експерименту констатували 30% таких дітей. Дошкільників з середнім рівнем було виявлено 65% (на попередньому етапі дослідження – 45%), а з низьким рівнем – лише 5% досліджуваних (у констатувальному експерименті – 45% дітей).

Дітей молодшого дошкільного віку з високим рівнем прояву гнучкості мислення нами було виявлено 20%, що на 20% більше, ніж на попередньому етапі експериментального дослідження (0%). Дошкільників з середнім рівнем за результатами діагностики констатовано 70% (у констатувальному експерименті – 30% дітей). Низькому рівню відповідає 10% молодших дошкільників (на попередньому етапі дослідження – 70% досліджуваних).

Наведемо приклади малюнків дітей (*субтест «Малюнок»*), в яких, на нашу думку, найбільш повно проявилася гнучкість мислення дошкільників експериментальних груп: «На гойдалці в космос» (Артем О., 6 р.), «Швидка допомога на крилах» (Влад С., 5 р. 7 м.), «Моя вулиця в майбутньому» (Даша Б., 5 р.), «Метелики-рятівники» (Юля Д., 4 р. 11 м.), «Повітряний танк» (Ліза Г., 4 р. 8 м.), «На лижах по хмаринам» (Валера Ч., 4 р. 10 м.), «Вулиця на Марсі» (Діана З., 6 р.).

У результаті проведеної формувальної роботи дошкільники з високим рівнем прояву гнучкості мислення виявилися більш компетентними у вмінні застосовувати раніше набуті знання, вміння та навички в нестандартних ситуаціях. Тобто, в їхніх роботах звичайні, на перший погляд, предмети, були зображені у непередбачуваних ситуаціях, що надавало малюнку надзвичайної новизни та унікальності. Дошкільники із середнім рівнем також зображували предмети та явища і з сфер життя, відділених від дитини, придумували різні варіанти розгортання подій, але запропонувати нестандартні варіанти застосування цих предметів у незвичайних ситуаціях малятам не вдалося. Діти з низьким рівнем виявилися не здатними виділяти нові якості та властивості предметів. Сюжети їхніх малюнків були спрощеними, стандартизованими із застосуванням предметів із найближчого оточення дошкільника (дерева, будинки, сонце, хмари тощо).

Слід зауважити, що старші дошкільники виявили вищий рівень прояву гнучкості мислення, ніж діти молодшого дошкільного віку. Ми пояснюємо це наявністю у старших дошкільників більшого життєвого досвіду, ширшого світогляду, глибших знань про навколишню дійсність.

Без змін залишається діагностична картина старших дошкільників і молодших дошкільників контрольних груп.

Результати діагностичного дослідження *самостійності* з використанням *субтесту «Малюнок»* також засвідчили значне зростання рівня її прояву в дітей експериментальних груп.

Старших дошкільників з високим рівнем прояву самостійності нами було констатовано 30%, що на 15% більше, ніж на попередньому етапі дослідження (15% дітей). Досліджуваних з середнім рівнем нами було виявлено 70% (у констатувальному експерименті – 45%), а з низьким рівнем – 0%, хоча за результатами попереднього етапу дослідження таких дітей було констатовано 40%.

Дітей молодшого дошкільного віку експериментальної групи з високим рівнем нами було виявлено 25%, що на 20% більше, ніж у констатувальному експерименті (10% малят). Середньому рівню відповідає 65% дошкільників (на попереднього етапі дослідження – 30% дітей). З низьким рівнем ми виявили лише 10% молодших

дошкільників, хоча за результатами констатувального експерименту таких дітей було виявлено 65%.

Ми вважаємо, що, незважаючи на те, що серед молодших дошкільників нами було виявлено 10% дітей з низьким рівнем самостійності, діти молодшого дошкільного віку стали більш самостійними і творчими під час виконання цього завдання, ніж на попередньому етапі діагностичного дослідження.

Слід зауважити, що дошкільники з високим рівнем прояву самостійності в більшій мірі прагнули до творчого самовираження, ніж в констатувальному експерименті, впевнено виконували завдання субтесту, виявляли ініціативні дії, не зверталися за допомогою до старших. Діти з середнім рівнем також діяли ініціативно, самостійно, але інколи потребували незначного втручання дорослого. Малята з низьким рівнем виявляли невпевненість, безініціативність, наслідували малюнки ровесників, часто зверталися за допомогою до педагога.

Результативність роботи щодо розвитку самостійності виявилася вищою в дітей молодшого дошкільного віку, ніж у старших дошкільників.

Значних змін щодо рівня прояву самостійності в дітей контрольних груп нами констатовано не було.

Отже, результати проведення діагностичної роботи із застосуванням субтесту «Малюнок» ще раз підтвердили ефективність та дієвість впровадження комплексної методики розвитку винахідливості в дітей дошкільного віку.

Наступним субтестом для діагностики рівня прояву критеріїв винахідливості нами було обрано ***субтест «Білі кружечки».***

Варто зазначити, що результати застосування субтесту «Білі кружечки» також засвідчили зростання рівня прояву *евристичності* в дошкільників.

Високого рівня розвитку евристичності досягло 25% дітей, що на 15% більше, ніж на попередньому етапі діагностики. Середньому рівню відповідає також 75% досліджуваних дошкільників (на попередньому етапі – 40%). Дітей з низьким рівнем розвитку евристичності виявлено не було (0%), хоча за результатами констатувального експерименту таких дошкільників виявилося 50%.

На нашу думку, найбільш оригінальними виявилися такі відповіді старших дошкільників, як «пельмені», «животики ведмедиків», «крони дерев», «ошийники для собак», «горщики з кашею», «турбіни літака», «мишки для комп'ютера», «колонки для магнітофону», «шасі літака», «новорічні листівки».

Для молодших дошкільників експериментальної групи за результатами проведення субтесту «Білі кружечки» також характерне зростання рівня розвитку евристичності. Досліджуваних з високим рівнем розвитку евристичності виявлено 20% (у констатувальному експерименті – 5%), з середнім рівнем – 70% дітей, що на 35% більше, ніж у констатувальному експерименті (35%). З низьким рівнем розвитку евристичності виявлено лише 10% дошкільників (на попередньому етапі – 60%).

Діти молодшого дошкільного віку продукували такі оригінальні варіанти: «бінокль», «краплі дощу», «гайки», «поштові марки», «серветки», «радіо», «долоні», «сліди звіра».

Нами було з'ясовано, що, незважаючи на складність завдання, дітям з високим рівнем прояву евристичності краще, ніж в констатувальному експерименті, вдалося виявити раніше невідомі властивості та закономірності предметів, побачених у двох білих кружечках, продукувати оригінальні варіанти відповідей, імпровізувати та з легкістю пропонували понад 15 відповідей. Дошкільники з середнім рівнем також швидко й легко продукували оригінальні ідеї, але кількість відповідей й становила 10-15. Діти з низьким рівнем (10% молодших дошкільників) не змогли знайти власні шляхи розв'язання нестандартних задач, виявити оригінальність у процесі виконання завдання субтесту.

Варто зазначити, що після проведення формувальної роботи результативність роботи з розвитку евристичності виявилася однаково високою, як у молодших, так і у старших дошкільників.

Рівень прояву евристичності в дітей контрольних груп залишився незмінним.

Результати діагностики рівня прояву *творчої уяви* за допомогою субтесту «Білі кружечки» засвідчили зростання рівня прояву цього критерію у дошкільників експериментальних груп, а саме: нами було виявлено 25% старших дошкільників з

високим рівнем прояву творчої уяви, що на 15% більше, ніж на попередньому етапі експериментального дослідження (10%). Дітей з середнім рівнем нами було виявлено 75% (у констатувальному експерименті – 45%), з низьким рівнем – 0%, хоча в констатувальному експерименті таких дошкільників було виявлено 45%.

Рівень прояву творчої уяви молодших дошкільників експериментальної групи також значно зріс. З високим рівнем нами було констатовано 25% дітей, що на 20% більше, ніж в констатувальному експерименті (5%). Середньому рівню відповідало 70% дітей (у констатувальному 35%), а з низьким рівнем ми вивили лише 5 % дошкільників (на попередньому етапі дослідження – 60% досліджуваних).

Прикладами предметів, названих дітьми при діагностиці рівня прояву творчої уяви за методикою *«Білі кружечки»*, де виявився такий показник як *здатність до відображення навколишнього з відносною новизною образів,* на нашу думку, можуть бути такі: «голови білих ведмедів відбиваються у воді», «сигнали в повітрі», «очі сови вночі», «небесні годинники», «друзі-місяці», «олівці у розрізі», «немиті дзеркала», «дула пістолетів», «забиті гвіздки в дошку», «баба спекла два колобка», «турбіни космічного корабля» тощо.

А ось фантастичними ми вважаємо такі створені дошкільниками образи, як «торти для марсіан (Ілля Л., 5 р. 7 м.), «очі Космосу» (Таня К., 5 р. 10 м.), «яйця космічного динозавра» (Артем О., 6 р.), «поцілунки Снігової Королеви» (Діана З., 6 р.), «Бог дивиться в бінокль на нас» (Влад С., 5 р. 7 м.), «космічні монети», «літаючі птахомедузи» (Михайло Г., 5 р. 9 м.), «міжгалактичне радіо» (Влада Г., 5 р. 11 м.).

Отже, аналіз результатів цього субтесту переконливо засвідчив той факт, що 30% дошкільників виявилися здатними створювати фантастичні образи, а понад 60% дітей є спроможними продукувати образи з відносною їх новизною.

Варіанти відповідей дошкільників з високим рівнем прояву творчої уяви вирізнялися фантастичністю більш вищого ґатунку, ніж на попередньому етапі дослідження. При створенні фантастичних образів діти подумки використовували різні прийоми творчої уяви (аглютинації, гіперболізації, типізації, схематизації тощо). Дошкільникам вдалося у двох білих кружечках побачити раніше неіснуючі не лише в їхньому досвіді образи і предмети, а й нові для досвіду дорослого

людини, наприклад «космічні монети» або «літаючі птахомедузи» тощо. Діти з середнім рівнем прояву творчої уяви також продукували фантастичні образи але у меншій кількості або з використанням одного чи двох прийомів творчої уяви. Досліджувані з низьким рівнем не вдалося створити жодного фантастичного образу, хоча образи з відносною їх новизною у невеликій кількості (1-2 образи) стали притаманними і дітям цього рівня, що є одним із результатів проведення формувальної роботи.

Варто зазначити, що після запровадження заходів формувальної роботи результативність роботи з розвитку творчої уяви виявилася вищою у дітей молодшого дошкільного віку, ніж у старших дошкільників.

Результати діагностики рівня прояву творчої уяви у дітей контрольних груп засвідчили зниження рівня її прояву на 5%. Тенденція до зниження пояснюється нами тим, що з дітьми не було проведено спеціальної формувальної роботи, а батьки та вихователі не наділяють достатньо уваги розвитку цього критерію винахідливості.

Здійснюючи аналіз результатів діагностики рівня прояву *гнучкості мислення* при застосуванні субтесту «Білі кружечки», ми констатували зростання рівня її прояву у дітей експериментальних груп.

Нами було помічено, що діти (близько30%) здатні продукувати різні варіанти способів дій з предметами, називаючи при цьому такі предмети та явища, що є віддаленими від сфери повсякденного застосування, також дошкільники виявилися більш спроможними, ніж на попередньому етапі діагностичного дослідження, застосовувати раніше набуті знання, вміння та навички в нестандартних ситуаціях, що є поштовхом до дитячого винахідництва.

За результатами діагностичного дослідження старших дошкільників з високим рівнем прояву гнучкості мислення виявилося 25%, що на 20% більше, ніж на попередньому етапі дослідження (5%). Дітей з середнім рівнем було констатовано 65% (у констатувальному експерименті –40%), а з низьким рівнем – 10%, хоча на попередньому етапі дослідження таких було виявлено 55%. Тобто, простежується

вагоме зменшення кількості дітей з низьким рівнем прояву гнучкості мислення (на 45%).

Дітей молодшого дошкільного віку експериментальної групи з високим рівнем констатовано 20%, що на 20% більше, ніж на попередньому етапі дослідження (0%). Досліджуваних з середнім рівнем виявлено 65% (у констатувальному експерименті – 25%), а дітей з низьким рівнем – 15%, що на 50% менше, ніж констатували результати попереднього етапу дослідження (75% дітей).

Слід зауважити, що результативність роботи щодо розвитку гнучкості мислення виявилася однаково високою, як у молодших, так і у старших дошкільників.

Діти, які досягли високого рівня прояву гнучкості мислення при застосуванні *субтесту «Білі кружечки»,* пропонували такі відповіді, як «сигнали маяка», «планети», «дірки в космосі», «сліди динозавра», «ілюмінатори підводного човна» та інші. Малята із середнім рівнем продукували задуми, які вирізнялися багатоманітністю предметів навколишньої дійсності з характерною віддаленістю від повсякденної сфери їх використання дітьми, а саме: «град», «ліхтарики», «торти», «медалі», «кнопки дзвінків»», «серединки квіточок» тощо.

Результати рівня прояву гнучкості мислення в дошкільників контрольних груп істотних змін не зазнали.

Діагностуючи рівень прояву *самостійності* за допомогою субтесту «Білі кружечки», ми помітили, що діти (особливо старші дошкільники) стали впевненішими та незалежними під час продукування варіантів відповідей. Менше робили затяжний пауз та зверталися за допомогою до експериментатора, адекватно оцінювали власні відповіді. Також ми з’ясували, що деяким дітям (20%) притаманна завищена оцінка результатів своєї діяльності, при цьому рівень прояву всіх вище окреслених критеріїв винахідливості виявився високим. Тобто, на нашу думку, діти з високим рівнем винахідливості можуть бути схильними до завищеної самооцінки результатів своєї діяльності.

Використовуючи субтест «Білі кружечки» для діагностики рівня прояву *самостійності*, ми орієнтувалися на спроможність дітей незалежно та творчо

мислити, проявляти ініціативу та впевненість в собі під час продукування задумів, спроможністю перетворювати предмети навколишньої дійсності на краще.

Нам було виявлено 25% старших дошкільників з високим рівнем, що на 15% більше, ніж на попередньому етапі експериментальної роботи (10% дітей). Середньому рівню відповідає 75% досліджуваних (у констатувальному експерименті – 50% дошкільників). З низьким рівнем нами було констатовано 0% дітей, хоча на попередньому етапі дослідження таких дітей було виявлено 40%.

Дітей молодшого дошкільного віку з високим рівнем нами було виявлено 25% (у констатувальному експерименті – 5%). Дошкільників з середнім рівнем констатовано 65% (на попередньому етапі дослідження – 35% дітей). Низькому рівню відповідає 10% досліджуваних. У констатувальному експерименті було констатовано 60% дітей з низьким рівнем прояву самостійності.

Ми з'ясували, що діти з високим рівнем прояву самостійності після проведення формувальної роботи стали впевненішими під час виконання завдання, сміливішими та ініціативнішими. Ми помітили, що досліджувані не просто прагнуть самостійно виконати завдання, а й виявити творчість, запропонувати понад 15 незвичайних варіантів відповідей. Дошкільники із середнім рівнем також виявили високий рівень прагнення до творчого самовираження, але при цьому кількість відповідей не перевищувала 10. Діти з низьким рівнем постійно потребували допомоги дорослого, але все з таки їм вдалося запропонувати до 5 варіантів відповідей (на попередньому етапі дослідження – 1-2 варіанти).

Отже, незважаючи на те, що в дітей виникали певні труднощі щодо вміння здійснювати самоконтроль і адекватно оцінювати результати власної діяльності у процесі застосування словесних методів діагностики, ми констатували значне зростання рівня прояву самостійності в дітей старшого й молодшого дошкільного віку експериментальних груп. При цьому, результативність роботи щодо розвитку самостійності виявилася вищою в молодших дошкільників, ніж у дітей старшого дошкільного віку.

При аналізі результатів діагностики рівня прояву самостійності в дітей контрольних груп нами було істотних змін зафіксовано не було.

Таким чином, аналіз результатів застосування діагностичної методики «Білі кружечки» вкотре засвідчив дієвість та ефективність проведення формувальної роботи щодо розвитку критеріїв винахідливості в дошкільників.

Перейдемо до опису результатів діагностичної роботи, що здійснювалася за допомогою **субтесту «Звичайні предмети».**

Результати діагностичної роботи із застосуванням субтесту «Звичайні предмети» засвідчили зростання рівня розвитку *евристичності* в дітей дошкільного віку експериментальних груп.

Рівень розвитку евристичності у старших дошкільників експериментальної групи значно зріс в результаті проведення заходів формувальної роботи. Дітей з високим рівнем виявлено 30%, що на 20% більше, ніж у констатувальному експерименті (10%), з середнім рівнем – 70% (на попередньому етапі – 45% дітей), з низьким рівнем – 0% (на попередньому етапі – 45% дошкільників).

У процесі аналізу результатів субтесту «Звичайні предмети» найбільш оригінальними виявилися такі варіанти застосування предметів, запропоновані старшими дошкільниками: «парасолька» – «як мечем захищати дівчинку», «зробити палатку», «малювати візерунки на піску», «як шпагою битися», «стріляти, як із гвинтівки»; «мотузка» – «для акробатів у цирку», «прив’язати до катера для катання на водних лижах», «зв’язати бандитів», «використати як ремінь безпеки»; «дзеркало» – «як каток для ляльки Барбі», «запитувати в нього: хто на світі найгарніший?», «подихати на нього, а потім візерунки малювати пальчиком», «зробити дзеркальну стелю в кімнаті» тощо.

Молодших дошкільників з високим рівнем прояву евристичності нами було виявлено 20%, що на 20% більше, ніж у констатувальному експерименті (0%), з середнім рівнем – 75% дітей (на попередньому етапі – 45%), з низьким рівнем – 5% (на попередньому етапі – 55% досліджуваних).

Діти молодшого дошкільного віку запропонували наступні варіанти відповідей: «газета» – «розпалити вогнище», «бити мух», «зробити підзорну трубу і дивитися в неї», «застеляти відро для сміття»; «олівці» – «кидати як кістки собаці», «як качалку для вареників», «викласти будинок», «ходити по них для масажу

ступній ніг», «як чарівна паличка», «як косметика для ляльки»; «хустинка» – «як скатерть для лялькового столу», «накривати гарячі пиріжки», «зав'язати очі для гри», «зробити торбинку для іграшок», «вітрила для літаючого кораблика», «класти під баян, коли граєш» тощо.

Слід зазначити, що діти з високим рівнем прояву евристичності з легкістю продукували більш оригінальніші варіанти застосування предметів, ніж в констатувальному експерименті. Дошкільникам вдавалося виявляти високий рівень імпровізаційності – подумки додавати предмету нові додаткові ознаки, що розширювало сферу його застосування (чого не спостерігалося на попередньому етапі дослідження). Діти з середнім рівнем також продукували оригінальні варіанти відповідей, виявляли імпровізаційність, але вимагали більше часу для обдумування відповідей та застосували 1-2 варіанти відповідей-синонімів. Ідеї дошкільників з низьким рівнем мали синонімічну спрямованість, але у процесі виконання завдання траплялися 2-3 оригінальні відповіді (чого не було виявлено в констатувальному експерименті).

Заслуговує уваги той факт, що результативність роботи щодо розвитку евристичності виявилася вищою у старших дошкільників, ніж у дітей молодшого дошкільного віку.

Аналіз результатів застосування субтесту «Звичайні предмети» з дітьми контрольних груп засвідчив зростання рівня прояву цього критерію лише на 5 %, що відповідає віковим особливостям розвитку дитини дошкільного віку.

Аналіз результатів застосування субтесту «Звичайні предмети» для діагностики рівня прояву *творчої уяви* засвідчив наступне: дітей старшого дошкільного віку експериментальної групи з високим рівнем прояву творчої уяви нами було виявлено 25%, що на 10% більше, ніж в констатувальному експерименті (15%), з середнім рівнем – 70% (на попередньому етапі дослідження – 50%), з низьким рівнем – 5% (в констатувальному експерименті – 35%).

Також високий рівень прояву творчої уяви нами було констатовано у 25% молодших дошкільників експериментальної групи (на попередньому етапі дослідження – 5%), з середнім рівнем – 65% (в констатувальному експерименті –

30%), з низьким рівнем було виявлено 10% молодших дошкільників (на попередньому етапі – 65%).

Застосування субтесту «Звичайні предмети» дало можливість нам визначити чи спроможні діти не тільки створювати фантастичні образи, а й знаходити незвичайне застосування звичайним на перший погляд предметам.

Вважаємо за потрібне назвати варіанти застосування предметів, названі дітьми, що на нашу думку, відповідають поняттю «фантастичні». Серед них такі: мотузка – «впіймати і прив'язати літаючу корову» (Діана З., 6 р.), «зробити хвіст, як у Аватара» (Артем О., 6 р.), «піднятися в казкову країну «Захмаринку» (Єгор Д., 4 р. 9 м.); «парасолька» – «полетіти до Мері Поппінз» (Влада Г., 5 р. 11 м.), «зварити кашу, як із сокири» (Катя Б., 4 р. 8 м.), «бачити казкові картини, коли крутиш розкриту парасолю» (Юля Д., 4 р. 11 м.), «перетворити злих людей в добрих, як чарівною паличкою» (Яна Г, 4 р. 7 м.); «дзеркало» – «зробити літаючу тарілку, яка фотографує дзеркалом космос» (Михайло Г., 5 р. 9 м.), «щоб Русалочка пройшла крізь нього, і хвіст перетворився на ноги» (Діана З., 6 р.), «лазерні окуляри для Супермена» (Артем О., 6 р.).

На нашу думку, вагомим результатом формувальної роботи стало те, що діти з високим рівнем прояву творчої уяви виявилися спроможними продукувати не просто фантастичні варіанти застосування предметів, а свого роду, унікальні, яких не існувало, як у власному досвіді, так і в досвіді інших дітей. Такі образи є новими, незвичайними, корисними для ігрової діяльності малят, тобто відповідають характеристикам дитячих винаходів. Діти з середнім рівнем також пропонували фантастичні варіанти застосування запропонованих предметів, але такі варіанти повторювалися (не більше двох разів) у відповідях ровесників. Незвичайні ідеї дітей з низьким рівнем повторювалися більше двох разів серед відповідей інших дітей (на попередньому етапі діагностичного дослідження такі дошкільники виявилися неспроможними називати фантастичні варіанти застосування предметів).

Результати застосування субтесту «Звичайні предмети» засвідчив вищу результативність роботи щодо розвитку творчої уяви в молодших дошкільників, ніж у дітей старшого дошкільного віку.

Незначне зростання рівня прояву творчої уяви (на 5%) було констатоване під час діагностики дітей контрольних груп за допомогою субтесту «Звичайні предмети».

Таким чином, результати застосування методики «Звичайні предмети» для діагностики рівня розвитку творчої уяви в дітей старшого і молодшого дошкільного віку експериментальних груп продемонстрували високі результати розвитку творчої уяви як наслідок проведеної роботи формувального етапу нашого дисертаційного дослідження.

Під час застосування субтесту *«Звичайні предмети*» ми з'ясували, що саме цей субтест сприяє розкриттю потенційних можливостей дітей щодо прояву *гнучкості мислення.*

Нами було виявлено 25% старших дошкільників з високим рівнем, що на 15% більше, ніж на попередньому етапі дослідження (10%). Середньому рівню відповідає 75% дітей (у констатувальному експерименті – 35%). З низьким рівнем прояву гнучкості мислення нами було виявлено 0% дошкільників (на попередньому етапі експериментального дослідження –55%).

Молодших дошкільників з високим рівнем нами було виявлено 25%, що на 25% більше, ніж у констатувальному експерименті (0%), з середнім рівнем констатовано 65% досліджуваних (на попередньому етапі – 30% дітей), а з низьким рівнем – 10% молодших дошкільників (на попередньому етапі дослідження – 70% дітей).

Слід зауважити, що дошкільники з високим рівнем прояву гнучкості мислення продукували більшу кількість фантастичних варіантів застосування предметів (на 2-3 варіанти), ніж на попередньому етапі дослідження. Також діти створювали за допомогою уявних засобів мислення незвичайні варіанти застосування цих предметів, при цьому не порушуючи їх цілісності (понад 5 відповідей). Досліджувані з середнім рівнем продукували 4-5 таких варіанти відповідей. Більшість варіантів застосування предметів, запропонованих дітьми з низьким рівнем, були однакового ступеню узагальненості, наприклад, «олівцем можна писати, малювати, креслити тощо», але траплялися (у 20%) більш оригінальні

варіанти відповідей («з олівців побудувати будинок, грати на барабані, робити масаж ступній ніг» тощо).

Таким чином, результативність роботи щодо розвитку гнучкості мислення виявилася однаково високою, як у дітей молодшого дошкільного віку, так і у старших дошкільників.

У дошкільників контрольних груп тенденції до покращення рівня прояву гнучкості мислення за результатами діагностики із застосуванням субтесту «Звичайні предмети» не спостерігалося.

Здійснюючи діагностику рівня прояву *самостійності* із застосуванням субтесту «Звичайні предмети», нами було виявлено 25% старших дошкільників експериментальної групи з високим рівнем прояву самостійності, що на 10% більше, ніж у констатувальному експерименті (15% дітей). Досліджуваних із середнім рівнем було констатовано 70% (на попередньому етапі дослідження – 50%). Щодо дітей з низьким рівнем прояву самостійності, то таких дошкільників ми виявили лише 5 %. Проте, за результатами констатувального експерименту таких дітей було констатовано 35%. За результатами діагностичного дослідження із застосуванням методики «Звичайні предмети» високому рівню відповідає 20% молодших дошкільників експериментальної групи (на попередньому етапі дослідження – 5% дітей). Тобто, дошкільників з високим рівнем в результаті формувальної роботи стало на 15% більше. Дітей із середнім рівнем нами було констатовано 70% (у констатувальному експерименті – 40% дошкільнят). Низькому рівню не відповідає 10% дітей, а за результатами попередньої експериментальної роботи таких дітей було виявлено 55%.

Ми з'ясували, що дошкільники з високим рівнем прояву самостійності діяли більш впевненіше, ніж на передньому етапі діагностичного дослідження, самотужки створювали фантастичні образи, заповзятливо пропонували незвичайні варіанти застосування предметів, адекватно оцінювали результати своєї діяльності. Варто зазначити, що у 25% дітей з високим рівнем оцінка результатів діяльності виявилася завищеною. Діти з середнім рівнем також діяли творчо, адекватно оцінюючи результати діяльності, але при цьому потребували додаткових спонукань та

нагадувань з боку дорослого. Дошкільники з низьким рівнем не виявили прагнення до творчого самовираження, а під час продукування задумів, потребували значної допомоги з боку дорослого. Аналізуючи результати діагностичної роботи з дітьми контрольних груп, ми констатували зниження рівня прояву самостійності в дітей молодших груп. На нашу думку, це пов'язане з низькою зацікавленістю дорослих в питаннях розвитку творчої індивідуальності дошкільника. Для старших дошкільників контрольної групи характерною виявилася незмінність попередніх результатів.

Таким чином, у результаті формувальної роботи, спрямованої на активізацію внутрішніх чинників розвитку винахідливості, у дошкільників експериментальної групи суттєво зросли показники рівня прояву критеріїв винахідливості, при цьому, результативність роботи виявилася вищою в дітей молодшого дошкільного віку, що, в свою чергу, засвідчує сензитивність молодшого дошкільного для розвитку винахідливості.

До порівняльних таблиць (табл. 3.1, табл. 3.2) занесені показники (у відсотках) рівня прояву винахідливості в дітей експериментальних і контрольних груп, отримані в результаті діагностичної роботи із застосуванням усіх вищеозначених методик діагностики внутрішніх чинників розвитку винахідливості.

Таблиця 3.1

Показники рівня прояву винахідливості молодших дошкільників (у %)

Критерії винахідливості	**Рівні розвитку винахідливості (%)**											
	Низький				**Середній**				**Високий**			
	ЕГ 1	**ЕГ 2**	КГ 1	**КГ 2**	ЕГ 1	**ЕГ 2**	КГ 1	**КГ 2**	ЕГ 1	**ЕГ 2**	КГ 1	**КГ 2**
Евристичність	53	**4**	52	**48**	43	**73**	40	**45**	4	**23**	8	**7**
Творча уява	52	**3**	53	**43**	39	**68**	41	**47**	9	**29**	6	**10**
Гнучкість мислення	68	**12**	65	**56**	31	**66**	32	**37**	1	**22**	3	**7**
Самостійність	57	**9**	54	**54**	37	**65**	42	**42**	6	**26**	4	**4**
Загалом	58	**7**	56	**50**	37	**68**	39	**43**	5	**25**	5	**7**

ЕГ 1 (КГ1) – результати констатувального експерименту
ЕГ 2 (КГ2) – результати контрольного експерименту

Таблиця 3.2

Показники рівня прояву винахідливості старших дошкільників (у %)

Критерії винахідливості	Рівні розвитку винахідливості (%)											
	Низький				Середній				Високий			
	ЕГ 1	**ЕГ 2**	КГ 1	**КГ 2**	ЕГ 1	**ЕГ 2**	КГ 1	**КГ 2**	ЕГ 1	**ЕГ 2**	КГ 1	**КГ 2**
Евристичність	45	**1**	42	**36**	44	**72**	46	**52**	11	**27**	12	**12**
Творча уява	42	**1**	39	**25**	45	**71**	50	**60**	13	**28**	11	**15**
Гнучкість мислення	53	**6**	52	**40**	39	**68**	36	**48**	8	**26**	12	**12**
Самостійність	37	**2**	38	**30**	49	**71**	48	**54**	14	**27**	14	**16**
Загалом	44	**3**	43	**33**	44	**70**	45	**53**	12	**27**	12	**14**

ЕГ 1 (КГ1) – результати констатувального експерименту
ЕГ 2 (КГ2) – результати контрольного експерименту

Здійснюючи порівняльний аналіз рівнів прояву винахідливості за всіма вище означеними критеріями в дітей старшого й молодшого дошкільного віку експериментальних груп на основі проведеної експериментальної роботи, ми отримали такі результати: середній бал (Х сер.) рівня прояву винахідливості старших дошкільників вищий, ніж молодших, і становить 104,7 бали, а молодших дошкільників – 99,5 бали.

Середній бал рівня прояву винахідливості цих дітей за результатами констатувального експерименту значно нижчий, а саме: у старших дошкільників він становить 71,1, а у молодших – 62,6.

Динаміку рівня прояву винахідливості дошкільників експериментальних (ЕГ1, ЕГ2) і контрольних груп (КГ1, КГ2) за основними її критеріями подано в табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Динаміка рівня прояву винахідливості дошкільників за основними критеріями (в балах)

Критерії винахідливості (Х сер.)	Вік							
	Молодший дошкільний вік				Старший дошкільний вік			
	ЕГ1	ЕГ2	КГ1	КГ2	ЕГ1	ЕГ2	КГ1	КГ2
Творча уява	**16,25**	**26,45**	15,65	16,65	**18,1**	**27,3**	17,2	19,05
Евристичність	**17,2**	**29,35**	17,2	18,4	**22,05**	**32,8**	21,15	22,95
Гнучкість мислення	**10,9**	**16,85**	9,95	10,7	**12,05**	**17,15**	11,95	12,4
Самостійність	**18,35**	**26,85**	17,45	17,1	**18,9**	**27,45**	19,1	19,65
Загалом	**62,7**	**99,5**	60,25	62,85	**71,1**	**104,7**	69,4	74,05

ЕГ 1 (КГ1) – результати констатувального експерименту
ЕГ 2 (КГ2) – результати контрольного експерименту

Таким чином, діагностична робота контрольного експерименту продемонструвала результати, які неодноразово підтвердили ефективність і дієвість формувальної роботи щодо активізації внутрішніх чинників розвитку винахідливості, які відповідають таким її критеріям як евристичність, творча уява, гнучкість мислення та самостійність.

Порівнюючи результати контрольного й констатувального експериментів щодо діагностики рівня прояву винахідливості за умови активізації внутрішніх чинників її розвитку в дошкільників та, беручи до уваги обрахування середніх показників, ми констатували що рівень прояву винахідливості дітей старшого віку зріс на 33,6 бали і становить **104,7 бали**, а в молодших дошкільників – 36,9 бали і становить **99,5 бали**.

Слід зазначити, що вагомого зростання рівня прояву винахідливості дошкільників контрольних груп нами констатовано не було. У старших дошкільників контрольної групи відбулося зростання рівня прояву винахідливості лише на 6,7%, а в дітей молодшого дошкільного віку – на 4,32%.

Також нами було встановлено, що в молодших і старших дошкільників значно покращився рівень прояву евристичності, творчої уяви, гнучкості мислення та самостійності, що і стало чинником розвитку винахідливості.

Варто зазначити, що не зважаючи на те, що рівень прояву винахідливості виявився вищим на 5,22% у старших дошкільників, нами було констатовано більш високу результативність щодо прояву винахідливості у дітей молодшого дошкільного віку. Ми пояснюємо це тим, що молодші дошкільники ще не мають стандартизованих уявлень про навколишню дійсність, не користуються у повній мірі шаблонними зразками поведінки, що сприяє вияву творчості та найяскравішого її прояву – винахідливості. Отже, *сензитивним періодом* для розвитку винахідливості вважаємо *молодший дошкільний вік*.

Також під час проведення констатувального експерименту ми з'ясували, що дошкільники з високим та середнім рівнями прояву винахідливості здатні продукувати різні види дитячих винаходів. Варто зауважити, що результати контрольного експерименту засвідчили збільшення кількості дитячих винаходів високого рівня складності (на 15%), як під час виконання ігрових та тестових завдань, так і в процесі самостійної ігрової діяльності. Крім цього, після проведення формувальної роботи щодо розвитку винахідливості дошкільників, як ми і передбачали, деякі з цих видів винаходів (наприклад, винахід-доповнення, винахід-незвичне застосування, винахід-модифікація) стали характерними і для дошкільників, які раніше мали низький рівень прояву винахідливості. Характерним для досліджуваних дітей виявилося збільшення винаходів, які вирізняються складністю пошуку, а саме: винаходів-відкриттів та винаходів-інтеграцій (для старших дошкільників) та винаходів-модифікацій (для молодших дошкільників). Це засвідчує їхню відповідність високому рівню прояву винахідливості.

Нами було констатовано 25% дітей старшого та молодшого дошкільного віку, які під час виконання тестових завдань продукували ідеї-винаходи високого рівня складності. Вважаємо за потрібне навести приклади деяких з них:

- *Субтест «Малюнок»*: «Куркачка» (Таня К., 5 р. 10 м.) – винахід-інтеграція, «Вулиця на Марсі» (Діана З., 6 р.) – винахід-відкриття, «Швидка допомога на крилах» (Влад С., 5 р. 7 м.) – винахід-відкриття, «На Гойдалці в космос» (Артем О., 6 р.) – винахід-інтеграція, «Птах-Король світу» (Михайло Г, 5 р. 9 м.) – винахід-інтеграція, «Повітряний танк» (Катя Б., 4 р. 8 м.) – винахід-інтеграція.

- Субтест «Білі кружечки»: «космічні монети» (Михайлик Г., 5 р. 9 м.) – винахід-відкриття, «літаючі птахомедузи» (Михайлик Г., 5 р. 9 м.) – винахід-інтеграція, «очі Космосу» (Таня К., 5 р. 10 м.) – винахід-інтеграція, «яйця космічного динозавра» (Артем О., 6 р.) – винахід-відкриття тощо.
- Субтест «Звичайні предмети»: «дзеркало» – «зробити літаючу тарілку, яка фотографує дзеркалом космос» (Михайлик Г., 5 р. 9 м.) – винахід-інтеграція, «щоб Русалочка пройшла крізь нього, і хвіст перетворився на ноги» (Діана З., 6 р.) – винахід-відкриття тощо.

Результати діагностичної роботи щодо виявлення дитячих винаходів різних видів у дітей з середнім та високим рівнями прояву винахідливості занесені до табл. 3.4 (у відсотках).

Таблиця 3.4

Кількісна характеристика дитячих винаходів

Види дитячих винаходів	**Кількість молодших дошкільників (%)**		**Кількість старших дошкільників (%)**	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Винахід-доповнення	27	48	20	34
Винахід-незвичне застосування	48	47	26	39
Винахід-модифікація	10	5	29	27
Винахід-інтеграція	10	0	15	0
Винахід-відкриття	5	0	10	0

Такі результати засвідчили ефективність формувальної роботи, яка сприяла збільшенню кількості та покращенню якості дитячих винаходів різних видів як найяскравішого прояву винахідливості. Результати контрольного експерименту також засвідчили покращення щодо прояву дітьми з середнім рівнем експериментальних груп різних типів винахідливості, а саме: нами не було виявлено жодного прояву низького рівня серед зазначених типів винахідливості. Такі дошкільники виявляли середній та високий рівень кожного з типів винахідливості з перевагою середнього рівня. Особливо значущі зміни відбулися в проявах соціальної винахідливості (Табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Розподіл дітей за типами винахідливості

Типи винахідливості	**Молодший дошкільного вік (у %)**		**Старший дошкільний вік (у %)**	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Продуктивна	30	20	25	35
Словесна	25	30	25	25
Предметна	25	45	20	30
Соціальна	20	5	30	10

Як ми і передбачали, відбулися зміни щодо збільшення кількості дітей із проявами соціальної винахідливості (на 15%). Дівчатка виявилися більше схильними до словесної (55% дівчаток і 45% хлопчиків), а хлопчики до предметної (55% хлопчиків та 45% дівчаток) винахідливості. Прояви продуктивної винахідливості виявилися однаковими у представників обох статей (по 50% дітей). Зафіксовано, що соціальна винахідливість стала характерною 30% дошкільників, серед яких – 20% дівчаток та 10% хлопчиків.

У дошкільників контрольних груп нами було констатовано такі усереднені показники: для старших дошкільників середній показник рівня прояву винахідливості становить 86,1 бали (в констатувальному експерименті – 76, 95), для дітей молодшого дошкільного віку –71,5 бали (на попередньому етапі дослідження – 62). Тобто, результати діагностичного дослідження дітей контрольних груп засвідчили лише незначне зростання рівня прояву винахідливості, а саме: у старших дошкільників зафіксоване зростання на 9,25 бали, а у молодших дошкільнят – на 9,5 бали. На нашу думку, такі помірні зміни характерні для всіх дошкільників відповідно до генезису їхнього психічного й особистісного розвитку за умов організованого навчання і виховання та без застосування додаткових заходів формувальної роботи щодо розвитку винахідливості.

Слід також зазначити, що кількість та якість дитячих винаходів у дітей контрольних груп істотно не змінилися.

На рисунку 3.1 відображено розподіл дітей за рівня прояву винахідливості до і після впровадження комплексної програми розвитку винахідливості.

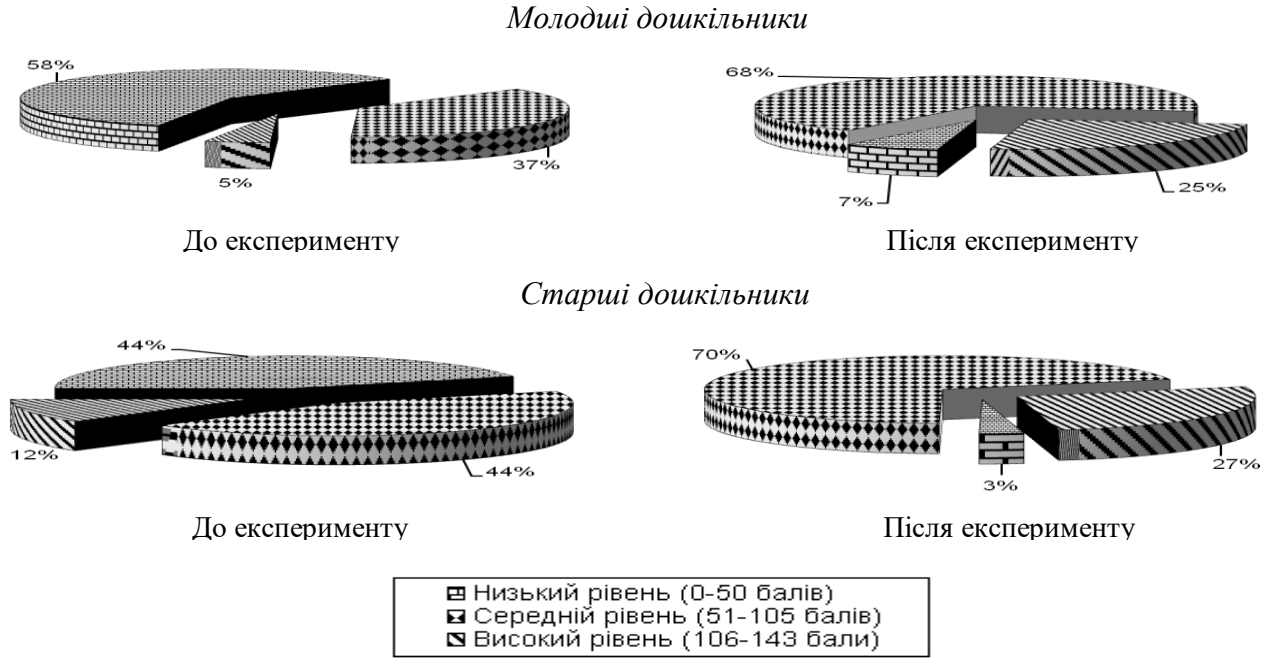

Рис. 3.1 **Динаміка рівнів прояву винахідливості до і після активізації внутрішніх чинників**

Остаточні висновки щодо рівня прояву винахідливості дітей дошкільного віку будуть підведені в результаті аналізу діагностики зовнішніх чинників її розвитку в наступній частині нашого контрольного експерименту.

Перейдемо до детального опису методик діагностичного дослідження **зовнішніх чинників** розвитку винахідливості дошкільників, а саме: соціально-психологічних та освітніх.

Діагностика *соціально-психологічних чинників* відбувалася за допомогою вищеокреслених методик.

Після запровадження заходів формувальної частини експерименту та основі діагностичного дослідження за допомогою *методики «Автопортрет»,* ми констатували значне зростання рівня прояву творчого ставлення до оточуючого світу в дошкільників експериментальних груп.

Якщо в констатувальному експерименті старших дошкільників з високим рівнем нами було виявлено лише 10%, то за результатами контрольного експерименту таких малят було констатовано 50%. Середньому рівню відповідає

35% дошкільнят (у констатувальному експерименті – 50% дітей), а низькому рівню – 15% (на попередньому етапі дослідження – 40% старших дошкільників).

При аналізі результатів діагностики рівня прояву творчого ставлення до оточуючого світу в молодших дошкільників, ми виявили 50% дітей з високим рівнем (у констатувальному експерименті – 25% досліджуваних). Дошкільників з середнім рівнем нами було констатовано 35% (на попередньому етапі – 40% дітей), а з низьким рівнем – 15% дітей (у констатувальному експерименті – 35%).

У результаті експериментального дослідження ми з'ясували, що наявність у дітей конфліктності з оточуючим світом негативно впливає на рівень розвитку винахідливості. Нами було констатовано, що після проведення формувальної роботи, показник конфліктності у старших дошкільників значно зменшився (на 35%). При цьому рівень творчого ставлення до оточуючого світу зріс на 40%.

У результаті проведеної формувальної роботи рівень конфліктності в молодших дошкільників зменшився на 15%, а рівень творчого ставлення до навколишнього світу зріс на 20%.

Під час зображення малята також використовували теплу кольорову гамму, що свідчить, про позитивний емоційний настрій малюків. Але деяка агресивність, що призводить до соціальних конфліктів, залишається, оскільки досвід малюків ще недостатньо збагачений знаннями про навколишній світ, соціальні стосунки та зв'язки.

Таким чином, результати діагностичної роботи із застосуванням методики «Автопортрет» засвідчили ефективність заходів формувальної роботи, які були спрямована на активізацію соціально-психологічних чинників розвитку винахідливості.

Слід зауважити, що рівень появу творчого ставлення до навколишнього світу у дітей контрольних групи знизився на 10%. Це пов'язане з тим, що з дітьми та дорослими не проводилася спеціальна формувальна робота на цьому етапі дослідження.

Для діагностики рівня впливу сімейного оточення на розвиток винахідливості в дошкільників ми застосували *субтест «Малюнок сім'ї»* (О .С. Романової,

О. Ф. Потьомкіної), адаптований для дітей дошкільного віку О. І. Кульчицькою, І. М. Снитко.

У результаті проведеної формувальної роботи покращилися стосунки між батьками, психологічний клімат в сім'ї, відношення до дітей. У своїх роботах дошкільнята додатково зображують сонце, небо, серця, свою оселю. Це свідчить про покращення емоційного стану малят, що, в свою чергу, позитивно впливає на розвиток винахідливості в дошкільників.

Результати діагностичного дослідження засвідчили підвищення рівня впливу батьків на розвиток винахідливості в дошкільників експериментальних груп.

При аналізі малюнків старших дошкільників експериментальної групи нами було з'ясовано, що високому рівню впливу на розвиток винахідливості в дітей відповідає 45% сімей (на попередньому етапі дослідження – 35% родин), середньому рівню – 35% родин (в констатувальному експерименті – 20%). Сімей з низьким рівнем нами було виявлено 15%, що на 30% менше, ніж на попередньому етапі експериментальної роботи –45% родин.

Отже, після запровадження заходів формувальної стратегії позитивний вплив на розвиток винахідливості в дошкільників чинять 85% родин. Це засвідчує зростання рівня впливу на розвиток винахідливості в дітей на 30% порівняно з результатами констатувального експерименту (55% сімей).

При аналізі робіт молодших дошкільників експериментальної групи нами було виявлено 30% сімей з високим рівнем впливу на розвиток винахідливості в дітей (в констатувальному експерименті – лише 15% родин). Середньому рівню відповідає 35% родин (на попередньому етапі дослідження – 25% сімей). Нажаль, на низькому рівні залишилося 35% родин, але їх кількість значно зменшилася (на 25%) порівняно із результатами констатувального експерименту (60% родин).

Ми з'ясували, що негативний вплив на розвиток винахідливості дошкільника спричинює байдуже, тобто індиферентне ставлення батьків до дитини, не зацікавленість її життям, нехтування інтересами малюка, заробітчанство батьків за кордоном.

Особливістю виявилося те, що при суворому ставленні до дитини ми констатували, як негативні, так і позитивні результати творчого розвитку. За результатами діагностика ми констатували, що суворість найчастіше відповідає стилю спілкування одиноких матерів зі своїми дітьми, що призвело до позитивних результатів в процесі виховання творчої особистості малюка. Але досвід засвідчує, що демократичний стиль найкраще сприяє творчому розвитку дошкільників. Нажаль, ми переконалися, що в цій групі батьки мало застосовують демократичність у взаєминах зі своїми дітьми.

Результати діагностики також засвідчили, що саме в цій групі позитивний вплив на розвиток винахідливості в молодших дошкільників спричинила поява в родині «нового» тата.

Таким чином, після проведення формувальної роботи з батьками позитивний вплив на розвиток винахідливості зріс на 25%.

При аналізі результатів діагностики малюнків дітей контрольних груп ми констатувала зниження рівня впливу батьків на розвиток винахідливості в дошкільників. Ми з'ясували, що багатьом сім'ям характерне підвищення конфліктності у взаєминах між батьками, що дуже негативно впливає на емоційне самопочуття дошкільників, їхній творчий розвиток. Також в деяких родинах змінилося ставлення до дитини з суворого на індиферентне. Батьки почали приділяти дошкільникам менше часу, нехтувати їхнім творчим розвитком. При цьому взаємини між батьками констатуються як партнерські. Тобто при взаємному порозумінні належної уваги дитині не приділяється.

Деякі сім'ї поповнилися ще одним членом – з'явився «новий» тато. Це вплинуло на характер взаємин між батьками, змінилося й ставлення до дитини, в більшості на суворе. При цьому вплив на творчий розвиток залишився позитивним.

Ми вважаємо, що суворе ставлення до дитини при домінуванні одного з батьків негативно впливає на творчий розвиток особистості дошкільника. Також ми встановили, що негативний вплив і в цій групі має заробітчанство батьків, внаслідок якого вихованням малят займаються інші члени родини. Не зацікавлені в розвитку

винахідливої особистості. Проблеми у стосунках між батьками також негативно вплинули на розвиток винахідливості в дітей контрольних груп.

Отже, підвищення рівня впливу батьків на розвиток винахідливості в дошкільників, що засвідчили результати діагностичного дослідження із застосування субтесту «Малюнок сім'ї», підтверджує ефективність і дієвість формувальної роботи з батьками щодо підвищення рівня їхньої обізнаності з питань розвитку винахідливості в дітей дошкільного віку.

Модифікований варіант соціально-орієнтованого *субтесту «Соціальний розвиток»* (варіант методики Рене Жиля, адаптований для дітей дошкільного віку О. І. Кульчицькою, І. М. Снитко), допомогла нам дослідити рівень соціальної адекватності поведінки дітей, що лежить в основі соціальної винахідливості.

Результати діагностичного дослідження за допомогою методики «Соціальний розвиток» констатували значне зростання рівня соціальної адекватності поведінки дошкільників експериментальних груп (на 52% у молодших дошкільників та на 46% у дітей старшого дошкільного віку).

Старших дошкільників експериментальної групи з високим рівнем прояву соціальної адекватності поведінки нами було виявлено 55%, що на 40% більше, ніж на попередньому етапі експериментальної роботи (15% дітей). З середнім рівнем ми констатували 45% досліджуваних (у констатувальному експерименті – також 45% дошкільників). Низькому рівню не відповідає жодна дитина (0%), хоча на попередньому етапі дослідження таких дошкільників нами було виявлено 40%.

Результати діагностичного дослідження молодших дошкільників експериментальної групи також засвідчили значне зростання рівня прояву соціальної адекватності поведінки.

Дітей з високим рівнем нами було констатовано 40%, що на 30% більше порівняно з результатами констатувального експерименту (10% досліджуваних). Середньому рівню відповідає 55% дошкільників (на попередньому етапі дослідження – 40% дітей). З низьким рівнем прояву соціальної адекватності поведінки ми виявили 5% дітей, що на 45% менше, ніж у констатувальному експерименті (50% дошкільників).

При аналізі результатів діагностики дошкільників контрольних груп нами були виявлені незначні зміни, які істотно на покращення рівня соціальної адекватності поведінки не вплинули.

Отже, спираючись на результати діагностики за допомогою методики «Соціальний розвиток», ми можемо стверджувати, що запровадження формувальної стратегії щодо активізації таких зовнішніх чинників розвитку винахідливості, як соціально-психологічні, позитивно вплинуло на рівень прояву соціальної адекватності поведінки в дітей експериментальних груп.

Наступним кроком у діагностиці рівня впливу соціально-психологічних чинників на розвиток винахідливості дошкільників став *аналіз анкет для батьків*, спрямованих на з'ясування обізнаності батьків з питань розвитку винахідливості дітей в умовах сімейного виховання.

Проводячи аналіз анкет з метою визначення рівня сприяння батьків розвитку винахідливості в дошкільників в умовах сімейного виховання ми опиралися на наступні показники: чи чинять сприятливі дії щодо розвитку винахідливості, створюючи креативно збагачене середовище вдома, чи виявляють зацікавленість процесом формування винахідливої особистості дошкільника або нехтують ним, стиль ставлення до дитини (демократичне, суворе, індиферентне).

На основі раніше розробленої системи оцінювання ми отримали результати діагностичної роботи з батьками експериментальних груп, які засвідчили зростання рівня сприяння розвитку винахідливості в дошкільників.

Сімей з високим рівнем нами було констатовано 35%, що на 20% більше, ніж на попередньому етапі експериментальної роботи (15% родин). Середньому рівню відповідає 60% сімей (у констатувальному експерименті – 70%). З низьким рівнем сприяння нами було виявлено лише 5% родин, хоча на попередньому етапі дослідження таких сімей було констатовано 15%.

Проводячи аналіз анкет, застосованих з батьками молодших дошкільників експериментальної групи, ми констатували зростання рівня сприяння розвитку винахідливості в дітей.

Сімей з високим рівнем в результаті діагностичного дослідження нами було виявлено 25%, що на 25% більше порівняно із результатами констатувального експерименту, в процесі якого не було констатовано жодної сім'ї з високим рівнем сприяння (0%). З середнім рівнем було виявлено 55% родин (на попередньому етапі дослідження – 50%). Низькому рівню відповідає 20% сімей, що на 30% менше, ніж на попередньому етапі експериментальної роботи, під час якої було зафіксовано 50% досліджуваних родин з низьким рівнем.

Проводячи експериментальне дослідження ми з'ясували, що при суворому ставленні до дитини спостерігається примусовий вплив на дитину, обмеження її особистісної свободи, здатності вільно творити, і, як наслідок, недостатньо якісно відбувається розвиток винахідливості малюка. Тому, незважаючи на активне сприяння батьків щодо створення креативно збагаченого середовище в домашніх умовах, наявність суворого стилю виховання схилило нас до рішення оцінити такий рівень сприяння як середній.

Аналіз результатів діагностичного дослідження, проведеного з батьками дошкільників контрольних груп засвідчив зниження рівня сприяння розвитку винахідливості в дітей в умовах домашнього виховання.

Сімей з високим рівнем сприяння розвитку винахідливості у старших дошкільників контрольної групи нами було констатовано лише 5%, що на 15% менше, ніж на попередньому етапі дослідження (20% родин). Середньому рівню відповідає 65% сімей (у констатувальному експерименті – 50%). З низьким рівнем ми виявили 30% родин, що співпадає з результатами констатувального експерименту (30%).

Для батьків молодших дошкільників контрольної групи також характерне зниження рівня сприяння розвитку винахідливості.

Родин з високим рівнем нами було констатовано 10%, що на 10% менше, ніж на попередньому етапі експериментальної роботи (20%). Середньому рівню відповідає 50% сімей (у констатувальному експерименті – 50% родин). Сімей з низьким рівнем було виявлено 40%, що на 10% більше порівняно із результатами констатувального експерименту, в якому ми констатували 30% таких родин.

Таким чином, результати анкетування батьків засвідчили зростання рівня сприяння розвитку винахідливості в батьків експериментальної групи, та його значне зниження в сім'ях дітей контрольної групи. Такі результати підтверджують ефективність формувальної роботи щодо підвищення рівня компетентності батьків з питань розвитку винахідливості дошкільника, проведеної з родинами на попередньому етапі нашого дисертаційного дослідження.

На основі зведених даних результатів діагностичної роботи щодо з'ясування значущості соціально-психологічних чинників у процесі розвитку винахідливості дітей дошкільного віку ми констатували усереднені показники, які засвідчують значне посилення значущості соціально-психологічних чинників у процесі розвитку винахідливості дошкільників експериментальних груп. Результати експериментальної роботи занесені до порівняльної табл. 3.6.

Таблиця 3.6

Значущість соціально-психологічних чинників розвитку винахідливості дітей молодшого та старшого дошкільного віку до і після формувального експерименту (у балах)

Завдання	Вік							
	Молодший дошкільний вік				Старший дошкільний вік			
	ЕГ1	ЕГ2	КГ1	КГ2	ЕГ1	ЕГ2	КГ1	КГ2
«Автопортрет»	1,85	2,35	1,65	1,7	1,7	2,35	1,9	1,8
«Малюнок сім'ї»	1,1	1.7	1,6	1,2	1,8	2,3	1,7	1,2
«Соціальний розвиток»	1,55	2,35	1,35	1,65	1,75	2,55	1,65	1,8
Анкетування батьків	1,5	2,05	1,9	1,7	2	2,3	1,9	1,75
Х сер.	6	**8,45**	6,5	6,25	7,25	**9,5**	7,15	6,55

ЕГ1(КГ1) – експериментальна/контрольна група (констатувальний експеримент)

ЕГ2 (КГ2) – експериментальна/контрольна група (контрольний експеримент)

Усереднені показники, занесені до порівняльної таблиці засвідчують посилення значущості соціально-психологічних чинників у процесі розвитку винахідливості дошкільників експериментальних груп, а саме: на 2,45 бали в дітей молодшого дошкільного віку та на 2,25 бали – у старших дошкільників.

Динаміку показників значущості соціально-психологічних чинників у процесі розвитку винахідливості дітей експериментальних груп (у %) відображено в рис. 3.2.

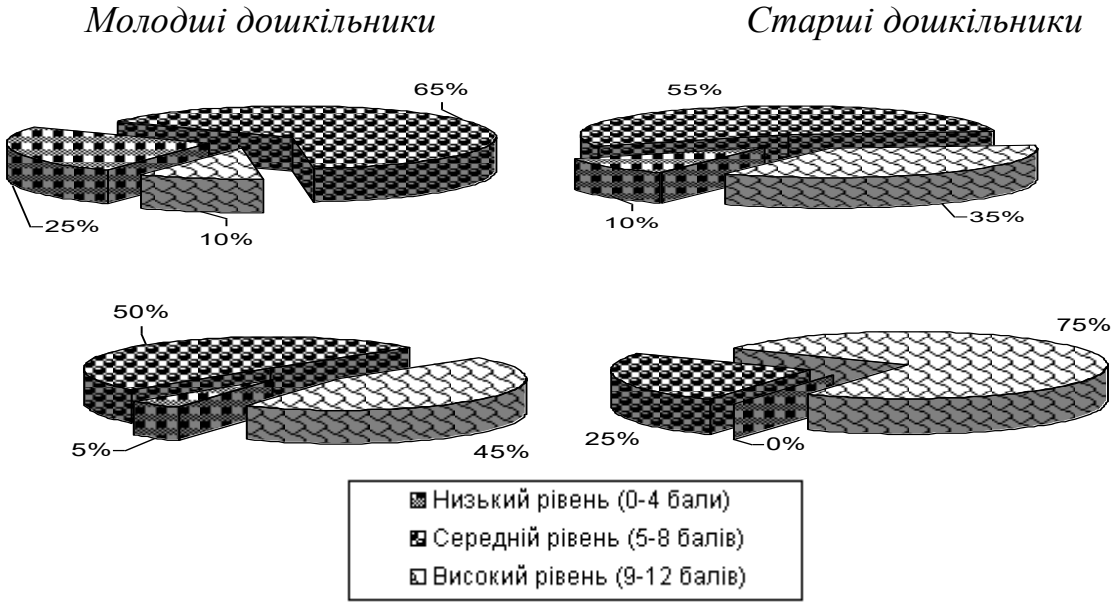

Рис. 3.2 **Розподіл дітей молодшого і старшого дошкільного віку за рівнями прояву винахідливості до і після формувального експерименту**

Результати діагностики дітей контрольних груп засвідчують зниження значущості соціально-психологічних чинників у процесі розвитку винахідливості. Зменшення показників у групі молодшого дошкільного віку відбулося на 0,25 бали, а в групі старших дошкільників – на 0,6 бали.

Такі результати діагностики засвідчують ефективність і дієвість заходів формувальної роботи щодо активізації зовнішніх чинників розвитку винахідливості дітей дошкільного віку, зокрема, соціально-психологічних.

Діагностичне дослідження значущості **освітніх чинників** у процесі розвитку винахідливості дошкільників здійснювалося нами за допомогою таких методів, як *анкетування, тестування,* педагогів, які протягом кількох років працювали з досліджуваними нами групами дітей, а саме: з вихователями та музичними керівниками дошкільних установ, в яких навчаються й виховуються малята. Також ми провели *аналіз документації* (перспективних та календарних планів навчально-виховної роботи з дітьми).

Застосовуючи розроблену нами систему оцінювання рівня впливу педагогів на розвиток винахідливості в малят, ми констатували значне підвищення рівня

обізнаності педагогічних працівників (на 44,25%). Нами було констатовано 35% педагогів з високим рівнем обізнаності щодо розвитку винахідливості в дошкільників, 60% – з середнім рівнем та лише 5% педагогічних працівників з низьким рівнем. Загальна кількість анкетованих педагогів становила 40 осіб.

Для вихователів старших дошкільників експериментальної групи характерне таке співвідношення результатів: якщо в констатувальному експерименті низькому рівню відповідав один вихователь, а середньому – другий вихователь та музичний керівник, то за результатами контрольного експерименту рівень одного з вихователів зріс відповідно з низького до середнього, рівень другого вихователя та музичного керівника зріс з середнього до високого.

У педагогів дітей молодшого дошкільного віку експериментальної групи також нами було констатовано зростання рівня обізнаності щодо розвитку винахідливості в дошкільників.

Результати констатувального експерименту засвідчили таку ж само картину щодо розподілу педагогів за рівням: низькому рівню відповідав один вихователь, середньому рівню – другий вихователь та музичний керівник. Після проведеної формувальної роботи їхній рівень зріс таким чином: від низького у до середнього – в одного вихователя, від середнього до високого – в музичного керівника та у другого вихователя групи.

Аналізуючи результати діагностичної роботи з педагогами, які працюють з дітьми старшого дошкільного віку контрольної, ми констатували незмінність рівнів обізнаності з питань розвитку винахідливості в дітей у порівнянні з результатами констатувального експерименту. Ми дослідили, що високому рівню відповідає один вихователь, середньому рівню – музичний керівник, а низькому – другий вихователь групи, що цілком співпадає з результатами констатувального експерименту.

Ми вважаємо, що завдяки високому рівню компетентності одного з вихователів дітей старшого дошкільного віку контрольної групи, ми констатували деякі високі показники прояву винахідливості під час діагностики внутрішніх чинників її розвитку.

Для педагогів, що працюють з молодшими дошкільниками контрольної групи характерний інший розподіл за рівнями. Низькому рівню відповідає один вихователь, а середньому – другий вихователь і музичний керівник.

Отже, результати діагностичної роботи з педагогічними працівниками засвідчили ефективність і дієвість проведеної нами формувальної роботи щодо активізації освітніх чинників розвитку винахідливості дітей дошкільного віку.

Динаміку показників значущості освітніх чинників у процесі розвитку винахідливості дітей експериментальних груп (у %) відображено в рис. 3.3.

Рис. 3.3 **Розподіл дітей молодшого та старшого дошкільного віку за рівнями прояву винахідливості до і після активізації освітніх чинників**

Усереднені показники значущості зовнішніх чинників у процесі розвитку винахідливості дошкільників занесені до табл. 3.7.

Таблиця 3.7

Значущість зовнішніх чинників розвитку винахідливості дітей молодшого та старшого дошкільного віку (у балах)

Зовнішні чинники	Молодший дошкільний вік		Старший дошкільний вік	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Соціально-психологічні	**8,45**	6,25	**9,5**	6,55
Освітні	**8,15**	5,65	**8,15**	5,65
Х сер.	**16,6**	11,9	**17,65**	12,2

Здійснюючи аналіз значущості зовнішніх чинників, ми констатували значне посилення значущості цих чинників у розвитку винахідливості дітей експериментальних груп.

На основі порівняння усереднених показників контрольного і констатувального експериментів нами було з'ясовано, що значущість зовнішніх чинників у процесі розвитку винахідливості молодших дошкільників експериментальної групи посилилася на 42,5%, а в дітей молодшого дошкільного віку контрольної групи послабилася на 2,1%. Для старших дошкільників експериментальної групи характерним виявилося посилення значущості зовнішніх чинників на 37,6%. У дошкільнят контрольної групи ми констатували послаблення значущості впливу цих чинників на 4,92%.

При порівнянні усереднених показників значущості зовнішніх чинників у процесі розвитку винахідливості дітей експериментальних і контрольних груп ми констатували значну перевагу в результатах дошкільників експериментальних груп, а саме: Х сер. молодших дошкільників експериментальної групи становить 16,6 бали, що на 4,7 бали більше, ніж в досліджуваних контрольної групи (Х сер. – 11,9 бали); усереднений показник старших дошкільників експериментальної групи становить 17,65 бали, що на 5,45 бали перевищує показник в контрольній групі (Х сер. – 12,2 бали).

Таким чином, ми прийшли до висновку, що запровадження системи заходів формувальної частини нашого дисертаційного дослідження спричинило посилення значущості зовнішніх чинників (соціально-психологічних та освітніх) у процесі розвитку винахідливості дітей дошкільного віку. Тепер перейдемо до опису результатів усієї діагностичної роботи контрольного експерименту, тобто, аналізу усереднених показників значущості внутрішніх та зовнішніх чинників у процесі розвитку винахідливості дошкільників, які знаходяться у зведеній табл. 3.8.

Таблиця 3.8

Значущість психологічних чинників розвитку винахідливості дітей молодшого та старшого дошкільного віку (в балах)

Психологічні чинники	**Молодший дошкільний вік**		**Старший дошкільний вік**	
	ЕГ	**КГ**	**ЕГ**	**КГ**
Внутрішні чинники	**99,5**	62,85	**104,7**	74,05
Зовнішні чинники	16,6	11,9	17,65	12,2
Х сер.	**116,1**	74,75	**122,35**	86,25

Аналіз результатів констатувального експерименту (за середніми показниками) засвідчив незначну розбіжність щодо рівня розвитку винахідливості дітей експериментальних і контрольних груп (1,8 бали – у старших дошкільників та 1,92 бали – у дітей молодшого дошкільного віку).

Результати діагностичної роботи контрольного експерименту засвідчили значне зростання рівня прояву винахідливості дітей дошкільного віку експериментальних груп, а саме: на 56,15% – у молодших дошкільників та на 45,65% – у старших дошкільників. Аналізуючи усереднені показники значущості психологічних чинників у процесі розвитку винахідливості, ми констатували посилення значущості їх впливу на розвиток винахідливості молодших дошкільників експериментальної групи на 41,75 бали. Для дітей старшого дошкільного віку експериментальної групи характерне посилення значущості цього впливу на 38,35 бали.

Слід зазначити, що кращою виявилася результативність у молодших дошкільників, тому, як попередньо зазначалося, вважаємо саме *молодший дошкільний вік сензитивним для розвитку винахідливості*.

Динаміка прояву винахідливості дошкільників відображена на рис. 3.4.

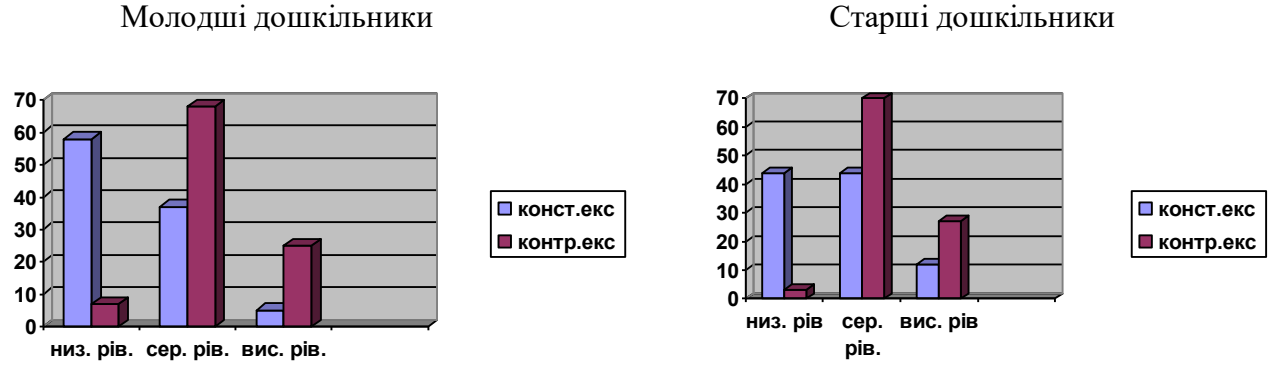

Рис. 3.4 **Динаміка прояву винахідливості дошкільників до і після формувального експерименту**

За результатами діагностичного дослідження рівня прояву винахідливості, проведеного з дітьми контрольних груп було виявлено незначні зміни щодо прояву винахідливості цих дошкільників. А саме, нами було констатовано зростання рівня прояву винахідливості дітей молодшого дошкільного віку контрольної групи на

3,25%. Відповідно у малят старшого дошкільного віку контрольної групи подібне зростання відбулося лише на 19,59%.

Статистичний аналіз результатів також засвідчив значне зростання рівня прояву винахідливості дошкільників після проведеної формувальної роботи, спрямованої на активізацію психологічних чинників її розвитку.

Після отримання результатів дослідження перед нами постали наступні питання:

1. Чи можна стверджувати, що після проведення формувальної роботи з розвитку винахідливості дітей молодшого та старшого дошкільного віку експериментальних груп спостерігається достовірна зміна в сторону зростання?

2. Чи достовірні різниці прояву позитивної зміни між експериментальною і контрольною групами?

3. Чи є достовірною зміна оцінок у контрольних групах?

У табл. 3.9 подано кількість позитивних і нульових змін за кожною шкалою в кожній із вибірок. Це необхідно для виявлення «типових» знаків зміни оцінок.

Таблиця 3.9

Розрахунок кількості позитивних, негативних і нульових змін у групах дітей молодшого та старшого дошкільного віку

Кількість змін у групах	Шкали			
	Внутрішні чинники	Соціально-психологічні чинники	Освітні чинники	Суми
1. Експериментальна група				
а) позитивних	40	37	40	117
б) негативних	0	3	0	3
в) нульових	0	0	0	0
Суми	40	40	40	120
2. Контрольна група				
а) позитивних	23	14	0	37
б) негативних	15	18	0	33
в) нульових	2	8	40	50
Суми	40	40	40	120

З табл. 3.9 ми бачимо, що найбільш типовими є «позитивні» зміни, що засвідчують зростання рівня винахідливості після проведення формувальної роботи.

Нам необхідно довести той факт, що зміна в бік зростання рівня винахідливості дітей молодшого та старшого дошкільного віку після проведення формувальної роботи є невипадковою.

За таблицею «Критичні значення критерію знаків G для рівнів статистичної значимості $\rho \le 0{,}05$ і $\rho \le 0{,}01$ за Д. Б. Оуеном, 1966)» [254] визначаємо критичні значення критерію знаків G. Це максимальні кількості «нетипових», які менш часто зустрічаються, знаків, при яких зміну в «типову» сторону ще можна вважати суттєвою. Перевищення «типової» зміни є достовірною, якщо $G_{емп}$ нижче чи рівний $G_{0,05}$, і тим більше достовірною, якщо $G_{емп}$ нижче чи рівне $G_{0,01}$.

Після проведення відповідних обчислень ми прийшли до висновку, що зміна в бік зростання рівня винахідливості дітей молодшого та старшого шкільного віку експериментальних груп після проведення формувальної роботи є невипадковою для всіх шкал, що і підтверджує цей самий показник за сумою трьох шкал ($\rho \le 0{,}01$ у всіх випадках). Динаміку змін рівня прояву винахідливості дошкільників експериментальних груп подано в табл. 3.10.

Таблиця 3.10

Динаміка змін рівня прояву винахідливості дошкільників експериментальних груп
(n=40, %)

Чинники розвитку винахідливості	Розподіл дітей молодшого та старшого дошкільного віку у експериментальній групі		Значущість розходжень (G критерію)
	До експерименту	Після експерименту	
Внутрішні чинники	50	75	$\rho \le 0{,}01$
Зовнішні чинники: 1) соціально-психологічні	32,5	45	$\rho \le 0{,}01$
2) освітні	100	100	$\rho \le 0{,}01$

Таким чином, можна стверджувати, що після проведення формувальної роботи спостерігаються достовірні зміни щодо покращення рівня розвитку винахідливості дітей молодшого та старшого дошкільного віку експериментальних груп. Зміна ж оцінок в контрольній групі недостовірна. Тобто це можна пояснити тим, що зміни в рівні розвитку винахідливості дітей цих груп є природними і не є результатом проведення формувальної роботи.

Значущість проведення дисертаційного дослідження ми визначали за допомогою критерію Фішера (критерій $\varphi*$). Даний показник оцінює достовірність різниць між відсотковими частками двох вибірок, в яких зареєстрований ефект, що нас цікавить. Для розрахунків використовуємо формулу:

$$\varphi^* = (\varphi_1 - \varphi_2)\sqrt{\frac{n_1 n_2}{n_1 + n_2}},$$

де φ_1 – кут, що відповідає більшій частці;

φ_2 – кут, що відповідає меншій частці;

n_1 – кількість спостережень у вибірці 1;

n_2 – кількість спостережень у вибірці 2.

Критичне найменше значення $\varphi*_{кр}$, що відповідає прийнятим у психології рівням статистичної значимості становить 1,64.

Слід зауважити, що нами було проведено автоматизований розрахунок на основі матеріалів з книги «Методи математичної обробки в психології» Є.В. Сидоренка [254].

Значення $\varphi*_{емп}$, знайдене в результаті проведених розрахунків за результатами експерименту, становить 2,339. Тобто $\varphi*_{емп} > \varphi*_{кр}$. А це в свою чергу свідчить про велику статистичну значущість і відповідно високу ефективність проведеного формувального експерименту.

Рис. 3.5 **Графічна інтерпретація вісі значимості критерію Фішера**

Для того, щоб з'ясувати, який з психологічних факторів виявився найвпливовішим на розвиток винахідливості дошкільників, за результатами експерименту ми здійснили аналіз впливу кожного з груп факторів за показниками обрахування значень за критерієм Фішера, а також факторний аналіз.

Для порівняння результатів діагностики внутрішніх чинників розвитку винахідливості дітей експериментальних груп, отриманих до і після застосування формувальних заходів, ми скористалися розрахунком критерію Фішера.

Значення $\varphi^*_{емп}$, знайдене в результаті проведених розрахунків за результатами експерименту, становить 2,603. Тобто $\varphi^*_{емп} > \varphi^*_{кр}$. А це в свою чергу свідчить про велику статистичну значущість і відповідно високий вплив внутрішніх факторів на рівень розвитку винахідливості дітей молодшого та старшого дошкільного віку.

Рис. 3.6 **Графічна інтерпретація вісі значимості критерію Фішера**

Значення критерію Фішера для експериментальної групи за зовнішніми чиниками дорівнює 2,205. Тобто згідно з віссю критерію, представленою на рис. 1.3, розраховане значення знаходиться в зоні невизначеності. А це в свою чергу свідчить про незначний вплив зовнішніх чинників на рівень розвитку винахідливості дітей.

Рис. 3.7 **Графічна інтерпретація вісі значимості критерію Фішера**

У цілому можна зробити висновок про те, що вплив внутрішніх чинників на рівень розвитку винахідливості дітей молодшого та старшого дошкільного віку експериментальних груп значно вищий, ніж зовнішніх чинників.

Таким чином, вищезазначені результати діагностичного дослідження рівня прояву винахідливості дошкільників підтверджують ефективність і дієвість формувальної стратегії щодо активізації внутрішніх та зовнішніх чинників розвитку винахідливості дітей дошкільного віку.

Висновки до ІІІ розділу

1. Запроваджені нами заходи формувальної роботи були спрямовані на активізацію внутрішніх (в основі яких лежать такі критерії винахідливості, як творча уява, евристичність, гнучкість мислення, самостійність) та зовнішніх (соціально-психологічних і освітніх) чинників розвитку винахідливості дітей дошкільного віку.

2. Комплексна програма активізації внутрішніх чинників була побудована за методом поетапного формування, тобто, спочатку була запроваджена система методів підготовчого етапу формувальної роботи, який органічно поєднав в собі організацію і проведення низки різноманітних спостережень, виховних та ігрових ситуацій, заходів конструктивної діяльності дошкільників, ігор релаксаційного та імітаційного характеру, народних ігор, ігор на розвиток соціальної творчості, пісеньок-загадок з розвитку винахідливості

3. Власне творча діяльність дошкільників була організована в різних видах діяльності, що відповідали віковим особливостям дітей – ігровій, художній, конструктивній. Нами були застосовані найсучасніші методи розвитку винахідливості дошкільників. В основі формувальної роботи містилися основні методи ТРВЗ – метод спроб і помилок, фокальних об’єктів, синектики, функціонально-вартісного аналізу. Формувальна робота проводилася на фоні читання творів художньої літератури, що сприяло розвитку пізнавальної активності дітей, розширювало їхні знання про навколишній світ.

4. Необхідною умовою забезпечення ефективності застосування методик формувальної стратегії стало проведення диференційованої роботи. Тобто, з дітьми, які за результатами констатувального експерименту виявили високий рівень винахідливості, було проведено роботу із застосуванням ускладнених варіантів завдань, з дітьми з середнім рівнем вжито формувальні заходи комплексної програми розвитку винахідливості та збільшено кількість ігрових вправ на розвиток гнучкості мислення, а з дітьми з низьким рівнем – додаткову індивідуальну роботу та спеціальні заходи з розвитку гнучкості мислення.

5. При організації формувальної роботи щодо активізації зовнішніх чинників розвитку винахідливості дошкільників ми запровадили систему заходів з батьками і

педагогічними працівниками, спрямовану на поглиблення й розширення знань про творчість і винахідливість, підвищення рівня компетентності щодо застосування різноманітних методі і прийомів розвитку винахідливості дошкільників, на саморозвиток й активізацію власного творчого потенціалу. З цією метою нами було проведено такі форми роботи, як бесіди, консультації, «круглі столі», тренінги, семінари-практикуми, диспути, творчі ігри, підготовлено поради батькам тощо.

6. Застосовані нами методики діагностики рівня прояву винахідливості на контрольному етапі експерименту дали змогу визначити динаміку прояву критеріїв винахідливості дошкільників експериментальних та контрольних груп. В результаті діагностичної роботи ми пересвідчилися що рівень прояву кожного з критеріїв суттєво зріс, що позитивно вплинуло на рівень прояву винахідливості. Слід зазначити, що динаміка прояву кожної з критеріїв виявилася вищою в молодших дошкільників, ніж у дітей старшого дошкільного віку. Така висока результативність переконливо свідчить про сензитивність періоду молодшого дошкільного віку для розвитку винахідливості.

7. Також нами було встановлено, що запровадження комплексної програми розвитку винахідливості дошкільників сприяло збільшенню кількості дитячих винаходів високого рівня складності (на 15%) та покращенню їх якості. У результаті діагностичної роботи ми виявили 25% дошкільників з високим рівнем прояву винахідливості, здатних продукувати дитячі винаходи високого рівня складності. Варто зазначити, що діти, рівень прояву винахідливості в яких зріс з низького до середнього, виявилися спроможними продукувати такі види дитячих винаходів, як винахід-доповнення, винахід-незвичне застосування та винахід-модифікація.

9. На контрольному етапі діагностики соціально-психологічних чинників розвитку винахідливості ми з’ясували, що значущість їх впливу посилилася на 40,8% (молодший дошкільний вік) та на 31% (старший дошкільний вік). Застосовуючи методики діагностики педагогів, які працюють з дошкільниками (вихователі, музичні керівники), ми констатували підвищення рівня їх компетентності на 44,2%. Загалом, значущість впливу зовнішніх чинників у процесі

розвитку винахідливості молодших дошкільників посилилася на 42,5% (середній показник), а у старших дошкільників на 37,6% (середній показник).

10. Здійснюючи під час контрольного експерименту діагностику рівня прояву винахідливості дітей дошкільного віку ми пересвідчилися, що завдяки активізації внутрішніх та зовнішніх чинників її розвитку в дітей експериментальних груп відбулося значне підвищення рівня прояву винахідливості, а саме: на 56,2% – у молодших дошкільників та на 45,7% – у старших дошкільників. Тоді, як відповідні показники в дітей контрольних груп зросли лише на 3,2% та 4,9%.

11. На основі факторного аналізу нами було з'ясовано, що найвпливовішими чинниками розвитку винахідливості є внутрішні чинники, а соціально-психологічні та освітні чинники мають значно менший вплив, але разом із внутрішніми посилюють розвиток винахідливості дошкільників. Значимість проведення дисертаційного дослідження підтвердило визначення критерію Фішера (критерій φ^*), становить 2,339 (загальноприйнятий – 1,64). Тобто $\varphi^*_{емп} > \varphi^*_{кр}$.

Такі результати підтверджують правильність обраного шляху, новизну, ефективність і дієвість створеної нами комплексної програми розвитку винахідливості дітей дошкільного віку.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та експериментальне вивчення проблеми розвитку винахідливості дошкільників, яке виявилося у розкритті особливостей її прояву (вікових, змістових та гендерних), окресленні психологічних чинників розвитку винахідливості дітей дошкільного віку, а також обґрунтуванні, розробці й експериментальній апробації комплексної програми розвитку винахідливості дошкільників.

1. Винахідливість є найяскравішим проявом творчості і визначається як здатність дошкільника створювати нове, продукувати оригінальні думки та ідеї, виявляти самостійність, гнучкість та варіативність мислення, прагнути до власної досконалості, перетворення навколишньої дійсності, пошуку нестандартних варіантів розв’язання проблем в різних видах діяльності, спроможність виконувати навчальні завдання, відхиляючись від шаблонів, створювати і використовувати нові прийоми у спілкуванні з оточуючими людьми.

2. Критеріями винахідливості є: евристичність (здатність виявляти раніше невідомі властивості та закономірності під час виконання вже знайомих завдань); творча уява (здатність до відображення навколишнього світу, створення нових образів на основі раніше набутих конкретно-чуттєвих вражень); гнучкість мислення (спроможність пропонувати різні варіанти розв’язання завдань); самостійність (спроможність діяти творчо без допомоги дорослого).

3. Винахідливість дошкільників може проявлятися на трьох рівнях (низькому, середньому, високому). До високого рівня розвитку винахідливості віднесено такі прояви винахідливості дошкільників, що характеризуються здатністю винаходити власну систему правил розв’язання нестандартних задач; спроможністю спонтанно продукувати незвичайні та фантастичні образи, яких раніше не існувало в досвіді дитини; застосовувати набуті знання, вміння та навички в нестандартних ситуаціях; виконувати завдання цілком самостійно, створюючи власну модель поведінки. До середнього рівня віднесено такі прояви винахідливості, що характеризуються нестабільністю щодо спроможності продукувати оригінальні ідеї, імпровізувати у

доборі засобів виконання завдань; здатністю фантазувати зі створенням образів з відносною їх новизною; спроможністю продукувати різні варіанти використання предметів, періодичними проявами некомпетентності при застосовувати раніше набутих знань у нестандартних ситуаціях; нестабільністю щодо прояву ініціативних дій при виконанні завдань, потребою в незначній допомозі дорослого чи однолітків. До низького рівня віднесено такі прояви винахідливості, що характеризуються неспроможністю продукувати нові й оригінальні ідеї та задуми; низькою здатністю до творчого відображення навколишньої дійсності; нездатністю продукувати різні варіанти способів застосування предметів; безініціативністю, неспроможністю виконувати завдання творчо і самостійно без допомоги дорослого.

4. Старші дошкільники мають вищий рівень прояву винахідливості за всіма критеріями, ніж діти молодшого дошкільного віку. Оскільки життєвий досвід старших дошкільників є значно більшим, рівень прояву евристичності, творчої уяви та самостійності виявився у цих дітей більш високим, ніж у молодших дошкільників. Проте, зафіксовано низькі показники рівня прояву гнучкості мислення, як у дітей молодшого, так і старшого дошкільного віку. До змістових особливостей прояву винахідливості належить створення дошкільниками різних видів дитячих винаходів (винахід-доповнення, винахід-незвичне застосування, винахід-модифікація, винахід-інтеграція, винахід-відкриття). Виявлено, що такі винаходи продукуються дітьми з високим та середнім рівнями прояву винахідливості. Також визначено чотири типи винахідливості дошкільників – продуктивна, словесна, предметна, соціальна, що характеризуються створенням нового в різних видах діяльності дошкільника. З’ясовано, що діти з високим рівнем розвитку винахідливості виявляють стабільність прояву всіх її типів. Аналіз гендерних показників щодо прояву різних типів винахідливості засвідчує, що словесна і соціальна винахідливість характерна більше дівчаткам, ніж хлопчикам, продуктивна – в однаковій мірі дівчаткам і хлопчикам, а предметна – хлопчикам.

5. Психологічними чинниками розвитку винахідливості є: внутрішні (цінування дитиною власної системи правил розв’язання завдань; інтерес дошкільника до перетворення навколишньої дійсність шляхом створення нових, раніше неіснуючих

у досвіді дитини образів чи предметів; прагнення дитини переосмислювати функції об'єктів з метою використання їх в новій якості; потреба дошкільника у творчому самовираженні) та зовнішні: соціально-психологічні (творчий характер взаємин з оточуючими; наявність позитивного психологічного клімату в родині; компетентність батьків з питань розвитку винахідливості дітей) та освітні (створення креативно збагаченого навчально-виховного середовища; високий творчий потенціал педагога). У створеній теоретико-експериментальній моделі розвитку винахідливості центральне місце займає винахідливість як особистісна властивість, відображено критерії винахідливості, що утворюють основу внутрішніх чинників розвитку винахідливості, показано змістове наповнення внутрішніх і зовнішніх чинників та роль зовнішніх в активізації внутрішніх чинників розвитку винахідливості.

6. Ефективною щодо підвищення рівня прояву винахідливості дошкільників є формувальна робота, основу якої складає комплексна програма, спрямована на активізацію психологічних чинників розвитку винахідливості, а саме: програма активізації внутрішніх чинників розвитку винахідливості (організація спостережень, бесід, виховних та ігрових розвивальних ситуацій та застосування серії спеціальних ігрових завдань у процесі різних видів діяльності); програма активізації зовнішніх чинників розвитку винахідливості (впровадження спеціальної роботи з батьками, спрямованої на підвищення їхньої компетентності з питань розвитку винахідливості дитини в умовах родинного виховання та застосування методів, спрямованих на підвищення компетентності педагогів з проблеми розвитку винахідливості дошкільників в умовах дошкільного навчального закладу).

7. Результатом впровадження комплексної програми активізації психологічних чинників є значне зростання рівня прояву винахідливості дітей дошкільного віку та рівня компетентності батьків і педагогічних працівників з питань розвитку винахідливості дошкільників. Більш висока результативність щодо прояву винахідливості проявляється в дітей молодшого дошкільного віку, що засвідчує *сензитивність молодшого дишельного віку щодо розвитку винахідливості.* Застосування комплексної програми розвитку винахідливості призводить до

збільшення кількості дитячих винаходів різного рівня складності та поліпшення їх якості, збільшення кількості дітей з високим та середнім рівнями прояву винахідливості всіх її типів та, зокрема, зростання рівня прояву соціальної винахідливості дошкільників. Найбільш впливовішими чинниками розвитку винахідливості є внутрішні (цінування дитиною власної системи правил розв'язання завдань; інтерес дошкільника до перетворення навколишньої дійсності шляхом створення нових, раніше неіснуючих у досвіді дитини образів чи предметів; прагнення дитини переосмислювати функції об'єктів з метою використання їх в новій якості; потреба дошкільника у творчому самовираженні), які спонукають дошкільників створювати винаходи в різних видах діяльності, удосконалювати власне життя.

Здійснене нами дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми, а передбачає необхідність подальших наукових пошуків. Перспективи подальших досліджень цієї проблеми вбачаємо у порівнянні проявів винахідливості дітей, яких виховують рідні батьки та дошкільників з розірваними соціальними зв'язками, у визначенні ролі винахідливості у процесі формування життєвої компетентності дитини дошкільного віку, в окресленні особливостей та відмінностей прояву винахідливості дошкільників з сільської та міської місцевостей, а також вивченні особливостей прояву винахідливості дітей раннього віку.

ДОДАТКИ

Додаток А

Програма спостережень

за проявами винахідливості в дітей дошкільного віку

1. Чи виявляє ініціативу в процесі виконання завдання?
2. Чи почуває себе впевнено при різних обставинах?
3. Чи знаходить вихід із конфліктної ситуації?
4. Чи здатна уникати конфліктів?
5. З якими дітьми товаришує? Чи має друзів з різних соціальних прошарків?
6. Чи знаходить спільну мову з дорослими?
7. Виявляє сором'язливість чи розкутість у стосунках з незнайомими людьми?
8. Які шляхи та способи дій обирає, щоб отримати бажане (роль у грі, визнання в групі ровесників, схвалення педагога)?
9. Чи прагне дитина перетворювати навколишню дійсність на краще?
10. Як часто застосовує предмети замінники під час ігор?
11. Чи здатна дитина спонтанно запропонувати щось незвичайне (виготовити щось власноруч або продукувати цікаву ідею)?
12. Чи відшуковує власні шляхи розв'язання проблеми? Чи застосовує при цьому вже знайомі способи дій?
13. Чи помічає в предметах та явищах навколишньої дійсності те, чого не помічають інші? Чи здатна виділяти головне, сприймати неточності та відхилення від норми?
14. Чи прогнозує наслідки власних дій?
15. Про що мріє дитина?
16. Чи докладає зусиль для того, щоб її мрії та бажання здійснювалися?
17. Чи виявляє незалежність у думках та вчинках?
18. Як дитина реагує на схвалення/покарання?
19. Як часто фантазує?
20. Чи створює у власних фантазіях щось нове та незвичайне, таке чого не існувало раніше?

21. Чи здатна дитина переоцінювати результати власної діяльності?
22. Чи наслідує дії однолітків?
23. Як часто звертається за допомогою до дорослого?
24. Як ставиться до власних успіхів/невдач?
25. Як ставиться до успіхів/невдач товаришів?
26. Чи має оптимістичне ставлення до життя?

Додаток Б

Орієнтовні питання бесіди, спрямованої на вивчення умов сімейного виховання щодо розвитку винахідливості в дошкільників

1. Загальні відомості про сім'ю (склад, вік, освіта, матеріальне становище, характер трудової діяльності, житлові та побутові умови, відомості про інших членів родини).
2. Особливості сімейного виховання (хто з членів родини найчастіше займається вихованням дитини, який стиль виховання є пріоритетним, чи є взаєморозуміння між членами родини, чи існують спільні справи. Які об'єднують усіх членів родини, якому види відпочинку члени родини віддають перевагу, чи бере дитина участь у плануванні сімейного бюджету та у благоустрої квартири).
3. Знання і розуміння батьками особливостей розвитку дитини (вікові особливості, необхідність фізичного, соціального, емоційного, морального, естетичного розвитку, провідний вид діяльності тощо).
4. Знання і розуміння батьками особливостей розвитку творчості та винахідливості в дошкільника (необхідність створення креативно збагаченого середовища, позитивного психологічного клімату, наявність ефективного зразка для наслідування, самоосвіта та самовдосконалення членів родини щодо питань розвитку творчості та винахідливості в дітей дошкільного віку).
5. Побажання до дошкільного навчального закладу (наявність вимог стосовно режиму дня дитини, послуг щодо творчого розвитку дошкільника, які надаватимуться, стилю спілкування педагогічних працівників з дитиною, спілкування дитини з ровесниками, програми навчання та виховання, умов для розвитку творчості винахідливості).
6. Інше.

Додаток В

Анкета для батьків

«Чи творча Ваша дитина?»

Шановні батьки, пропонуємо Вам дати відповіді на запитання анкети, які допоможуть Вам з'ясувати у якій мірі творча Ваша дитина і чи достатньо уваги Ви наділяєте розвитку творчої активності Вашого малюка. Гарантуємо, що результати анкетування залишаться конфіденційними. Серед запропонованих відповідей виберіть одну:

1. Чи пропонує Ваш малюк покращити щось у своєму оточенні?
а). так; б). ні; в). в окремих випадках.
2. Чи підтримуєте Ви свою дитини в прагненні щось змінити або покращити в своєму оточенні?
а). так; б). ні; в). в окремих випадках.
3. Якщо дитина береться за якусь справу, чи завжди вона впевнена, що доведе її до кінця?
а). так; б). ні; в). в окремих випадках.
4. Чи допомагаєте Ви дитині буди впевненим у собі?
а). так; б). ні; в). в окремих випадках.
5. Чи приваблює Вашого малюка щось нове та оригінальне?
а). так; б). ні; в). в окремих випадках.
6. Чи звертаєте увагу дитини на незвичайні явища в довколишньому світі?
а). так; б). ні; в). в окремих випадках.
7. Чи продовжує Ваша дитина роботу, якщо раптом потерпіла поразку?
а). так; б). ні; в). в окремих випадках.
8. Чи підбадьорюєте Ви малюка у складних життєвих ситуаціях?
а). так; б). ні; в). в окремих випадках.
9. Коли у дитини виникає власна думка щодо вирішення проблемної ситуації, вона:
а). вносить щось оригінальне і вирішує проблему; б). відмовляється від боротьби; в). запитує у Вас, як вчинити.
10. Чи подобається Вашому малюку мріяти?
а). так; б). ні; в). в окремих випадках.
11. Чи втілюєте Ви його мрії в життя?
а). так; б). ні; в). в окремих випадках.

Додаток Е

АНКЕТА ДЛЯ БАТЬКІВ
«Художньо-творча діяльність дошкільника»

Шановні батьки! Просимо відверто відповісти на запитання анкети з метою визначення виду художньо-творчої діяльності, якому Ваш малюк надає превагу. Гарантуємо конфіденційність наданої Вами інформації.

1. Під час діяльності Ваша дитина постійно має гарний настрій, зацікавлена і захоплена?
2. Чи створює дитина нові оригінальні образи під час художньо-творчої діяльності?
3. Чи допомагаєте Ви дитині у створенні нових образів?
4. Чи схвалюєте дитячі витвори? Якими словами?
5. Чи схильні Ви глузувати з дитячих робіт?
6. Чи виготовляєте разом з дитиною витинанки, вироби з пластиліну, аплікації, малюнки?
7. Яким видам художньо-творчої діяльності Ваша дитина віддає перевагу?
8. Чи обговорюєте результати роботи?
9. Чи надаєте дитині природний та покидьковий матеріал для виконання творчих робіт?
10. Чи просите дитину розповісти про те, що вона виготовила?
11. Чи відвідуєте Ви разом з дитиною музеї, виставки, концерти?
12. Чи пропонуєте потім зобразити побачене й почуте в художньому творі?
13. Чи з радістю відгукується дитина на Вашу пропозицію?
14. Які гуртки відвідує Ваша дитина?
15. Які Ваші пропозиції щодо організації гурткової роботи в дошкільному закладі щодо художньо-творчого розвитку дитини?

Додаток Ж

АНКЕТА ДЛЯ БАТЬКІВ

«Чи сприяєте Ви розвитку винахідливої дитини?»

Шановні батьки, просимо Вас відверто відповісти на запитання з метою покращення спільної роботи дошкільного закладу і сім'ї щодо розвитку винахідливості в дошкільників. Гарантуємо, що результати анкетування залишаться конфіденційними. Серед тверджень відмітьте ті, які відповідають Вашому ставленню до розвитку дитини:

1. Я серйозно сприймаю серйозні питання і висловлювання моєї дитини.
2. Я влаштував в кімнаті стенд, де дитина може розміщувати власні роботи.
3. Я не сварю дитину за безлад на столі чи в кімнаті, якщо діяльність дитини пов'язана з творчістю.
4. Наша дитина має спеціально відведене місце (або кімнату) для власних занять.
5. Я люблю свою дитину такою, як вона є. а не за якісь досягнення, і постійно говорю їй про це.
6. Я заохочую дитину спілкуватися з ровесниками різних соціальних прошарків.
7. Я ніколи не караю дитину приниженням у власних очах і в очах інших.
8. Я купую дитині книги. Які вона просить, а також іграшки і матеріали для улюблених занять.
9. Я спонукаю дитину придумувати нові казки, фантазувати.
10. Я знаходжу щодня час для спілкування з моєю дитиною.
11. Я дозволяю дитині гратись з природнім та покидьковим матеріалом.
12. Я ніколи не докоряю дитина за її помилки.
13. Я вчу дитину не ображатися на інших і шукати вихід із складних ситуацій.
14. Щиро хвалю дитину за успіхи, відверто підтримую у невдачах.
15. Вчу дитину вільно, але ввічливо, спілкуватися з дорослими різного віку.
16. Дозволяю дитині брати участь у плануванні відпусток та розподілі сімейного бюджету.
17. Я регулярно читаю дитині.

18. Допомагаю дитині знаходити цікаві телепередачі. Обговорюємо їх після закінчення.
19. Я привчаю дитину мислити самостійно, робити висновки, встановлювати причинно-наслідкові зв’язки.
20. Вчу дитину пропонувати різні варіанти розв’язання проблеми, знаходити оптимальний.
21. Даю дитині приймати власні рішення.
22. Я розвиваю в дитини гарний смак.
23. Я підтримую самостійність дитини.
24. Я розвиваю в дитині позитивне ставлення до власних здібностей та здібностей інших людей.
25. Я вірю в дитину і підтримую її в усіх починаннях.

Додаток З

ТЕСТ ДЛЯ БАТЬКІВ

«Якщо Ви хочете перевірити творчі здібності Вашої дитини»

Шановні батьки, цей тест допоможе Вам з'ясувати, в якій мірі Ваша дитина здатна виявляти творчість.

1. Чи трапляється дитині знаходити незвичне застосування якому-небудь предмету?
2. Чи змінює вона свої нахили?
3. Чи любить малювати абстрактні картинки?
4. Чи любить малювати предмети, що виникають в її уяві?
5. Чи любить фантастичні історії?
6. Чи складає оповідання або вірші?
7. Чи любить вирізати химерні фігурки з паперу?
8. Чи зробила коли-небудь те, чого не знала, або те, чого не існує?
9. Чи буває в неї бажання переробити щось на свій смак?
10. Чи боїться темряви?
11. Чи винайшла коли-небудь нове слово?
12. Чи вважала це слово зрозумілим без пояснень?
13. Чи намагалась переставляти меблі за своїм розумінням?
14. Чи вдалим був цей задум?
15. Чи використовувала коли-небудь річ не за її призначенням?
16. Чи могла Ваша дитина, коли була ще зовсім маленькою, відгадувати призначення різних предметів?
17. Чи надає перевагу у виборі одягу своєму смаку. А не іншому?
18. Чи є у неї свій внутрішній світ, недосяжний для оточуючих?
19. Чи шукає пояснень тому, що не розуміє?
20. Чи часто просить пояснити явища, що її оточують?
21. Чи любить читати книжки без ілюстрацій?
22. Чи вигадує свої власні ігри або розваги?
23. Чи пам'ятає і розповідає свої сни або пережиті враження?

Результати:

Від 20 до 23 балів – дитина творча, винахідлива, здатна мати власну точку зору у різних життєвих ситуаціях. Треба лише підтримувати прагнення дитини до самовдосконалення і вдосконалення оточуючого світу.

Від 15 до 19 балів – дитина не завжди виявляє свої творчі здібності, винахідливість, але у разі зацікавленості здатна проявляти творчість.

Додаток К

Анкетування педагогів

щодо виявлення їхнього творчого потенціалу

Шановні вихователі, просимо Вас відверто відповісти на наступні запитання:

Вихователь _____

1. Що для Вас особисто означає поняття «Творчий педагог»?
   - _____
   - _____
   - _____
2. Яких ознак не вистачає Вам, щоб назватись творчим педагогом?
3. Якщо Ви маєте ці якості, то назвіть їх.
4. Чи завжди Ви:

- Вмієте дарувати похвалу і небайдужі до творчості дитини;
- Пропонуєте дитині свободу і вчите нею користуватися;
- Звертаєте увагу на позитивні сторони дитини і вірити в її можливості
- Отримавши нову інформацію, пробуєте її застосувати в практичній роботі;
- При підготовці будь-якого виду діяльності орієнтуєтесь на здібних дітей.

5. Предметне середовище групи розвиває творчість Ваших дітей?
6. В яких видах діяльності Вам легше продумувати завдання, які б розвивали творчість дітей:
   - Мовленнєвий розвиток;
   - Зображувальна діяльність;
   - Математика;
   - Театр;
   - Ігри дітей;
   - Практична діяльність.
7. Що для Вас є стимулом для зародження нових ідей?

Додаток Л

Експрес-анкета для педагогів

Шановні педагоги дайте, будь ласка, відверті відповіді на запропоновані запитання експрес-анкети:

1. Що таке творчість?
2. Творчість і винахідливість – це одне й теж саме?
3. Чим характеризується винахідливість?
4. Чи властива винахідливість дітям дошкільного віку?
5. Чи спостерігали Ви прояви винахідливості у вихованців?
6. За якими критеріями Ви зрозуміли, що це винахідлива дитина?
7. Чи спостерігали прояви винахідливості у власних дітей?
8. Чи створюєте умови для прояву винахідливості в групі? Які саме?
9. Чи розвиваєте винахідливість під час занять, ігор?
10. В яких видах діяльності найкраще проявляється дитяча винахідливість?
11. Чи повинен педагог виявляти творчість у власній діяльності?
12. Чи вважаєте себе творчою особистістю?

Додаток М

Анкета для педагогів

«Розвиваємо творчу особистість дошкільника»

Шановні педагоги, будь ласка, дайте відповідь «так» або «ні» на запропоновані запитання:

1. Чи виявляєте Ви доброзичливість і чуйність у роботі з дітьми?
2. Чи маєте досвід роботи з дітьми?
3. Чи відчуваєте потреби та інтереси творчих дітей?
4. Чи згодні Ви з твердженням, що «творчість притаманна всім дітям без винятку»?
5. Чи створюєте креативно збагачене середовище для прояву творчості дошкільників? Що саме?
6. Чи виявляєте творчість під час виконання буденних справ?
7. Чи виявляєте Ви гнучкість мислення, готовність перегляду власних поглядів у вихованні дітей?
8. Чи застосовуєте інноваційні методи розвитку творчої особистості? Які саме?
9. Чи займаєтесь самоосвітою та самовдосконаленням?
10. Чи маєте почуття гумору?
11. Чи готові прийти на допомогу дитині, підтримати у невдачах та поразках?
12. Чи слугуєте прикладом для наслідування у творчому зростанні особистості вихованців? Чим саме?
13. Чи дотримуєтесь Ви правила, що розум розвивається не запам’ятовуванням, а розмірковуванням?
14. Чи готові Ви сприймати нове і використовувати це у власній діяльності?
15. Чи надаєте дітям можливість виявляти самостійність і незалежність в діях?

Додаток Н

АНКЕТА ДЛЯ МУЗИЧНОГО КЕРІВНИКА

«Розвиваємо винахідливість дошкільника»

Шановні музичні керівники, просимо Вас відверто відповісти на наступні запитання:

1. Чи активізуєте творчу активність дітей під час музичних занять?
2. Які музичні жанри використовуєте в своїй діяльності?
3. Які з них найбільше зацікавлюють дітей, стимулюють прояв творчості?
4. Які з видів музичної діяльності найбільше подобаються малятам?
5. В яких видах музичної діяльності проявляється дитяча винахідливість: під час гри на дитячих музичних інструментах, під час виконання музично-ритмічних рухів, музичних інсценівках, співах? В іншому виді діяльності?
6. Чи використовуєте в своїй діяльності нетрадиційні методики? Які саме?
7. Чи впливають нетрадиційні методики на прояви винахідливості у дошкільників?
8. Чи проводити вечори розваг, де діти можуть виявити самостійність, ініціативність, творчість, винахідливість (підготувати атрибути на власний смак, внести корективи у сценарій, добрати костюми, декорації)?
9. Чи радитесь з дітьми, як краще організувати свята, вечори розваг?
10. Чи враховуєте побажання дітей при написанні сценарію?
11. Чи вважаєте себе творчою або винахідливою особистістю?
12. Чи займаєтесь власним самовдосконаленням?

Додаток П

Діагностичні показники рівнів розвитку критеріїв винахідливості в дітей дошкільного віку

Критерії винахідливості	**Рівні розвитку**		
	Низький	**Середній**	**Високий**
Творча уява	Діти не спроможні фантазувати, створюючи нові образи.	Здатність до відображення навколишньої дійсності наявна. Але образи уяви нечисленні, одноманітні, не яскраві.	Образи уяви дітей є яскравими, спонтанними, неочікуваними. Малята охоче фантазують, створюючи нові неповторні образи
Евристичність	Ідеї, що висувають діти, є одноманітними, не оригінальними, діяльність в більшості репродуктивна, малятам важко варіювати задумами, пропонувати нові ідеї	Діти з легкістю пропонують нові оригінальні ідеї, але при цьому не виявляють імпровізаційності та варіативності задумів	Діти виявляють високий рівень дивергентного мислення. Їхня творча діяльність вирізняється оригінальністю ідей, імпровізаційністю, легкістю, варіативністю задумів.
Гнучкість мислення	Дітям важко пропонувати варіанти розв’язання завдань. Лише за активної участі дорослого їм це інколи вдається.	Діти пропонують різні варіанти розв’язання завдань, але застосувати їх у нестандартних ситуаціях можуть не завжди, губляться, виявляють невпевненість	Дошкільники пропонують різні варіанти розв’язання завдань, компетентність, застосовують раніше набуті знання, вміння та навички у нестандартних ситуаціях
Самостійність	Діти виконують завдання за цілковитої допомоги дорослого, копіюють у товаришів. За відсутності зразка губляться, відмовляються виконувати завдання.	Діти не завжди самостійно виконують завдання, потребують допомоги від дорослого або товаришів, інколи виявляють творчість, захищеність в оцінки своїх робіт.	Малята завдання виконують цілком самостійно, творчо, виявляючи при цьому ініціативність, критичність в оцінці власних творів.

Додаток Р

Розподіл дітей за рівнями прояву критеріїв винахідливості (молодший дошкільний вік) Констатувальний експеримент

Критерії	Рівні розвитку критеріїв винахідливості (%)					
	Низький		Середній		Високий	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Евристичність	**53**	52	**43**	40	**4**	8
Творча уява	**52**	53	**39**	41	**9**	6
Гнучкість мислення	**68**	65	**31**	32	**1**	3
Самостійність	**57**	54	**37**	42	**6**	4
ЗАГАЛОМ	**58**	56	**37**	39	**5**	5

Розподіл дітей за рівнями прояву критеріїв винахідливості (старший дошкільний вік) Констатувальний експеримент

Завдання	Рівні розвитку критеріїв (%)					
	Низький		Середній		Високий	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Евристичність	**45**	42	**44**	46	**11**	12
Творча уява	**42**	39	**45**	50	**13**	11
Гнучкість мислення	**53**	52	**39**	36	**8**	12
Самостійність	**37**	38	**49**	48	**14**	14
ЗАГАЛОМ	**44**	43	**44**	45	**12**	12

Додаток С

Визначення Х сер. винахідливості
за критеріями її розвитку
КОНСТАТУВАЛЬНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ

Критерії винахідливості (Х сер.)	**Вік**			
	Молодший дошкільний вік		**Старший дошкільний вік**	
	ЕГ	**КГ**	**ЕГ**	**КГ**
Творча уява	**16,25**	15,65	**18,1**	17,2
Евристичність	**17,2**	17,2	**22,05**	21,15
Гнучкість мислення	**10,9**	9,95	**12,05**	11,95
Самостійність	**18,35**	17,45	**18,9**	19,1
ВИНАХІДЛИВІСТЬ	**62,7**	60,25	**71,1**	69,4

Додаток Т

Результати субтесту «Автопортрет»
адаптованого для дітей дошкільного віку О. Кульчицькою, І. Снитко
(молодший дошкільний вік)
Експериментальна група
КОНСТАТУВАЛЬНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ

№ з/п	Прізвище, ім'я дитини	Тип малюнка	Трактування елементів малюнку	Особливості взаємодії з оточенням
1.	Валерія А.	Реалістичне зображення (характеризує дитину, якій притаманна велика педантичність)	Наявність волосся – хоробрість, велика голова – великі інтелектуальні претензії, великі очі – цікавість, сильні руки, як боксерські рукавички – енергійність, довгі ноги – велика потреба в незалежності, великі пальці – агресивність.	Екстравертованість, прагнення до хоробрості, незалежності. **конфліктність**
2.	Гліб А.	Схематичне зображення (характеризує особу інтелектуального складу, для якої важливі загальні уявлення про явища)	Маленька голова – переживання інтелектуальної неадекватності, відсутність тулуба – потреба у фізичній силі, слабкі соціальні контакти.	Інтровертованість, невпевненість у собі, слабкі соціальні контакти, **безконфліктність.**
3.	Дарина Б.	Схематичне зображення (характеризує особу інтелектуального складу, для якої важливі загальні уявлення про явища)	Маленька голова – переживання інтелектуальної неадекватності, очі без зіниць – бажання уникати візуальних стимулів, відсутність волосся – агресивність, відсутність рук – недостатня самовпевненість в діяльності та соціальних контактах.	Інтровертованість, агресивність, **конфліктність,** невпевненість в собі.
4.	Вікторія Б.	Схематичне зображення (характеризує особу інтелектуального складу, для якої важливі загальні уявлення про явища)	Велика голова – великі інтелектуальні претензії, великий усміхнений рот – привітність, широкий розмах рук – інтенсивне прагнення до дії, руки не чітко окреслені – недостатня впевненість у діяльності й соціальних контактах.	Екстравертованість, невпевненість у собі, **безконфліктність.**
5.	Катерина Б.	Схематичне	Наявність волосся –	Екстравертованість,

		зображення (характеризує особу інтелектуального складу, для якої важливі загальні уявлення про явища)	хоробрість**,** великі очі – цікавість до життя, великий усміхнений рот – привітність, великий тулуб – наявність фізичної сили, широкий розмах рук – інтенсивне прагнення до дії.	допитливість, прагнення до хоробрості, **безконфліктність**.
6.	Ангеліна В.	Схематичне зображення (характеризує особу інтелектуального складу, для якої важливі загальні уявлення про явища)	Відсутність рота – небажання спілкуватися, відсутність волосся – агресивність, відсутність рук – недостатня самовпевненість в діяльності та соціальних контактах.	Інтровертованість, невпевненість у собі, **конфліктність.**
7.	Єлизавета Г.	Схематичне зображення (характеризує особу інтелектуального складу, для якої важливі загальні уявлення про явища)	Велика голова – великі інтелектуальні претензії, великі очі – цікавість до життя, наявність волосся – хоробрість, мужність, руки не чітко окреслені – недостатня впевненість у діяльності й соціальних контактах, довгі ноги – велика потреба в незалежності.	Екстравертованість, прагнення до хоробрості, незалежності, невпевненість у собі **безконфліктність**.
8.	Яна Г.	Схематичне зображення (характеризує особу інтелектуального складу, для якої важливі загальні уявлення про явища)	Великий усміхнений рот – привітність, довгі ноги – велика потреба в незалежності, великі ступні ніг – прагнення демонструвати свою мужність, наявність волосся – хоробрість.	Екстравертованість, прагнення до незалежності, впевненість у собі, **безконфліктність.**
9.	Анастасія Г.	Схематичне зображення (характеризує особу інтелектуального складу, для якої важливі загальні уявлення про явища)	Відсутність рота – небажання спілкуватися, відсутність волосся – агресивність, відсутність рук – недостатня самовпевненість в діяльності та соціальних контактах.	Інтровертованість, агресивність, невпевненість в собі, **конфліктність.**
10.	Влад Д.	Схематичне зображення (характеризує особу інтелектуального складу, для якої	Велика голова – великі інтелектуальні претензії, великі очі – цікавість до життя, наявність волосся – хоробрість, мужність, широкий розмах рук –	Екстравертованість, допитливість, прагнення до хоробрості, незалежності, **безконфліктність**.

		важливі загальні уявлення про явища)	інтенсивне прагнення до дії, довгі ноги – велика потреба в незалежності.	
11.	Юлія Д.	Схематичне зображення (характеризує особу інтелектуального складу, для якої важливі загальні уявлення про явища)	Наявність волосся – хоробрість, велика голова – великі інтелектуальні претензії, широкий розмах рук – інтенсивне прагнення до дії, руки не чітко окреслені – недостатня впевненість у діяльності й соціальних контактах, наявність волосся – хоробрість.	Екстравертованість, невпевненість у собі, низькі соціальні контакти, **безконфліктність,**
12.	Єгор Д.	Реалістичне зображення (характеризує дитину, якій притаманна велика педантичність)	Наявність волосся – хоробрість, велика голова – великі інтелектуальні претензії, великі очі – цікавість, сильні руки, як боксерські рукавички – енергійність, довгі ноги – велика потреба в незалежності, великі пальці – агресивність.	Екстравертованість, прагнення до незалежності., **конфліктність**.
13.	Валерія З.	Метафоричне зображення	Снігова баба ліпить собі тулуб	Екстравертованість, наявність розвиненої фантазії, творчих здібностей, почуття гумору, **безконфліктність**
14.	Анастасія К.	Реалістичне зображення (характеризує дитину, якій притаманна велика педантичність)	Наявність волосся – хоробрість, велика голова – великі інтелектуальні претензії, великі очі – цікавість, довгі руки – потреба у фізичній силі та хоробрості, довгі ноги – велика потреба в незалежності, великі пальці – агресивність.	Екстравертованість, прагнення до незалежності., **конфліктність**.
15.	Максим К.	Реалістичне зображення (характеризує дитину, якій притаманна велика педантичність)	Великі очі – цікавість до життя, велика голова – великі інтелектуальні претензії, широкий розмах рук – інтенсивне прагнення до дії, довгі руки – потреба у фізичній силі та хоробрості, відсутність волосся – агресивність.	Екстравертованість, енергійність, **конфліктність.**
16.	Руслана К.	Схематичне зображення (характеризує	Великі очі – цікавість до життя, великий усміхнений рот – привітність, велика	Екстравертованість, допитливість, прагнення до

		особу інтелектуального складу, для якої важливі загальні уявлення про явища)	голова – великі інтелектуальні претензії, великий тулуб – наявність фізичної сили, широкий розмах – інтенсивне прагнення до дії, наявність волосся – хоробрість, великі пальці без долонь – агресивність.	хоробрості, **конфліктність**.
17.	Валерія К.	Метафоричне зображення	Колобок – казковий персонаж	Екстравертованість, наявність розвиненої фантазії, творчих здібностей, почуття гумору, **безконфліктність.**
18.	Анна С.	Реалістичне зображення (характеризує дитину, якій притаманна велика педантичність)	Велика голова – великі інтелектуальні претензії, великий усміхнений рот – привітність, великі очі – цікавість до життя, довга шия надмірний контроль над власними діями, наявність волосся – хоробрість, мужність, пальці без долонь – агресивність.	Екстравертованість, допитливість, педантичність, **конфліктність**.
19.	Валерій Ч.	Схематичне зображення (характеризує особу інтелектуального складу, для якої важливі загальні уявлення про явища)	Велика голова – великі інтелектуальні претензії, очі без зіниць – бажання уникати візуальних стимулів, наявність волосся – хоробрість, мужність, широкий розмах рук – інтенсивне прагнення до дії, великі руки без долонь – грубість, агресивність, великий тулуб – наявність фізичної сили.	Інтровертованість, низька комунікабельність, **конфліктність.**
20.	Ігор Ч.	Не зобразив себе	Неупорядковані риски	Дитина не має чіткого уявлення про себе і свої соціальні контакти

Додаток У

Результати анкетування педагогічних працівників

№ з/п	Посада	Чи створює креативно збагачене середовище?	Чи застосовує методи розвитку винахідливості в дітей?	Чи займається самоосвітою з питань розвитку винахідливості?	У якій мірі в планах роботи наявні заходи щодо розвитку винахідливості в дітей?	Рівень компетентності (в балах)
	Вихователь	1	1	1	1	4
	Вихователь	1	0	1	1	3
	Вихователь	1	0	1	1	3
	Вихователь	2	1	2	2	7
	Вихователь	1	1	1	1	4
	Вихователь	1	0	0	1	2
	Вихователь	2	2	2	2	8
	Вихователь	1	0	1	1	3
	Вихователь	1	0	1	1	3
	Вихователь	2	1	2	2	7
	Вихователь	2	1	1	2	6
	Вихователь	1	0	0	1	2
	Вихователь	1	0	1	1	3
	Вихователь	1	1	1	1	4
	Вихователь	2	1	2	1	6
	Вихователь	2	1	2	1	6
	Вихователь	1	0	1	1	3
	Вихователь	2	2	2	2	8
	Вихователь	1	1	1	1	4
	Вихователь	2	1	2	2	7
	Вихователь	1	0	1	1	3
	Вихователь	2	2	1	2	7
	Вихователь	2	1	2	2	7
	Вихователь	2	1	2	1	6
	Вихователь	1	0	1	0	2
	Вихователь	1	1	1	1	4
	Вихователь	1	1	1	1	4
	Вихователь	2	2	2	2	8
	Вихователь	1	1	1	1	4
	Вихователь	2	1	1	1	5
	Вихователь	1	0	1	1	3
	Вихователь	1	0	1	0	2
	Вихователь	2	1	1	1	5
	Вихователь	1	1	1	1	4
	Муз. керівник	2	2	2	2	8
	Муз. керівник	1	0	1	1	3
	Муз. керівник	1	0	1	1	3
	Муз. керівник	1	1	1	1	4
	Муз. керівник	1	1	1	1	4
	Муз. керівник	2	1	2	2	7
Х сер.						**4,65**

Рівні компетентності педагогів в питаннях розвитку винахідливості в дошкільників:
НИЗЬКИЙ РІВЕНЬ – 0-4 бали – 55%
СЕРЕДНІЙ РІВЕНЬ – 5-8 балів – 45%
ВИСОКИЙ РІВЕНЬ – 9-12 балів – 0%

Додаток Ф

Пісеньки-загадки

з розвитку винахідливості дошкільників

Повернення
В рідний край я прилітаю
Кожен тут куточок знаю,
Кожну гілочку в саду
Я впізнаю нальоту.

Приспів:
Рідний край! Його люблю я,
Йому пісню подарую.
Ти щороку розквітай
І мене не забувай!

Коли дощ полити має,
Низько-низько я літаю.
Надіваю чорний фрак,
Людям сповіщаю знак.

Пісеньку співаю дзвінко,
І гніздо звиваю стрімко.
Вправна пташка й гомінка.
Як я звуся? *ЛАСТІВКА*!

Колискова
Тихо вечір опустився,
Темноокий, молодий,
В небі ясно засвітився
Красень-місяць золотий.

Приспів:
Спати знов пора прийшла,
В небі зіронька зійшла,
Забаюкала дитину,
З нею й неньку Україну.

Сплять дерева, сплять будинки,
Пташки сплять посеред крон,
Спить і сонце, і хмаринки.
Хто ж приспав їх? Мабуть… *СОН.*

Вранці
Приспів:
Ще звечора довкола все сіріло,
А рано-вранці ненароком побіліло!

Пухнастими дерева стали,
Біляві шуби одягли,
А води в річці, ті що грали,
Під кришталем дзвінким лягли.

Приспів:
Ще звечора довкола все сіріло,
А рано-вранці ненароком побіліло!

Хто так жартує, вам відомо?
Працює тихо, крадькома,
Вирує снігом без утоми?
Є відповідь у Вас?.... *ЗИМА!*

Сонячні усмішки
Згубило сонечко весняне
Веселі усмішки свої.
Вони ж, як діти не слухняні,
Враз заховалися в траві.

Приспів:
Це діти сонця золотаві
Маленькі квіточки яскраві.

Як сонце світить, визирають
Та усміхаються весні,
Як надвечір'я, теж лягають
Із сонцем спати. Хто ж вони?

Приспів:
Це діти сонця золотаві
КУЛЬБАБКИ – квіточки яскраві.

Додаток Х

ПОРАДИ БАТЬКАМ

«Як розвивати винахідливість дитини-дошкільника?»

(модифікація порад Клауса К. Урбана щодо стимулювання та виховання креативності в школі)

1. Стимулюйте й підтримуйте творчу атмосферу вдома, що дозволить дитині говорити, думати, діяти без стресів, хвилювання та страху покарання.
2. Відмовтеся від негайного оцінювання дитячих вчинків. Будьте для дитини партнером, помічником, ініціатором та експертом.
3. Серйозно ставтеся до дитячих думок, пропозицій, ініціатив. Не ігноруйте нові ідеї малюка, навіть, якщо вони на перший погляд здаються Вам смішними.
4. Забезпечте умови, в яких малюк міг вільно фантазувати, уявляти та експериментувати. Слідкуйте, щоб активні періоди чергувалися розслабленням, коли малюк може спокійно розмірковувати.
5. Проявляйте самі й цінуйте гумор дитини. Гумор допомагає отримати деяку перспективу та вносить емоційний компонент у взаємини.
6. Ініціюйте й підтримуйте вільну гру та маніпулювання ідеями (Наприклад, «А що, якщо б?..» таке питання дозволяє виявляти фантазію, пробуджує і підтримує допитливість дошкільника).
7. Заохочуйте намагання дитини запитувати й самостійно знаходити різні варіанти відповідей.
8. Забезпечуйте виникнення стимулюючих ситуацій, які потребують творчого підходу.
9. Використовуйте рольові ігри, пропонуйте малюку розігрувати певну тематичну ситуацію.
10. Показуйте зразки поведінки: заохочуйте сумніви дитини в ситуаціях, які на перший погляд є несумнівними.
11. Намагайтесь уникати запитань «з підказкою» або запитань. Що пропонують відповідь тільки «так» або «ні».

12. Замість того, щоб задавати питання, намагайтеся формулювати ствердження, які стимулюють дитину задавати питання.

13. Не пропонуйте дуже швидко шляхів вирішення проблеми, краще давайте поетапні поради, щоб стимулювати незалежне мислення.

14. Дозволяйте роботи помилки, але будьте обережні, щоб вони не нашкодили малюку фізично або психічно). На помилках вчаться, оскільки вони являють собою активний пошук рішення.

15. Інтерпретуйте помилки як ознаку індивідуального конструктивного пошуку власного рішення.

16. Підтримуйте бажання дошкільника отримати знання в різноманітних галузях.

17. Стимулюйте і подавайте приклад систематичних досліджень, розробки нових ідей, уявлень тощо.

18. Виявляйте терпимість і схвалення щодо незвичайних думок малюка, винаходів, оригінальних ідей, його творчих досягнень.

19. Навчайте дошкільника приймати й цінувати власні досягнення та досягнення інших.

20. Виховуйте впевненість дитини у власних силах, позитивне само сприйняття, бо це є важливою умовою й результатом творчої активності.

21. Забезпечуйте наявність різноманітного стимулюючого матеріалу для дитячих винаходів, реалізації ідей. Дитина повинна мати спеціально відведене місце або окрему кімнату для втілення творчих задумів в життя.

22. Підтримуйте, допомагайте розробляти й практично реалізувати творчі ідеї малюка.

23. Застосовуйте конструктивну критику, а не критику заради критики. Критика стає конструктивною, якщо вона поєднується з особистим схваленням; тоді вона сприймається позитивно і не зашкоджує.

24.Забезпечуйте атмосферу психологічного комфорту, відкритості й свободи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Наука, 1980. – 330 с.

2. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Л. : ЛГУ, 1968. – 339 с.

3. Альтшуллер Г. С. Алгоритм изобретения / Г. С. Альтшуллер. – М. : Московский рабочий, 1973. – 296 с.

4. Альтшуллер Г. С. Найти идею. Введение в теорию решения изобретательских задач / Г. С. Альтшуллер. – Новосибирск : Наука, 1986. – 209 с.

5. Альтшуллер Г. С. Основы изобретательства / Г. С. Альтшуллер. – Воронеж : Центрально-черноземное книжное изд-во, 1964. – 239 с.

6. Альтшуллер Г. С. Теория решения изобретательских задач / Г. С. Альтшуллер. – Новосибирск, Наука, 1986. – 206 с.

7. Артемова Л. В. Колір, форма, величина, число / Л. В. Артемова. – К. : Томіріс, 1997. – 173 с.

8. Бабаева Ю. Д. Психологический тренинг для выявления одаренности / Ю. Д. Бабаева ; [под ред. В. И. Панова]. – М. : Молодая гвардия, 1997. – 278 с.

9. Барташніков О. О. Інтелектуальна ігротека. Тренування інтелектуальних і творчих здібностей дітей 6 років. Рівень 1 : методичний посібник / О. О. Барташніков, І. А. Барташнікова. – Львів : Оксарт, 1996. – 48 с., іл.

10. Белобрыкина О. Возможности ТРВЗ в организации детского досуга / О. Белобрыкина, Ю. Дружинина // Дошкольное воспитание. – 1998. – № 3. – С. 45.

11. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : науково-методичний посібник / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.

12. Бине А. Измерение умственных способностей / А. Бине. – СПб. : Союз, 1998. – 432 с.

13. Богатов В. ТРВЗ у дитячому садку. ТРВЗ – наука творчості. Бачимо кожну дитину талановитою / В. Богатов, В. Наколов // Дошкільне виховання. – 1995. – № 1. – С. 29-31.

14. Богоявленская Д. Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества / Д. Б. Богоявленская. – Ростов на Дону : Изд-во Ростовского университета, 1983. – 176 с.

15. Богоявленская Д. Б. Психология творческих способностей / Д. Б. Богоявленская. – М. : Академия, 2002. – 337 с.

16. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика : хрестоматія : навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів] / А. М. Богуш. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2005. – 720 с.

17. Богуш А. М. Методика розвитку рідної мови і ознайомлення з навколишнім у дошкільному закладі / А. М. Богуш, Н. П. Орланова, Н. І. Зеленко, В. Н. Лихолетова. – К. : Вища школа, 1992. – 414 с.

18. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – М. : Просвещение, 1968. – 464 с.

19. Блонский П. П. Избранные педагогические и психологические сочинения : в 2 т. / П. П. Блонский. – М. : Просвещение, 1979. – Т. 2. – С. 7-115.

20. Бродовська В. Й. Тлумачний російсько-український словник психологічних термінів / В. Й. Бродовська, В. О. Грушевський, І. П. Патрик. – К. : ВД «Професіонал», 2007. – 512 с.

21. Брушлинский А. В. Мышление : процесс, деятельность, общение / А. В. Брушлинський. – М., 1982. – 130 с.

22. Брушлинский А. В. Мышление и прогнозирование / А. В. Брушлинский. – М. : Мысль, 1979. – 230 с.

23. Булах І. С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків : дис. … доктора психологічних наук : 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Ірина Сергіївна Булах. – К., 2004. – 368 с.

24. Булка Н. І. Креативність і соціальна компетентність / Н. І. Булка // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – № 10.– С. 46-49.

25. Булка Н. І. Розвиток креативності у молодших школярів із порушеними соціальними зв’язками : автореф. дис. … канд. психологічних наук : 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Надія Ігорівна Булка. – Одеса, 2005. – 19 с.

26. Буш Г. Я. Аналогия и техническое творчество / Г. Я. Буш. – Рига : Авотс, 1981. – 139 с.

27. Буш Г. Я. Рождение изобретательских идей / Г. Я. Буш. – Рига, 1976. – 127 с.

28. Буш Г. Я. Эвристическая функция аналогии в науке и технике / Г. Я. Буш. – К. : Знание, 1978. – 23 с.

29. Ваганова Н. А. Розуміння старшими дошкільниками нової інформації у вербальній і візуальній формах : автореф. дис. … канд. психологічних наук : 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Наталія Аркадіївна Ваганова. – К., 2006. – 20 с.

30. Валлон А. Психологическое развитие ребенка / А. Валлон. – СПб. : Питер, 2001. – 208 с.

31. Васильєва Г. О. Екологія душі : корекційно-розвиваюча програма з розвитку емоційно-особистісної сфери та попередження афективних проявів поведінки дітей старшого дошкільного віку / Г. О. Васильєва // Соціальний працівник. – 2007. – № 19 (43). – С. 16-31.

32. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.

33. Венгер Л. А. Восприятие и обучение (дошкольный возраст) / Л. А. Венгер. – М. : Просвещение, 1969. – 365 с.

34. Венгер Л. А. Домашняя школа мышления для пятилетних детей / Л. А. Венгер, А. Л. Венгер. – М. : Знание, 1984. – 80 с.

35. Венгер Л. А. Игры и упражнения по развитию умственных способностей у детей дошкольного возраста / Л. А. Венгер. – М. : Просвещение, 1989. – 124 с.

36. Венгер Л. А. Овладение опосредствованным решением познавательных задач и развитие когнитивных способностей ребенка / Л. А. Венгер // Вопросы психологии. – 1983. – №2. – С. 43-49.

37. Венгер Л. А. Психология: учебное пособие для учащихся пед. уч-щ по спец. №2002 «Дошкольное воспитание» и №2010 «Воспитание в дошк. учреждениях» / Л. А. Венгер, В. С. Мухина. – М. : Просвещение, 1988. – 336 с.

38. Венгер Л. А. Развитие способности к наглядному пространственному моделированию / Л. А. Венгер // Дошкольное воспитание. – 1982. – №3. – С. 46-52.

39. Веракса Н. Е. Диалектическое мышление и творчество / Н. Е. Веракса // Вопросы психологии. – 1990. – №4. – С. 5-14.

40. Вишнякова Н. Ф. Креативна акмеоголия. Психология высшего образования : монография : в 2 т. / Н. Ф. Вишнякова. –2 изд. доп. и перераб. – М. : ООО «Дэбор». – 1998. – 242 с.

41. Віднічук М. ТРВЗ і дошкільне виховання / М. Віднічук, О. Андрєєв // Дитячий садок. – 2005. – № 309-313. – С. 2-12.

42. Вікова та педагогічна психологія : навчальний посібник / [О. В. Скрипченко, Л. В.Долинська, З. В.Огороднійчук та ін.]. – 2-ге вид. – К. : Каравела, 2007. – 400 с.

43. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л. С. Выготский. – СПб. : СОЮЗ, 1997. – 96 с.

44. Выготский Л. С. Вопросы детской психологии / Л. С. Выготский. – СПб. : Союз, 1997. – 220 с.

45. Выготский Л. С. Лекции по психологи / Л. С. Выготский. – СПб. : СОЮЗ, 1997. – 144 с.

46. Выготский Л. С. Психология искусства. Анализ эстетической реакции / Л. С. Выготский. – М. : Лабиринт, 1998.

47. Волощук І. С. Методи розвитку творчих здібностей учнів молодшого шкільного віку : методичний посібник / І. С. Волощук. – К., 1998. – 102 с.

48. Воспитание и обучение в детском саду / [под ред. А. В. Запорожца, Т. А. Марковой]. – М., 1976. – 354 с.

49. Вопросы психологии спосібностей : сборник статей / [под ред. В. А. Крутецкого]. – М. : Педагогика, 1973. – С. 210-216.

50. Гальперин П. Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий / П. Я. Гальперин // Исследования мышления в советской психологии. – М. : Наука, 1966. – С. 236-277.

51. Гамезо М. В. Атлас по психологии / М. В. Гамезо, И. А. Домашенко.– М. : Педагогическое общество России, 2001.

52. Гамезо М. В. Старший дошкольник и младший дошкольник. Психодиагностика и коррекция развития : учебное пособие для студентов, учащихся и преподавателей пед. учеб. зав. / М. В. Гамезо, В. С. Герасимова, М. М. Орлова. – М. , Воронеж : МОДЭК, 1998. – 251 с.

53. Гендештейн Л. Енциклопедія розвиваючих ігор / Л. Гендештейн, О. Малишев.– К. : Грайлик, 1999. – 143 с.

54. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта / Дж. Гилфорд ; [под ред. А. М. Матюшина] // Психология мышления. – М., 1968. – С. 433-456.

55. Година Г. Н. Формирование самостоятельности у детей младшего дошкольнго возраста / Г. Н. Година // Дошкольное воспитание. – 1965. – №7. – С. 7.

56. Головатий М. Ф. Соціологія політики : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / М. Ф. Головатий. – К. : МАУП, 2003. – 504 с.

57. Головінський І. Педагогічна психологія / Іван Головінський. – К. : Видавництво “Аконіт”, 2003. – 287 с.

58. Готовність дитини до навчання / [упоряд. : С. Максименко, К. Максименко, О. Главник]. – К. : Мікрос-СВС, 2003. – 112 с. – (Психологічний інструментарій).

59. Губенко О. В. Духовні передумови творчої активності / О. В. Губенко // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – № 10. – С. 36-39.

60. Гуріна З. В. Психолого-педагогічні умови становлення самостійності у дітей раннього віку / дис. … канд. психологічних наук : 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Зоя Володимирівна Гуріна. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – 202 с.

61. Гурович Л.М. Понимание образа литературного героя детьми старшего дошкольного возраста 6-7 лет / автореф. дис. ... канд. пед. наук / Любовь Михайловна Гурович – М., 1973. – 29 с.

62. Гуськова Т. В. Можно ли воспитать ребенка самостоятельным? / Т. В. Гуськова // Дошкольное воспитание. – 1988. – №8. – С. 65-69.

63. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения / В. В. Давыдов. – М. : Педагогика, 1986. – 240 с.

64. Джеймс М. Рожденные выигрывать : трансакционный анализ с гештальтупражнениями : Пер. с англ. / М. Джеймс, Д. Джонгвард / общ. ред. и послесловие Л. А. Петровской. – М. : Изд. группа «Прогресс», «Универс», 1995. – 333 с. : ил.

65. Диагностика творческих способностей детей / [Е. И. Кульчицкая, Н. И. Литвинова, Л. Г. Черная и др.]. – К. : Знание, 1996. – 66 с.

66. Диксон Д. Проектирование систем : изобретательство, анализ и принятие решения : Пер. с англ. – М. : Мир, 1969. – 305 с.

67. Дитина : програма виховання і навчання дітей від 3 до 7 років / [наук. кер. О. В. Проскура, Л. П. Кочина, В. У. Кузьменко]. – К. : Богдана, 2003. – 328 с.

68. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / В. Н. Дружинин. – СПб. : Питер, 1999. – 356 с.

69. Дьяченко О. М. Воображение дошкольников / О. М. Дьяченко. – М. : Знание, 1986. – 96 с.

70. Заблодський М. М. Основи вікової психології : навчальний посібник / М. М. Заблодський. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2003. – 112 с.

71. Закон України «Про дошкільну освіту». – К. : Ред. журн. „Дошкільне виховання”, 2001. – С. 4-25.

72. Закон України «Про освіту» від 23.05.91 №1060-XII : із змінами // Відомості Верховної Ради, 1991. – № 34. – Ст. 451.

73. Запорожец А. В. Восприятие и действие / А. В. Запорожець. – М. : Просвещение, 1967. – 322 с.

74. Запорожец А.В. Избранные психологические труды: В 2-х т. / А. В. Запорожець. – М. : Педагогика, 1986. – Т. I : Психологическое развитие ребенка. – 1986. – 320 с.

75. Запорожец А. В. Психология детей дошкольного возраста. Развитие познавательных процессов / А. В. Запорожець. – М. : Просвещение, 1964. – 350 с.

76. Запорожец А. В. Развитие интеллектуальных способностей у детей 6-7 лет / А. В. Запорожец. – М. : Педагогика, 1996. – 288 с.

77. Запорожец А. В. Развитие мышления / А. В. Запорожец // Избранные психологические труды : в 2 т. – М. : Педагогика, 1986. – Т. 1. – С. 154-215.

78. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результат досліджень / [за ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики]. – Житомир : Вид-во ПП Рута, 2007. – 320 с.

79. Зеньковский В. В. Психология детства / В. В. Зеньковский. – М. : Academa, 1996. – 347 с.

80. Ермакова Е. С. Изучение гибкости мышления дошкольников // Вопросы психологии. – 1987. – №2. – С. 118-122.

81. Ермакова Е. С. Формирование гибкости мышления детей дошкольного возраста // Новые исследования в психологии и возрастной физиологии. – 1990. – №1(3). – С. 58-62.

82. Іванчук М. Г. Інтегроване навчання : сутність та виховний потенціал. (Виховання особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання) / М. Г. Іванчук. – Чернівці : Рута, 2004. – 359 с.

83. Інтелектуальні здібності дитини / [упоряд.: С. Максименко, К. Максименко, О. Главник]. – К. : Мікрос – СВС, 2003. – 96 с.

84. Интеллектуальная одаренность и ее выявление у детей старшего дошкольного возраста / [В. А. Моляко, Е. И. Кульчицкая, Н. И. Литвинова, Л. Г. Черная и др.]. – К. : Знание, 1993. – 60 с.

85. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард ; [пер. с англ]. – СПб. : Питер, 1999. – 464 с.

86. Казакова Т. Г. Развивайте у дошкольников творчество: (Конспекты занятий рисованием, лепкой, аппликацией) : пособие для воспитателей дет. сада / Т. Г. Казакова. – М. : Просвещение, 1985. – 192 с.

87. Карабаєва І. І. Уява народжується в грі / І. Карабаєва, С. Ладивір // Дошкільне виховання. – 2007. – №10. – С. 47.

88. Кириченко Н. Т. Виховує мистецтво. Активізація творчості дошкільників засобами мистецтва : методичний посібник / Н. Т. Кириченко, Т. І. Науменко. – К., 1998. – 100 с.

89. Клименко В. В. Психічний розвиток дитини : родинне виховання : навчальний посібник / В. В. Клименко. – К., 1994. – 81 с.

90. Клименко В. В. Психологія творчості : навчальний посібник / В. В. Клименко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 480 с.

91. Ковалев А. Г. Психология личности / А. Г. Ковалев. – М. : Просвещение, 1970. – С. 12-27.

92. Коврижних Ю. Збагачуємо емоційну сферу дітей / Ю. Коврижних, Г. Смольникова // Дошкільне виховання. – 1997. – №2. – С. 16-17, 20.

93. Комарова Т. С. Детское изобразительное творчество : что под этим следует понимать // Т. С. Комарова. – Дошкольное воспитание. – 2005. – №2. – С. 80-86.

94. Комарова Т. С. Изобразительная деятельность в детском саду / Т. С. Комарова. – М. : Педагогика, 1990. – 144 с.

95. Кононко О. Л. Виховуємо соціально-компетентного дошкільника : навчально-методичний посібник до Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» / О. Л. Кононко. – К. : Світич, 2009. – 208 с.

96. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід) / О. Л. Кононко. – К. : Стилос, 2000. – 336 с.

97. Концепція Державної цільової програми розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року / Міністерство освіти і науки України. – К., 2010. – 4 с.

98. Коробко С. Л. Робота психолога з молодшими школярами : методичний посібник / С. Л. Коробко, О. І. Коробко. – К. : Літера ЛТД, 2006. – 416 с.

99. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К. : Рад. шк., 1989. – 608 с.

100. Котирло В. К. Развитие волевого поведения дошкольников / В. К. Котирло. – К. : Рад. школа, 1971. – 199 с.

101. Краткий толковый словарь украинского языка : более 6750 слов / [под.

ред. Д. Г. Гринчишина]. – 2-е изд., перераб. и доп. – К. : Рад. шк., 1988. – 320 с.

102. Крутецкий В. А. Способности: что это такое? откуда они берутся? как их развивать? : [к проблеме школьной психологии] / В. А. Крутецкий // Семья и школа. – 1967. – № 5 – С. 6-8.

103. Кудрявцев В. Т. Исследования детского развития на рубеже столетий / В. Т. Кудрявцев // Вопросы психологии. – 2001. – № 3. – С. 3-22.

104. Кудрявцев В. Т. Феномен детской креативности : ч. 1 / В. Т. Кудрявцев // Дошкольное воспитание. – 2006. – № 3. – С. 71-78.

105. Кузьменко В. У. Виховна психологічна ситуація – засіб розвитку індивідуальності / В. У. Кузьменко // Дошкільне виховання. – 2007. – № 9. – С. 7-10.

106. Кузьменко В. У. Індивідуалізація виховання і навчання в дошкільних закладах : [методичні рекомендації] / В. У. Кузьменко. – К. : КМІУВ імені Б. Д. Грінченка, 2002. – 42 с.

107. Кузьменко В. У. Розвиток індивідуальності дитини 3-7 років : монографія / В. У. Кузьменко. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – 354 с.

108. Кузьменко В. У. Самостійність і взаємини дітей / В. У. Кузьменко // Дошкільне виховання. – 1989. – № 6. – С. 8-9.

109. Кульчицька О. І. Діагностика рівня розвитку творчих здібностей / О. І. Кульчицька, Л. Г. Чорна // Обдарована дитина. – 2003. – №4. – С. 13-28.

110. Кульчицька О. І. Специфічні особливості поведінки обдарованої дитини / О. І. Кульчицька // Психологія : зб. наук. праць. НПУ ім. М.П. Драгоманова. – К., 2001. – Вип. 14. – С. 184-190.

111. Ладивір С. О. Пізнавальний розвиток старшого дошкільника / С. О. Ладивір // Дошкільна освіта. – 2009. – № 3 (25). – С. 13-22.

112. Левин А. А. Воспитание творчества / А. А. Левин. – М. : Знание, 1977. – 64 с.

113. Левченко О. А. Творчество и креатотерапия / О. А. Шевченко. – Луганск : Изд-во Восточноукраинского ун-та, 1998. – 307 с.

114. Лейтес Н. С. Возрастная одаренность школьников : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Н. С. Лейтес. – М. : Издательский центр «Академия», 2000. – 320 с.

115. Лейтес Н. С. Ранние проявления одаренности / Н. С. Лейтес // Вопросы психологии. – 1988. – № 4. – С. 97-104.

116. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1977. – 304 с.

117. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики / А. Н. Леонтьев. – 3-е изд. – М. : Изд-во МГУ, 1972. – 576 с.

118. Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения / М. И. Лисина. – Москва, «Педагогика». – 1986. – 144 с.

119. Люблінська Г. О. Дитяча психологія / Г. О. Люблінська. – К. : Видавниче об'єднання «Вища школа», Головне видавництво, 1974. – 355 с.

120. Люблинская А. А. Очерки психологического развития / А. А. Люблинская . – изд. 2-е, перераб. – М. : Просвещение, 1965. – 356 с.

121. Макаренко Н. М. Психологічні чинники розвитку креативного мислення майбутніх практичних психологів : дис. … кандидата психологічних наук : 19.00.07. / Наталя Миколаївна Макаренко. – К., 2008. – 245 с.

122. Макарова Л. Л. Загальна психологія: методичні розробки семінарських занять : навчальний посібник / Л. Л. Макарова, В. М. Синельніков. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 200 с.

123. Максименко С. Д. Загальна психологія : навчальний посібник / С. Д. Максименко. – Видання друге, перероблене та доповнене. – Київ : Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.

124. Максименко С. Д. Індивідуальні особливості мислення дитини / С. Д. Максименко. – К. : Знання, 1977. – 48 с.

125. Максименко С. Д. Основи генетичної психології / С. Д. Максименко. – К. : НПЦ „Перспектива", 1990. – 240 с.

126. Масенко Ж. Краса лікує душу / Ж. Масенко // Психолог. – 2003. – № 28 (76). – С. 20-32.

127. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы : пер. с англ. / А. Маслоу. – М. : Смысл, 1999. – 425 с.

128. Матюшкин А. М. Концепция творческой одаренности / А. М. Матюшкин // Вопросы психологии. – 1989. – № 6. – С. 29-33.

129. Матюшкин А. М. Проблемная ситуация в мышлении и обучении / А. М. Матюшкин. – М. : Педагогика, 1972. – 168 с.

130. Мацейків М. А. До історії зародження психології творчості в Україні / М. А. Мацейків // Обдарована дитина. – 1998. – №2?. – С. 2-7.

131. Машкіна Л. Готуємось до інноваційної діяльності / Л. Машкіна // Дошкільне виховання. – 1999. – № 5. – С. 14.

132. Мелик-Пашаев А. А. Психологические проблемы эстетического воспитания и художественного развития школьников / А. А. Мелик-Пашаев // Вопросы психологии. – 1989. – № 1 – С. 15-23.

133. Мелик-Пашаев А. А. Ступеньки к творчеству / А. А. Мелик-Пашаев, З. Н. Новоявленская. – М. : Педагогика, 1987. – 144 с.

134. Менчинская Н. А. Вопросы умственного развития ребенка / Н. А. Менчинская. – М. : Знание, 1970. – 48 с.

135. Менчинская Н. А. Проблемы обучения, воспитания и психического развития ребенка : избранные психологические труды / Н. А. Менчинская ; [редкол. : А. Г. Асмолов и др. ; глав. ред. Д. И. Фельштейн ; сост. : Е. Д. Божович и др. ; под ред. Е. Д. Божович] ; Рос. акад. образования, Моск. психолого-социол. инс-т. – Москa ; Воронеж : [б. и.], 2004. – 511 с.

136. Мистецтво життєтворчості особистості : наук.-метод. посібник у 2 ч. / [ред. рада : В. М. Доній (голова), Г. М. Несен (заст. голови), Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков (керівники авт. колективу) та ін.] – К. : ІЗМН, 1997. – Ч. 2 : Життєтворчий потенціал нової школи. – 936 с.

137. Михайлова З. А. Игровые занимательные задачи для дошкольников / З. А. Михайлова. – М. : Просвещение, 1990. – 93 с.

138. Моляко В. А. Интеллектуальная одарённость и её выявление у детей старшего дошкольного возраста / В. А. Моляко. – К., 1993. – 58 с.

139. Моляко В. А. Психология решения школьниками творческих задач / В. А. Моляко. – К. : Рад. школа, 1983. – 94 с.

140. Моляко В. А. Психология творческой деятельности / В. А. Моляко. – К. : Знание, 1978. – 48 с.

141. Моляко В. А. Техническое творчество и трудовое воспитание / В. А. Моляко. – М. : Знание, 1985. – 80 с.

142. Музика О. Л. Здібності у системі ціннісної регуляції розвитку творчо обдарованої особистості / О. Л. Музика // Актуальні проблеми психології. Проблеми психології творчості : збірник наукових праць / [за ред. В. О. Моляко]. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2008. – Т. 12 ; вип. 5 ; ч. І. – С.49-55.

143. Мясищев В. Н. Структура личности и отношение человека к действительности / В. Н. Мясищев // Психология личности. – Самара : БАХРАХ, 1999. – Т.2. – С. 218-227.

144. М’ясоїд П. А. Загальна психологія : навч. посіб. – 5-те вид., стер. / П. А. М’ясоїд. – К. : Вища шк., 2006. – 487 с.

145. Науменко О. М. «Діти-видумщики» / О. М. Науменко // Психологічна газета. – 2010. – № 14. – С. 1.

146. Немов Р. С. Психология : учебник для студентов высших пед. учеб. заведений : в 3 кн. / Р. С. Немов. – 2-е издание. – Просвещение : ВЛАДОС, 1995. – Кн. 1 : Общие основы психологи. – 576 с.

147. Немов Р. С. Психология : учебник для студентов высших пед. учеб. Заведений : 3 кн. / Р. С. Немов. – 4-е изд. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. –Кн. 2 : Психология образования. – 608 с.

148. Немов Р. С. Психология : словарь-справочник : в 2 ч. / Р. С. Немов. – М. : Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – Ч. 2. – 352 с.

149. Никитин Б. П. Ступеньки творчества или развивающие игры / Б. П. Никитин. – М. : Просвещение, 1990. – 158 с.

150. Никулин С. К. Научно-техническое творчество детей (анализ понятия) / С. К. Никулин, А. А. Пападейкин. – М. : Изд-во МАИ, 2001. – 33 с.

151. Овчарова Р. Д. Справочная книга школьного психолога / Р. Д. Овчарова. – М. : Педагогика, 1989. – 160 с.

152. Одаренные дети : пер. с англ. / [общ. ред. Т. В. Бурменской и В. М. Слуцкого ; предисл. В. М. Слуцкого]. – М. : Прогресс, 1991. – 376 с.

153. Одаренность и ее выявление у детей дошкольного возраста : метод. рек. / УДЭНТЗ ; [подгот. В. А. Моляко и др.]. – К. : О-во „Знание” Украины, 1993. – 104 с.

154. Опыт системного исследования психики ребенка / [под. ред. Н. И. Непомнящей]. – М. : «Педагогика», 1975. – 232 с.

155. Парамонова Л. А. Детское творческое конструирование / Л. А. Парамонова. – М. : Изд. дом «Карапуз», 1999. – 240 с.

156. Педагогический поиск. – М. : Педагогика, 1987. – 544 с.

157. Петровский А. В. Развитие личности и проблема ведущей деятельности / А. В. Петровский // Вопросы психологии. – 1987. – № 1. – С. 13-26.

158. Петровский А. В. Фантазия и реальность / А. В. Петровський, М. Б. Беркинблит. – М. : Изд-во политической литературы, 1968.

159. Пиаже Жан. Избранные психологические труды. Психология интеллекта. Генезис числа и ребенка. Логика и психология / Жан Пиаже ; [пер. с фр. ; предисл. В. А. Лекторского и др.]. – М. : «Просвещение», 1969. – 659с.

160. Пиаже Ж. Суждение и рассуждение ребенка / Ж. Пиаже. – СПб. : Союз, 1997. – 282 с.

161. Піроженко Т. О. Психічний розвиток дитини дошкільного віку: досвід роботи сучасного дошкільного навчального закладу / Т. О. Піроженко. – Запоріжжя : МПС ЛТД, 2003. – 168 с.

162. Платонов К. К. Структура и развитие личности / К. К. Платонов. – М. : Наука, 1986. – 254с.

163. Пов’якель Н. І. Ґенеза креативності як чинника професійно-комунікативних здібностей у студентів-психологів : навчально-методичний посібник (для студентів спеціальностей «Психологія», «Практична психологія» та для подвійних педагогічних спеціальностей з додатковою спеціалізацією

«практична психологія») / Н. І. Пов'якель, Т. М. Розова. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова «Поліграф-Центр», 2007. – 129 с.

164. Пов'якель Н. І. Креативний потенціал особистості та його становлення у майбутнього психолога : навчально-методичний посібник (для студентів спеціальностей «Психологія», «Практична психологія» та для подвійних педагогічних спеціальностей з додатковою спеціалізацією «практична психологія») / Н. І. Пов'якель, Т. М. Розова. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова «Поліграф-Центр», 2007. – 122 с.

165. Поддьяков Н. Н. Новые подходы к исследованию мышления дошкольников // Вопросы психологи. – 1985. – № 5. – С. 105-117.

166. Поддьяков Н. Н. Проблемы обучения и развития творчества дошкольников / Н. Н. Поддьяков, А. Н. Поддьяков. – Н. Новгород, 1999. – 39 с.

167. Помиткін. Е. О. Використання гри у процесі гармонійного розвитку особистості / Е. О. Помиткін // Початкова школа. – 1997. – № 6 – С. 41-42.

168. Пономарев Я. А. Психология творчества и педагогика / Я. А. Пономарев. – М. : Педагогика, 1976. – 280 с.

169. Пономарев Я. А. Психология творчества / Я. А. Пономарев. – М. : Наука, 1983. – 233 с.

170. Практикум по возрастной психологии : учеб. пособие / [под ред. А. Л. Головей, Е. Ф. Рыбалко]. – СПб. : Речь, 2005. – 688 с.: ил.

171. Приходько Ю. О. Генезис провідних ставлень дитини дошкільного віку як основа її особистісного розвитку : автореф. дис. … доктора психологічних наук : спеціальність 19.00.07 «Педагоігчна та вікова психологія» / Юлія Олексіївна Приходько. – К., 1997. – 45 с.

172. Просецкий В. А. Психология подражания : автореф. дис. … доктора психологических наук : специальность 19.00.07 «Педагогическая и возрастная психология» / Владимир Алексеевич Просецкий. – М., 1974. – 81 с.

173. Проскура О. Обдарована дитина / О. Проскура // Дошкільне виховання. – 1992. – № 2. – С. 4-5.

174. Психолог. Тести. Роздатковий матеріал : методика Е. Вартега «Рисунковий тест» / [упоряд. Т. Шаповал, Т. Гончаренко]. – 2-ге вид., без змін. – К. : Вид. дім «Шкіл. світ»: Вид. Л. Галіцина, 2006. – 128 с.

175. Психологічна діагностика інтелекту, мислення, креативності дитини / [упоряд.: С. Максименко, Л. Кондратенко, О. Главник]. – К. : Мікрос-СВС, 2003. – 112 с.

176. Психологічна енциклопедія / [авт.-упор. О. М. Степанов]. – К. : Академ. видав., 2006. – 422,[1] с. – (Енциклопедія ерудита).

177. Психологія : короткий навчальний словник : терміни і поняття. – Львів : Магнолія 2006, 2008. – 276 с.

178. Психология творчества / [под ред. Я. А. Пономарева]. – М. : Педагогика, 1990. – 224 с.

179. Психология творчества / [под ред. Я. А. Пономарева]. – М. : Наука, 1990. – 294 с.

180. Психологический словарь / [под общ. ред. П. С. Гуревича]. – М. : ОЛМА Медиа Групп ОЛМА ПРЕСС Образование, 2007. – 800 с. – С. 385.

181. Психологический словарь / [под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова]. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Педагогика-Пресс, 1999. – 440 с. : ил.

182. Психологический словарь / [под ред. В. В. Давыдова и др.]. – М. : Педагогика, 1983. – 448 с.

183. Психология : словарь / [под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.

184. Психологія і педагогіка життєтворчості : навч.-метод. посібник / [ред. Рада : В. М. Доній (голова), Г. М. Несен (заст. голови), Л. В.Сохань, І. Г. Єрмаков (наук. ред.) та ін.]. – К., 1996. – 792 с.

185. Психологія : підручник / [Ю. Л.Трофімов, В. В. Рибалка. П. А. Гончарук та ін.; за ред. Ю. Л. Трофімова]. – 2-ге вид., стереотип. – К. : Либідь, 2000. – 558 с.

186. Психология одаренности детей и подростков / [под ред. Н. С. Лейтеса]. – М. : Издательский центр академия», 1996. – 416 с.

187. Рибо Т. Творческое воображение / Т. Рибо. – СПб. : Типография Ю. Н. Эрлих, 1901. – 318 с.

188. Рибалка В. В. Психологія розвитку творчої особистості : навч. посіб. / В. В. Рибалка. – К. : ІЗМН, 1996. – 236 с.

189. Родари Дж. Грамматика фантазии / Дж. Родари. – М. : «Прогресс», 1978. – 206 с.

190. Роджерс Н. Творчество как усиление себя / Н. Роджерс // Вопросы психологии. – 1990. – № 1. – С. 164-168.

191. Розвиток творчої особистості дошкільника. – Кам'янець-Подільський : ПП М. І. Мошак, 2005. – 368 с.

192. Роменець В. А. Психологія творчості / В. А. Роменець. – К. : Вища школа, 1971. – 246 с.

193. Рубинштейн С. А. О мышлении и путях его исследования / С. А. Рубинштейн. – М. : Изд-во АНСССР, 1958. – 137 с.

194. Рубинштейн С. А. Основы общей психологи / С. А. Рубинштейн. – М. : Педагогика, .– Т. 11. – 322 с.

195. Савенков А. И. Путь к одаренности : исследовательское поведение дошкольников / А. И. Савенков – СПб. : Питер, 2004. – 272 с.

196. Савушкин А. Л. Эволюция детского творчества в условиях експериментального совмещения вербальных и музыкальных компонентов познавательной деятельности дошкольников : монография / А. Л. Савушкин, [под ред. О. П. Элисеева]. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2001. – 48 с.

197. Савченко О. Барвистий клубочок. Дивись, міркуй, відповідай / О. Савчено ; Міністерство освіти і науки України. – К. : Бліц, 1995. – 110 с.

198. Савчин М. В. Вікова психологія : навчальний посібник / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – К. : Академвидав, 2005. – 360 с.

199. Сажина С. В. Креативність як спосіб самореалізації єдиної дитини у сім'ї / С. В. Сажина // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – № 3. – С. 21-23.

200. Селиванов В. И. Избранные психологические произведения. Воля, ее развитие и воспитание / В. И. Селиванов. – Рязань, 1992.– 574 с.

201. Семенова Т. С. Формирование творческой инициативы у дошкольников в деятельности / Т. С. Семенова, Т. П. Лукашевич //Новые исследования в психологи АПН СССР. – М., 1984. – № 2. – С. 37-41.

202. Сергеєнкова О. П. Ідентифікаційні процеси у розвитку професійно-мобільних якостей вчителя / О. П. Сергеєнкова // Зб. наук. пр. – Харків : Пед. Ун-т імені Г. С. Сковороди. – 2000. – Вип. 6 (10). – С. 183-187.

203. Синицин Е. Тайна творчества гениев / Е. Синицин, О. Синицина. – Новосибирск : НГАХА, 2004. – 528 с.

204. Словарь психолога-практика / [сост. С. Ю. Головин]. – 2-е изд, перераб. и доп. – Мн. : Харвест, 2005. – 976 с.

205. Столяренко Л. Д. Основі психологи / Л. Д. Столяренко. – 12 изд. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2005. – 672 с.

206. Стернберг Р. Инвестиционная теория креативности / Р. Стернберг, Е. Григоренко // Психологический журнал. – 1998. – № 2. – С. 144-158.

207. Стеценко І. Що таке друдли? / І. Стеценко // Дитячий садок. – 2006. – № 13 (349). – С. 6.

208. Стеценко І. І знову друдли… / І. Стеценко // Дитячий садок. – 2006. – № 45 (381). – С. 8-9.

209. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 1. – 653 с.

210. Сухомлинский В.О. Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письмо к сыну / В. О. Сухомлинский. – К., Рад. школа, 1985. – С. 19-125.

211. Талызина Н.Ф. Формирование познавательной деятельности младших школьников / Н. Ф. Талызина. – М., Просвещение, 1988. – 175 с.

212. Татаркевич В. Історія шести понять : Мистецтво. Прекрасне. Форма. Відтворництво. Естетичні переживання / В. Татаркевич. – К. : Юніверс, 2001. – 368 с.

213. Творча діяльність в ускладнених умовах / [В. О. Моляко,

А. Б. Коваленко, Л. А. Мойсеєнко, В. А. Семиченко, Т. М. Третяк та ін.] ; за заг. ред. В. О. Моляко. – К., 2007. – 308 с.

214. Теплов Б. М. Проблема индивидуальных различий / Б. М. Теплов. – М., 1961. – 536 с.

215. Теплов Б. М. Психология. Учпедгиз / Б. М. Теплов. – М., 1953. – 299 с.

216. Третяк Т. М. Конструктивне мислення учнів в ускладнених умовах / Т. М. Третяк // Наукові записки. – К. : Міленіум, 2006. – Вип. 25 : Інституту психології імені Г. С. Костюка – 60 років. – С. 453-462.

217. Туров М. Творимо добру казку / М. Туров // Дошкільне виховання. – № 11. – 1998. – С. 6-7.

218. Удіна О. М. Проблема виховання самостійності дітей дошкільного віку: теоретичний аспект // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Київ-Житомир, ЖДУ, 2004. – Вип 6 ; кн. 1. – С.145-151.

219. Українсько-російський психологічний тлумачний словник / [авт.-упор. В. М. Копоруліна]. – Х. : Факт, 2006. – 400 с. – (Словник фахівця).

220. Улькіна Т. В. Стан розвитку пізнавальних здібностей дітей старшого дошкільного віку у різному соціальному середовищі / Т. В. Улькіна // Психологія : зб. наук. праць НПУ імені М.П. Драгоманова – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. – Вип. 24. – С. 102 – 106.

221. Ушакова О. С. Развитие речи дошкольников / О. С. Ушакова. – М. : Изд-во Института Психотерапии.2001. – 256 с.

222. Фадєєв В. І. Психологічні умови формування готовності майбутніх учителів початкових класів до розвитку креативності молодших школярів : автореф. дис. … канд. психологічних наук : спеціальність 19.00.07 «Педагогічна і вікова психологія» / Владислав Іванович Фадєєв. – Івано-Франківськ, 2006. – 16 с.

223. Фадєєв В. І. Психологічні чинники розвитку креативності молодших школярів / В. І. Фадєєв // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова / за ред. Л. В Долинської. – К. : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2005. – Вип. 7 (31). – С. 98 - 104. – (Сер. №12 : Психологія).

224. Філософський словник / 2 вид. – К. : Голов. ред. Української радянської

енциклопедії. – 1986. – 796 с.

225. Фіцула М. М. Педагогіка : навчальний посібник / М. М. Фіцула. – вид. 2, випр., доп. – К. : Академвидав, 2006. – 560 с.

226. Фромм Э. Душа человека / Э. Фромм. – М. : Республика, 1992. – 430 с.

227. Фромм Э. Психоанализ и этика / Э. Фромм. – М. : ООО «Изд-во АСТ-ЛТЛ», 1998. – 566 с.

228. Хазратова Н. В. Формирование креативности под влиянием социальной микросреды : дис. … кандидата психологічних наук : 19.00.01. / Нигора Викторовна Хазратова. – М., 1993. – 160 с.

229. Холодная М. А. Психология интеллекта: парадоксы исследования / М. А. Холодная. – СПб. : Питер, 2002. – 272 с.

230. Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии / [под. ред. И. И. Ильясова, В. Я. Ляудиса]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 304 с.

231. Художественное творчество в детском саду / [под ред. Н. А. Ветлугиной]. – М. : Просвещение, 1974. – 170 с.

232. Хуторской А. В. Дидактическая евристика. Теория и технология креативного обучения / А. В. Хуторской. – М. : Изд-во МГУ, 2003. – 416 с.

233. Цепенникова В. Буксует ли ТРВЗ в детском саду / В. Цепенникова // Дошкольное воспитание. – 1998. – № 9. – С. 17.

234. Цхай И. К. Личностные и когнитивные аспекты креативности : дис. ... канд. психологических наук : специальность 19.00.11 / Ирина Константиновна Цхай. – Москва, 2000. – 158 с.

235. Чередникова Т. В. Проверьте развитие ребенка: 105 психологических тестов / Т. В. Чередникова. – СПб. : Речь, 2004. – 304 с.

236. Чистякова М. И. Психогимнастика / М. И. Чистякова. – М. : Просвещение, 1990. – 128 с.

237. Чорнобровкин В. М. Дослідження прийняття педагогічних рішень як діяльнісного процесу / В. М. Чорнобровкін // Практична психологія і соціальна робота : наук.-практ., освітньо-метод. журн. – К., 2009. – № 3. – С. 25-43.

238. Шапарь В. Б. Практическая психология. Проективные методики / В. Б. Шапарь, О. В. Шапарь. – изд. 2. – Ростов н/Д. : Фенікс, 2007. – 478 с. : ил. – (Психологический факультет).

239. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник : близько 2500 термінів / Віктор Шапар. – Х. : Прапор, 2004. – 639,[І] с.

240. Эльконин Д. Б. Детская психология / Д. Б. Эльконин. – М.,1960. – 225 с.

241. Эльконин Д. Б. Психология игры / Д. Б. Эльконин. – М. : Просвещение, 1977. – 230 с.

242. Энгельмейер П. К. Теория творчества / П. К. Энгельейер. – СПб. : Образование, 1910. – 148 с.

243. Эриксон Э. Детство и общество : пер. с англ. / Эдвард Эриксон. – СПб. : Ленато, АСТ, 1996. – 592 с.

244. Юркевич В. С. Одаренный ребенок: Иллюзия и реальность / В. С. Юркевич. – М. : Просвещение, 1996. – 136 с.

245. Якобсон П. М. Процесс творческой работы изобретателя / П. М. Якобсон. – М. : Изд-во ЦС ВОИР, 1934. – 135 с.

246. Яковлева Е. Л. Психологические условия развития творческого потенциала у детей дошкольного возраста / Е. Л. Яковлева // Вопросы психологии. – 1994. – № 5. – С. 37-43.

247. Ямницький В. М. Психологія життєтворчої активності особистості : монографія / В. М. Ямницький. – Одеса : СВД Черкасов М. П., Рівне : РДГУ, 2004. – 360 с.

248. Ямницький В. М. Феномен креативності в аспекті проблеми здібностей В. М. Ямницький // Науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України «Наука і освіта». – Одеса, 1999. – № 5-6. – С. 74-77.

249. Ясюкова Л. А. Оптимизация обучения и развития детей с ММД. Диагностика и компенсация минимальных мозговых дисфункций : методическое руководство / Л. А. Ясюкова. – СПб, ГП «ИМАТОН», 2000. – 100 с.

250. Guilford J. P. Measurement of Creativity. Exploration in Creativity Text / J. P. Guilford. –N . Y., 1967. – 319 p.

251. Mednik S. A. The Asociaative Basis of The Creative Process / S. A. Mednik // Psychological Review. – 1962. – № 6. – S. 34-38.

252. Torrence E. P. Scientific wiews of creativity factors affecting its growth / E. P. Torrence // Dagdalus : Creativity and Learning. – 1965. – P.663 – 679.

253. Treffinger D. J. Research on Creativity / D. J. Treffinger // Gifted Child Quarterly. – 1986. – № 30 (1). – S. 15-19.

254. http://www.psychol-ok.ru/statistics/fisher/.